

ЭТНОПОЛИТИКА

ЭТНОСАЯСАТ
ақпараттық-сараптамалық басылым

Аңдатпа: Жалпы ақпарат және ережелер

«Этносаясат» ақпараттық-сараптамалық басылым ҚР МАМ Қолданбалы этносаяси зерттеулер институты тапсырысымен 2022 жылдан бастап шығарылады.

Басылымда ақпараттық-сараптамалық мақалалар, талдамалық шолулар (анықтамалар), ғылыми зерттеулердің қазақ, орыс және/немесе ағылшын тілдеріндегі нәтижелері жарияланатын болады.

Журналдың мақсаты, міндеттері және тақырыптық бағыты

Басылымның негізгі мақсаты этносаралық қатынастар саласындағы өзекті мәселелерді көрсету.

Журналдың міндеттері:

- этносаралық қатынастар үрдістерін сараптамалық бағалау, ҒСҚ, өңірлердің ҒСТ мүшелерінің, этносаралық қатынастар мәселелері бойынша отандық және шетелдік сарапшылар мен ғалымдардың қоғамдық келісім саласындағы жағдайын болжау бойынша материалдар жариялау;

- мемлекеттік саясатты іске асыруға бағытталған этносаралық қатынастар тақырыбы бойынша өткізіліп жатқан іс-шаралардың, жобалардың талдамалық шолуларын басып шығару.

Авторлардың пікірлері редакциялық алқамен сәйкес келмеуі мүмкін.

Журнал Қазақстан Республикасы Мәдениет және ақпарат министрлігінің Ақпарат комитетінде тіркелген. Тіркеу туралы куәлігі 2022 жылғы 23 тамыздағы №KZ09VPY00054187.

ETNOSAYASAT
information and analytical publication

Abstract: General information and provisions

The information and analytical publication “Etnosayasad” has been published by order of the Institute of Applied Ethnopolitical Research of the Ministry of Culture and Information of the Republic of Kazakhstan since 2022.

The publication includes information-analytical articles, analytical reviews (references), results of scientific research in Kazakh and/or Russian. Publication in the journal is free.

Purposes, objectives, and thematic focus of the journal

The main purpose of the publication is to highlight key issues of interethnic relations.

The objectives of this journal are:

- publication of materials on expert assessment of trends in interethnic relations, forecasting the situation in the field of public consent of members of the SEC, SEG regions, domestic and foreign experts, and scientists on interethnic relations;

- publication of analytical reviews of ongoing events, and projects on the subject of interethnic relations aimed at the implementation of state policy.

The authors' opinions may not coincide with the editors' point of view.

The journal is registered with the Information Committee of the Ministry of Culture and Information of the Republic of Kazakhstan. Certificate of Registration No. KZ09VPY00054187 dated August 23, 2022.

ЭТНОПОЛИТИКА
информационно-аналитическое издание

Аннотация: Общие сведения и положения

Информационно-аналитическое издание «Этнополитика» издается по заказу Института прикладных этнополитических исследований МКИ РК с 2022 года.

В издании публикуются статьи информационно-аналитического плана, аналитические обзоры (справки), результаты научных исследований на казахском, русском и/или английском языках.

Цели, задачи и тематическая направленность журнала

Основной целью издания является освещение актуальных вопросов сферы межэтнических отношений.

Задачи данного журнала:

- публикация материалов экспертной оценки тенденций в межэтнических отношениях, прогнозирование ситуации в сфере общественного согласия членов НЭС, НЭГ регионов, отечественных и зарубежных экспертов и ученых в вопросах межэтнических отношений;

- публикация аналитических обзоров проводимых мероприятий, проектов по тематике межэтнических отношений, направленных на реализацию государственной политики.

Мнение авторов может не совпадать с точкой зрения редакции.

Журнал зарегистрирован в Комитете информации Министерства культуры и информации Республики Казахстан. Свидетельство о регистрации №KZ09VPY00054187 от 23 августа 2022 года.

РЕДАКЦИЯЛЫҚ КЕҢЕС

Редакциялық кеңестің төрағасы:

1. Дінмұхаммед Ғали – ҚЭЗИ
директор орынбасары, э.ғ.к.,
қауымдастырылған профессор;

Редакциялық кеңестің мүшелері:

1. Айгүл Садвокасова – ҚР МAM
ҚР ҒЖБМ Ғылым комитетінің
Философия, саясаттану және
дінтану институтының бас
директоры, ә.ғ.д.;

2. Наталья Калашникова – Л.Н.
Гумилев атындағы Еуразия ұлттық
университеті ҚХА кафедрасының
меңгерушісі, с.ғ.д. профессор;

3. Жамбыл Артықбаев – Л.Н.
Гумилев атындағы Еуразия ұлттық
университетінің профессоры, т.ғ.д.;

4. Ботагөз Рақышева – «Қоғамдық
пікір» зерттеу институтының
директоры, ә.ғ.к.;

5. Татьяна Дронзина – Сент-
Клемент Орхидский атындағы
София университеті, саясаттану
кафедрасының профессоры, с.ғ.д.;

6. Алина Калишева – ҚЭЗИ
Әдістемелік және білім беру
бағдарламалары орталығының
бас менеджері, «Этносаясат»
бағытындағы ә.ғ.м.

EDITORIAL COUNCIL

Chairman of the editorial board:

1. Dinmukhamed Gali – Deputy
Director of the IAER, Cand. of
Economics, Associate Professor.

Members of the editorial board:

1. Aigul Sadvokassova – Director
General of the Institute of Philosophy,
Political Science and Religious Studies
of the Science Committee of the
MSHE of the Republic of Kazakhstan,
Doctor of Sociological Sc.;

2. Natalya Kalashnikova – Professor,
The head of the APK Department of
the L.N.Gumilev Eurasian National
University, Doctor of Political Sc.;

3. Zhambyl Artykbayev – Professor
of the L.N.Gumilev Eurasian National
University, Doctor of Hist. Sciences;

4. Botagoz Rakisheva – Director
of the “Public Opinion” Research
Institute, Cand. of Sociological Sc.;

5. Tatyana Dronzina – Professor of
the Department of Political Science at
Sofia University St. Kliment Ohridski,
Doctor of Political Sc.;

6. Alina Kalisheva – Chief Manager
of the Center for Methodological
and Educational Programs at the
IAER, Master of Social science in
Ethnopolitics

РЕДАКЦИОННАЯ КОЛЛЕГИЯ

Председатель редакционного совета:

1. Ғали Дінмұхаммед –
Заместитель директора ИПЭИ,
к.э.н., ассоциированный
профессор;

Члены редакционного совета:

1. Садвокасова Айгүль –
генеральный директор Института
философии, политологии и
религиоведения КН МНВО РК,
д.соц.н.;

2. Калашникова Наталья –
Заведующая кафедрой АНК,
профессор Евразийского
национального университета им.
Л.Н.Гумилева, д.п.н.;

3. Артықбаев Жамбыл –
профессор Евразийского
национального университета
им.Л.Н.Гумилев, д.и.н.;

4. Ракишева Ботагөз – директор
Исследовательского института
«Общественное мнение», к.соц.н.

5. Дронзина Татьяна – профессор
кафедры политологии Софийского
университета им. Святого
Климента Орхидского, д.полит.н.;

6. Калишева Алина – главный
менеджер Центра методических
и образовательных программ
ИПЭИ, м.соц.н. по направлению
«Этнополитология»

МАЗМҰНЫ / CONTENT / СОДЕРЖАНИЕ

1	ТЕОРИЯ ЖӘНЕ МЕТОДОЛОГИЯ/ THEORY AND METHODOLOGY/ ТЕОРИЯ И МЕТОДОЛОГИЯ	5
	ЭТНОСАЯСАТ ЖҮРГІЗУДЕГІ ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ЖӘНЕ ҚАЗАҚСТАНДЫҚ ТӘЖІРІБЕ (СИПАТЫ МЕН ЕРЕКШЕЛІГІ) М.К. Алдабергенова	5
	ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ФОРМИРОВАНИЯ КАЗАХСТАНСКОЙ ИДЕНТИЧНОСТИ В УСЛОВИЯХ ЦИФРОВИЗАЦИИ И ГЛОБАЛЬНЫХ ВЫЗОВОВ Р.С. Қонысбаев	17
	ШАЛАҚАЗАҚ ФЕНОМЕНІ ЖӘНЕ ҰЛТТЫҚ БІРЕГЕЙЛІК Ж.О. Артықбаев	33
2	МИРОВОЙ ОПЫТ/ WORLD EXPERIENCE/ ӘЛЕМДІК ТӘЖІРІБЕ	46
	МЕЖДУНАРОДНЫЙ ПРАВОВОЙ ОПЫТ РЕГУЛИРОВАНИЯ ЭТНОПОЛИТИЧЕСКИМИ КИМИ ПРОЦЕССАМИ А.Р. Калишева	46
	«ЭВОЛЮЦИЯ СОТРУДНИЧЕСТВА КАЗАХСТАНА, УЗБЕКИСТАНА И РОССИЙСКОЙ ФЕДЕРАЦИИ: ЭКОНОМИЧЕСКИЕ, МИГРАЦИОННЫЕ И ЭТНОСОЦИАЛЬНЫЕ АСПЕКТЫ» О.С. Маннопова	67
3	РЕГИОНАЛЬНЫЙ КЕЙС/ REGIONAL CASE/ АЙМАҚТЫҚ КЕЙС	83
	ЖАСТАР – БІРЛІК ПЕН ЫНТЫМАҚТАСТЫҚТЫҢ АЛТЫН КӨПІРІ Ж.Б. Нұрасылов	83
	ПРЕДУПРЕЖДЕНИЕ И ПРОФИЛАКТИКА МЕЖЭТНИЧЕСКИХ КОНФЛИКТОВ ЧЕРЕЗ ПРИЗМУ ОБЩЕЙ ИСТОРИИ КАЗАХСТАНА И ВЗАИМНОГО КУЛЬТУРНОГО ОБОГАЩЕНИЯ НАРОДА Б.Б. Серізбаев	88

ТЕОРИЯ ЖӘНЕ МЕТОДОЛОГИЯ/
THEORY AND METHODOLOGY/
ТЕОРИЯ И МЕТОДОЛОГИЯЭТНОСАЯСАТ ЖҮРГІЗУДЕГІ ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ЖӘНЕ ҚАЗАҚСТАНДЫҚ
ТӘЖІРИБЕ (СИПАТЫ МЕН ЕРЕКШЕЛІГІ)**М.К. Алдабергенова***Ө.Жәнібеков атындағы Оңтүстік Қазақстан педагогикалық университеті,
«Әлем тарихы және дінтану» кафедрасының доцент м.а., PhD*

Түйіндеме

Мақалада этносаясатты жүргізудің халықаралық және қазақстандық тәжірибесін салыстырмалы тұрғыда талдауға арналған. Халықаралық тәжірибе аясында этносаясаттың негізгі модельдері – ассимиляциялық, мультикультурализм және интеграциялық бағыттар талданып, олардың қоғамдағы этникалық әртүрлілікті басқарудағы рөлі қарастырылады. Әсіресе Батыс елдеріндегі мультикультурализм саясаты мен ұлттық бірегейлікті сақтауға бағытталған тәсілдердің артықшылықтары мен шектеулері сараланады.

Қазақстандық тәжірибе Қазақстан халқы Ассамблеясы қызметі негізінде қарастырылып, этносаралық келісім мен қоғамдық тұрақтылықты қамтамасыз етудегі бірегей модель ретінде сипатталады. Қазақстандағы этносаясаттың ерекшелігі – этностардың мәдени әртүрлілігін сақтай отырып, біртұтас азаматтық бірегейлікті қалыптастыруға бағытталуында.

Сонымен қатар, зерттеуде этносаясатты тиімді жүргізудің негізгі факторлары айқындалып, халықаралық тәжірибені ұлттық ерекшеліктермен үйлестірудің маңыздылығы негізделеді. Бұл жұмыс этносаралық қатынастарды тұрақтандыру мен қоғамдық келісімді нығайту бағытындағы ғылыми зерттеулерге теориялық және практикалық үлес қосады.

Кілт сөздер:

Этносаясат, азаматтық бірігейлік, этносаясат модельдері, Франция, АҚШ, мультикультурализм.

Қазіргі жаһандану дәуірінде этносаралық қатынастар мәселесі халықаралық саясаттың маңызды бағыттарының біріне айналды. Әлем елдері үшін көпэтносты қоғамда тұрақтылықты сақтау, мәдени әртүрлілікті үйлестіру және азаматтық бірегейлікті қалыптастыру – күрделі әрі ұзақ мерзімді міндет. Осы тұрғыдан алғанда, этносаясат тек мемлекеттік басқару құралы ғана емес, қоғамның ішкі үйлесімін қамтамасыз ететін стратегиялық бағыт ретінде қарастырылады. Этносаясат – көпэтносты қоғамда этносаралық қатынастарды реттеуге, тұрақтылық пен келісімді сақтауға бағытталған мемлекеттік саясат. Әлем елдері этносаясатты әртүрлі модельдер арқылы жүзеге асырады. Олардың тәжірибесі тиімді тәсілдерді анықтауға мүмкіндік береді.

Шетелдік тәжірибеге назар аударсақ, әр мемлекет этносаясатты өзінің тарихи, мәдени және саяси ерекшеліктеріне сәйкес жүргізеді. Мысалы, Солтүстік Америка мен Батыс елдерінде кеңінен таралған мультикультурализм саясаты этнос топтардың мәдени ерекшеліктерін сақтауға бағытталған. Бұл модельде әр этнос өзінің тілін, дәстүрін, мәдениетін дамытуға толық мүмкіндік алады. Мемлекет тарапынан мәдени орталықтарға қолдау көрсетіліп, этникалық топтардың құқықтары заңмен қорғалады. Мұндай тәсіл қоғамдағы әртүрлілікті байлық ретінде қабылдауға негізделген. Дегенмен, мультикультурализмнің әлсіз тұстары да бар. Кей жағдайларда этникалық топтар бір-бірінен оқшауланып, қоғам ішінде бөлініс пайда болуы мүмкін. Бұл өз кезегінде әлеуметтік интеграцияның әлсіреуіне әкеледі.

Еуропаның бірқатар елдері, әсіресе Франция, ассимиляциялық саясатты ұстанады. Бұл модельде негізгі мақсат – барлық азаматтарды ортақ ұлттық мәдениетке біріктіру. Мемлекеттік тіл мен мәдениет басты орынға қойылып, этникалық ерекшеліктер екінші деңгейге ысырылады. Мұндай саясат қоғамның тұтастығын нығайтуға ықпал етеді. Алайда ол этникалық әртүрліліктің жойылуына немесе әлсіреуіне себеп болуы мүмкін. Соңғы жылдары көші-қон үдерістерінің күшеюі бұл модельдің тиімділігіне қатысты пікірталастарды арттырды.

Сонымен қатар, Германия, Швеция сияқты елдер интеграциялық модельді дамытуда. Бұл бағыт этностардың мәдени ерекшеліктерін сақтай отырып, оларды қоғамға бейімдеуді көздейді. Интеграция саясаты білім беру, тіл үйрету, әлеуметтік қолдау бағдарламалары арқылы жүзеге асырылады. Бұл модель теңгерімді болғанымен, оны іске асыру күрделі және ұзақ уақытты талап етеді. Әсіресе мигранттар легі көп елдерде бұл саясаттың тиімділігі түрлі факторларға байланысты өзгеріп отырады.

Кейбір мемлекеттерде консоционализм немесе федерализм элементтері қолданылып, этникалық топтарға саяси және аумақтық автономия беріледі. Мұндай тәсіл полиэтникалық қоғамдарда қақтығыстарды азайтуға бағытталғанымен, кей жағдайда бөлінушілік тенденцияларды күшейтуі мүмкін. Осылайша, әлемдік тәжірибе этносаясаттың әмбебап үлгісі жоқ екенін көрсетеді. Әр мемлекет өзіне тиімді модельді тарихи жағдайына қарай қалыптастырады. Төменде модельдерге тереңірек тоқталар болсақ:

1. Мультикультурализм моделі – бұл модель әртүрлі этностардың мәдени ерекшеліктерін сақтауға және дамытуға мүмкіндік береді.

Канада – мультикультурализмді мемлекеттік деңгейде алғаш енгізген елдердің бірі. 1971 жылы сол кездегі премьер-министр Пьер Трюдо елде мультикультурализмді ресми мемлекеттік саясат ретінде жариялады.

Бұл саясаттың басты мақсаты – әртүрлі этностардың мәдениетін сақтай отырып, оларды қоғамға интеграциялау, яғни ассимиляциядан бас тарту болды. Заңдық негізін айтар болсақ, Канадада мультикультурализм кейіннен заңмен бекітілді:

- 1982 ж. – Конституция құрамындағы Құқықтар мен бостандықтар хартиясында мультикультурализм танылды;

- 1988 ж. – арнайы Canadian Multiculturalism Act қабылданды. Бұл заң: мәдени әртүрлілікті сақтау, барлық азаматтардың теңдігін қамтамасыз ету, қоғам өміріне барлық этностардың қатысуын қолдау сияқты мақсаттарды көздейді.

Негізгі қағидаттарын айтар болсақ, Канададағы мультикультурализм бірнеше маңызды принциптерге сүйенеді:

- Тең құқықтылық – барлық азаматтар заң алдында тең;
- Мәдени әртүрлілікті мойындау – әр этнос өз мәдениетін сақтай алады;
- Интеграция (ассимиляция емес) – қоғамға бейімделу, бірақ мәдениетті жоғалтпау;
- Мемлекеттік қолдау – этномәдени ұйымдар мен бағдарламаларды қаржыландыру.

Канада – мультикультурализм саясатын ең табысты жүзеге асырған елдердің бірі. Бұл елде этносаясаттың негізі ретінде мәдени әртүрлілікті сақтау және дамыту қағидаты ресми түрде бекітілген. 1971 жылы Канада әлемде алғаш рет мультикультурализмді мемлекеттік саясат ретінде жариялады, ал 1988 жылы арнайы заң қабылданып, бұл бағыт заңдық тұрғыдан нығайтылды [1].

Канадалық модельдің басты ерекшелігі – барлық этностардың мәдениетін тең дәрежеде мойындау. Мемлекет әртүрлі этникалық топтардың тілін, дәстүрін, мәдениетін сақтауға қолдау көрсетеді. Этномәдени ұйымдарға қаржылай көмек беріледі, мәдени фестивальдер ұйымдастырылады, білім беру жүйесінде көпмәдениеттілік принциптері енгізілген. Бұл саясат қоғамдағы әртүрлілікті әлсіздік емес, керісінше, ұлттық байлық ретінде қарастырады.

Сонымен қатар, Канадада азаматтық бірегейлік ұғымы ерекше маңызды. Яғни, әр адам өзінің этникалық ерекшелігін сақтай отырып, өзін канадалық қоғамның толыққанды мүшесі ретінде сезінеді. Бұл – мультикультурализм мен интеграцияның үйлесімді үлгісі. Мемлекеттік тілдер (ағылшын және француз) қоғамды біріктіруші фактор ретінде қызмет етеді.

Дегенмен, бұл модельдің белгілі бір қиындықтары да бар. Кей жағдайларда этникалық топтардың өз ішінде оқшаулануы, мәдени геттолардың пайда болуы сияқты мәселелер кездеседі. Сондай-ақ миграция деңгейінің жоғары болуы әлеуметтік және экономикалық тепе-теңдікке әсер етуі мүмкін.

Қорыта айтқанда, Канададағы мультикультурализм – этностар арасындағы бейбітшілік пен өзара құрметті қамтамасыз етудің тиімді үлгісі. Бұл тәжірибе басқа елдер үшін де маңызды, өйткені ол мәдени әртүрлілікті сақтай отырып, біртұтас қоғам құруға болатынын дәлелдейді.

2. Келесі модельдердің бірі – ассимиляция моделі. Бұл модельде этностар біртұтас ұлттық мәдениетке бейімделеді.

Франциядағы этносаясаттың негізі – республикалық ассимиляция моделі. Бұл модельдің басты мақсаты – елдегі барлық азаматтарды ортақ француз ұлттық бірегейлігіне біріктіру. Францияда азаматтық ұғым этникалық немесе діни айырмашылықтарға емес,

ортақ құндылықтар мен заңдарға негізделеді. Франциядағы ассимиляция саясаты: ғылыми-публицистикалық талдау болып табылады.

Францияның этносаясаты әлемдік тәжірибеде ассимиляциялық модельдің классикалық үлгісі ретінде қарастырылады. Бұл модельдің құқықтық және идеологиялық негіздері Франция Республикасының негізгі құжаттарында айқын көрініс тапқан. Атап айтқанда, 1958 жылғы Конституцияда Франция «біртұтас, зайырлы, демократиялық және әлеуметтік республика» ретінде бекітіліп, барлық азаматтардың құқықтық теңдігі заң жүзінде қамтамасыз етілген. Сонымен қатар, елде этникалық немесе діни негізде ресми статистика жүргізілмеуі – мемлекет азаматтарды этникалық топтарға бөлуді ресми түрде мойындамайтынын көрсетеді. Бұл ұстаным француз саясатының біртұтас азаматтық бірегейлік қалыптастыруға бағытталғанын дәлелдейді.

Француз ассимиляциялық моделінің негізгі идеологиялық тірегі – зайырлылық принципі. Бұл қағида бойынша мемлекет пен дін бір-бірінен қатаң бөлінген. Қоғамдық кеңістікте діни символдарды шектеу тәжірибесі де осы принциппен байланысты. Мемлекет барлық азаматтардан зайырлы нормаларға бағынуды талап етеді, бұл өз кезегінде қоғамдық өмірдің бейтарап сипатын сақтауға бағытталған. Зайырлылық Франциядағы этносаясаттың тек құқықтық емес, сонымен қатар мәдени-идеологиялық негізін де құрайды.

Ассимиляция процесінде білім беру жүйесі ерекше рөл атқарады. Францияда француз тілі міндетті және негізгі коммуникация құралы ретінде белгіленген. Білім беру мазмұны арқылы «еркіндік, теңдік, бауырластық» сияқты республикалық құндылықтар жүйелі түрде оқытылады. Осылайша, барлық оқушылар ортақ мәдени және азаматтық кеңістікте тәрбиеленеді. Бұл тәсіл мемлекет тарапынан ортақ ұлттық сана мен азаматтық бірлікті қалыптастырудың тиімді құралы ретінде қолданылады.

Франциядағы ассимиляция моделінің негізгі ерекшеліктеріне ортақ ұлттық бірегейліктің басым болуы, француз тілінің біріктіруші фактор ретінде қарастырылуы, азаматтардың құқықтық теңдігі және этникалық айырмашылықтарды ресми деңгейде мойындамау жатады. Мұндай құрылым қоғамның тұтастығын нығайтуға бағытталғанымен, мәдени әртүрліліктің институционалды деңгейде шектелуіне әкеледі.

Бұл саясаттың артықшылықтары ретінде қоғамдағы бірлік пен тұрақтылықтың сақталуы, ортақ құндылықтар жүйесінің қалыптасуы және азаматтық теңдіктің қамтамасыз етілуі атап өтіледі. Дегенмен, оның белгілі бір қайшылықтары да бар. Атап айтқанда, мәдени ерекшеліктердің жеткілікті деңгейде ескерілмеуі кей этникалық топтардың әлеуметтік оқшаулану сезімін күшейтуі мүмкін. Сонымен қатар, көші-қон үдерістерінің артуы жағдайында бұл модельдің тиімділігіне қатысты қоғамдық пікірталастар жиілеп отыр.

Франциядағы ассимиляция моделіне тереңірек үңілер болсақ, Франция этносаясатында ассимиляция моделі дәстүрлі әрі негізгі бағыттардың бірі болып саналады. Бұл модельдің басты мақсаты – әртүрлі этностар мен мәдени топтарды ортақ француз ұлтының құндылықтары мен мәдени кеңістігіне біріктіру.

Француз республикасының негізінде жатқан басты қағида – «біртұтас ұлт» идеясы. Яғни, мемлекет азаматтарды этникалық, діни немесе мәдени айырмашылықтарына қарай бөлмей, барлығын тең құқықты француз азаматтары ретінде қарастырады.

Осыған байланысты Францияда ресми деңгейде «этникалық азшылық» ұғымы кеңінен қолданылмайды.

Бұл модельдің артықшылығы – қоғамның тұтастығын және ұлттық бірегейлігін нығайтуы. Барлық азаматтардың ортақ құндылықтарға негізделуі мемлекет ішінде бірлік пен тұрақтылықты қамтамасыз етуге ықпал етеді [2].

Алайда ассимиляция саясатының кемшіліктері де жоқ емес. Этникалық және мәдени ерекшеліктердің ескерілмеуі кейбір топтардың өзін қоғамнан оқшау сезінуіне алып келуі мүмкін. Соңғы жылдары Францияда көші-қон үдерістерінің күшеюі, діни және мәдени айырмашылықтарға қатысты пікірталастар бұл модельдің шектеулерін көрсетіп отыр.

Қорытындылай келе, Франциядағы ассимиляция моделі – ұлттық бірлікке негізделген этносаясаттың классикалық үлгісі. Ол қоғамның тұтастығын сақтауға бағытталғанымен, қазіргі көпмәдениетті жағдайда оны жетілдіру қажеттілігі байқалады.

3. Халықаралық этносаясатты іске асыратын модельдердің бірі – **интеграция моделі**. Яғни, этностар өз мәдениетін сақтай отырып, ортақ қоғамға бейімделеді.

Германиядағы этносаясаттың негізгі бағыты – интеграция моделі, яғни мигранттарды неміс қоғамына бейімдеу және олардың әлеуметтік, экономикалық, мәдени өмірге толық қатысуын қамтамасыз ету. Бұл модельде Мемлекеттік саясаттың қалыптасуы толықтай қамтылады.

Германия ұзақ уақыт бойы өзін «иммиграциялық ел» деп ресми мойындамаған. Бірақ 2000 жылдан кейін жағдай өзгеріп, азаматтық және миграциялық саясат реформаланды. Яғни:

-2000 ж. азаматтық заң реформасы. Германияда азаматтық алу жеңілдетілді (ел аумағында туған балаларға азаматтық беру мүмкіндігі).

-2005 ж. Германияда интеграция саясаты ресми түрде бекітіліп, мемлекет мигранттардың бейімделуіне жауапты болды.

Интеграция саясатының негізгі құралдарына тоқталар болсақ:

1.Тілдік интеграция.

2.Азаматтық және құқықтық білім:

- Германия заңдарын білу;
- Қоғамдық тәртіп және демократиялық құндылықтарды сақтау;
- Конституциялық принциптерді түсіну.

3.Әлеуметтік интеграция

- Білім алуға мүмкіндіктер;
- Денсаулық сақтау қызметтері;
- Қоғамдық өмірге қатысу.

Германиядағы интеграция моделі – бұл елге келген мигранттарды және әртүрлі этникалық топтарды неміс қоғамына бейімдеу арқылы ортақ азаматтық кеңістікке біріктіруге бағытталған этносаясат жүйесі. Бұл модельдің негізгі идеясы – мигранттар мен этникалық азшылықтар өздерінің мәдени ерекшеліктерін белгілі бір деңгейде сақтай отырып, міндетті түрде неміс тілін меңгеруі, елдің заңдарын, қоғамдық нормаларын және демократиялық құндылықтарын қабылдауы. Германия ұзақ уақыт бойы өзін иммиграциялық мемлекет ретінде ресми мойындамағанымен, XX ғасырдың екінші жартысында еңбек мигранттарының көбеюі (әсіресе Түркия және Оңтүстік Еуропа елдерінен келгендер)

интеграциялық саясатты қалыптастыруға себеп болды. Кейін бұл саясат мемлекеттік деңгейде бекітіліп, арнайы бағдарламалар арқылы жүзеге асырыла бастады.

Интеграция моделінің маңызды ерекшелігі – екі жақты жауапкершілік қағидаты [3]. Яғни, мемлекет мигранттардың қоғамға бейімделуіне жағдай жасайды (тіл курстары, білім беру, әлеуметтік қолдау), ал мигранттар өз кезегінде қоғамның негізгі ережелерін қабылдап, белсенді түрде қоғамдық өмірге қатысуы тиіс. Модельдің негізгі ерекшеліктері:

- Қос бағытты саясат: мигрант та бейімделеді, мемлекет те қолдайды;
- Неміс тілін міндетті меңгеру;
- Білім беру арқылы интеграция;
- Құқықтық теңдік пен әлеуметтік қолдау.

Бұл модельдің мақсаты – мәдени әртүрлілікті толық жою емес, керісінше, оны сақтай отырып, ортақ ұлттық бірлік пен әлеуметтік тұрақтылықты қамтамасыз ету. Сондықтан Германиядағы интеграция саясаты теңгерімді тәсіл ретінде қарастырылады. Қазіргі таңда бұл модель Еуропадағы ең жүйелі интеграциялық саясаттардың бірі болып саналады, дегенмен тілдік, мәдени және әлеуметтік бейімделу мәселелері әлі де өзекті болып отыр. Модельдің басқа модельдерден артықшылықтары:

- Қоғамдық тұрақтылықты сақтайды;
- Мигранттардың еңбек нарығына бейімделуін жеңілдетеді;
- Әлеуметтік интеграцияны күшейтеді.

Этносаясатты жүргізудегі қиындықтар:

- Тілдік кедергілер;
- Мәдени айырмашылықтар;
- Кей топтардың толық бейімделмеуі.

4. Келесі модель – консоционализм (келісім саясаты) моделі. Яғни, аталмыш модель әртүрлі этностардың саяси билікке қатысуын қамтамасыз етеді.

Бельгиядағы этносаясаттың негізгі ерекшелігі – консоционализм, яғни әртүрлі этникалық және тілдік топтардың саяси билікті келісім арқылы бөлісуіне негізделген басқару моделі. Бұл модель көпэтносты қоғамдағы тұрақтылықты сақтаудың ерекше тәсілі болып табылады [4].

Бельгия қоғамы негізінен үш ірі қауымдастықтан тұрады: фламандтар (голланд тілінде сөйлейтіндер), валлондар (француз тілінде сөйлейтіндер) және шағын неміс тілді қауым. Осы тілдік және мәдени айырмашылықтар тарихи түрде саяси шиеленістерге себеп болған. Сол себепті елде этносаралық тепе-теңдікті сақтау үшін консоционализм моделі қалыптасты.

Бұл модельдің басты қағидасы – билікті бөлісу және консенсус (келісім) арқылы басқару. Яғни, үкімет, парламент және мемлекеттік институттар барлық негізгі этникалық-тілдік топтардың өкілдерінен құралады. Ешбір топ саяси шешімдерді жеке өзі қабылдай алмайды, барлық маңызды мәселелер келісім арқылы шешіледі.

Консоционализм моделінің маңызды элементтеріне мыналар жатады:

- Үкіметтегі тең өкілдік (фламанд және франкофон министрлердің теңдігі
- Вето құқығы және келісім механизмі
- Білім, мәдениет және тіл бойынша автономия
- Федералдық басқару жүйесі

Бельгия ресми түрде федералды мемлекет болып табылады, және оның аймақтары (Фландрия, Валлония, Брюссель) кең автономиялық құқықтарға ие. Бұл жүйе этникалық және тілдік топтардың мүдделерін қорғауға мүмкіндік береді.

Консоционализмнің артықшылығы – әртүрлі қауымдастықтар арасындағы қақтығыстардың алдын алып, саяси тұрақтылықты қамтамасыз етуі. Дегенмен, бұл модельдің күрделілігі де бар: шешім қабылдау процесі баяу жүреді, себебі барлық тараптардың келісімі қажет.

Қорытындылай келе, Бельгиядағы консоционализм – көпэтносты қоғамда бейбіт өмір сүруді қамтамасыз ететін, келісім мен тең өкілдікке негізделген ерекше саяси модель болып табылады.

5. Федерализм моделі арқылы этносаясат. Этностарға аймақтық дербестік беріледі.

Швейцариядағы этносаясаттың негізгі моделі – федерализмге негізделген көптілді және көпмәдениетті басқару жүйесі. Бұл модель елдегі этникалық, тілдік және мәдени әртүрлілікті сақтай отырып, саяси тұрақтылықты қамтамасыз етуге бағытталған.

Швейцария: федерализм мен көптілді келісімнің публицистикалық үлгісі. Швейцарияны әлем жиі «бейбітшілік пен тұрақтылықтың символы» деп атайды. Бұл баға кездейсоқ емес. Себебі елдегі этносаясат пен мемлекеттік басқару жүйесі көпэтносты қоғамды қақтығыссыз дамытудың ерекше үлгісіне айналған. Швейцария тәжірибесінің өзегінде – федерализм, тікелей демократия және тілдік теңдікке негізделген келісім мәдениеті жатыр.

Швейцарияның тағы бір маңызды ерекшелігі – оның көптілділігі. Елде төрт ресми тіл бар: неміс, француз, итальян және ретороман тілдері. Бұл тілдердің барлығы заң жүзінде тең дәрежеде қорғалған және мемлекеттік деңгейде қолданылады. Мұндай тілдік әртүрлілік Швейцарияны Еуропадағы ең көпмәдениетті мемлекеттердің біріне айналдырады. Ең бастысы, бұл әртүрлілік бөлінушілікке емес, керісінше, ортақ азаматтық бірегейлікке негізделген. Швейцариядағы этносаясаттың табысты болуының тағы бір себебі – тікелей демократия жүйесі. Ел азаматтары маңызды заңдар мен шешімдерге референдум арқылы тікелей қатысады. Бұл жүйе әртүрлі тілдік және мәдени топтардың мүдделерін ескеруге мүмкіндік береді. Яғни, қандай да бір шешім тек саяси элита деңгейінде емес, бүкіл қоғамның келісімі арқылы қабылданады. Бұл өз кезегінде сенімділік пен саяси тұрақтылықты күшейтеді [5].

Федерализм мен тікелей демократияның үйлесімі Швейцарияда ерекше «келісім мәдениетін» қалыптастырды. Мұнда саяси шешімдер қарсыластық арқылы емес, диалог пен консенсус арқылы қабылданады. Бұл модель қақтығыстардың алдын алып, қоғамдағы тұрақтылықты сақтауға ықпал етеді.

Сонымен қатар, кантондық автономия этностық және тілдік тепе-теңдікті сақтаудың тиімді құралы болып отыр. Әр кантон өз ішкі саясатын жергілікті ерекшеліктерге сай жүргізеді, ал федералды деңгейде ортақ мүдделер үйлестіріледі. Бұл жүйе орталық билік пен жергілікті басқарудың теңгерімін қамтамасыз етеді.

Мемлекеттік құрылымы мен этносаясатын айтар болсақ, Швейцария – классикалық федералды мемлекет, ол 26 кантоннан тұрады. Әр кантонның кең саяси автономиясы бар, соның ішінде білім беру, мәдениет және жергілікті басқару салаларында шешім қабылдау

құқығы бар. Бұл жүйе этникалық және тілдік ерекшеліктерді ескеруге мүмкіндік береді. Федерализмнің этносаясаттағы рөлін анықтайтын болсақ, федерализм Швейцарияда этносаясаттың негізгі құралы ретінде қызмет етеді:

- Кантондарға кең автономия беру;
- Білім беру жүйесін жергілікті деңгейде басқару;
- Халықтың тікелей демократияға қатысуы (референдумдар);
- Тілдік топтар арасында теңдік сақтау.

Швейцариядағы тікелей демократия және келісім мәдениеті жайлы айтар болсақ, Швейцарияның ерекше белгісі – тікелей демократия жүйесі. Азаматтар маңызды заңдарға референдум арқылы тікелей дауыс береді. Бұл барлық этникалық және тілдік топтардың шешім қабылдауға қатысуын қамтамасыз етеді. Бұл модельдің ерекшеліктері:

- Тең құқықтылық және тілдік теңдік;
- Кең кантондық автономия;
- Тікелей демократия;
- Келісім мен консенсус мәдениеті.

Ал, артықшылықтары:

- Этникалық қақтығыстардың алдын алады;
- Аймақтық ерекшеліктер сақталады;
- Саяси тұрақтылық жоғары деңгейде.

Қиындықтары:

- Басқару жүйесінің күрделілігі;
- Шешім қабылдау процесінің баяулығы;
- Аймақаралық айырмашылықтардың сақталуы.

Қорытындылай келе, Швейцариядағы федерализмге негізделген этносаясат: көптілді қоғамды тиімді басқарудың үлгісі, автономия мен бірлікті үйлестіретін жүйе, әлемдегі ең тұрақты көпмәдениетті модельдердің бірі болып саналады. Халықаралық тәжірибе көрсеткендей: әмбебап бір ғана модель жоқ. Әр ел өзінің тарихи, мәдени, әлеуметтік жағдайына қарай модель таңдайды және тиімді этносаясаттың негізі – төзімділік, тең құқық пен диалог болып табылады.

6.Қазақстандағы этносаясат жүргізудегі тәжірибесі жайлы айтар болсақ, Қазақстан – көпэтносты мемлекет, сондықтан этносаясат елдің тұрақтылығы мен бірлігін сақтаудың негізгі бағыты болып табылады. Қазақстан өз тәжірибесінде халықаралық модельдердің элементтерін үйлестіріп, өзіндік ерекше жүйе қалыптастырды. Яғни, Қазақстанда этносаясат – тұрақтылықтың өзегі саналады.

Қазіргі жаһандану дәуірінде этносаралық қатынастар мәселесі кез келген мемлекет үшін аса өзекті. Әсіресе көпэтносты қоғамдарда этносаясат – жай ғана мемлекеттік бағыт емес, елдің тұрақтылығы мен қауіпсіздігінің басты кепіліне айналып отыр. Әлемдік тәжірибеге көз жүгіртсек, әр мемлекет этносаясатты өзінше жүргізеді. Кейбір елдер мультикультурализм саясатын ұстанып, әр этностың ерекшелігін сақтауға басымдық берсе, енді біреулері ұлттық бірегейлікті күшейту үшін ассимиляция жолын таңдайды. Алайда соңғы жылдары көптеген сарапшылар ең тиімді жол – әртүрлілікті сақтай отырып, қоғамды біріктіретін интеграциялық саясат екенін атап өтуде.

Осы тұрғыда Қазақстан тәжірибесі ерекше назар аударуға лайық. Елде этносаралық келісім мен татулықты сақтау мемлекеттік саясаттың негізгі бағыттарының бірі ретінде қалыптасты. Түрлі этностардың мәдениеті мен тіліне құрмет көрсету, олардың қоғамдық өмірге белсенді қатысуына мүмкіндік беру – бұл саясаттың басты қағидалары.

Бүгінде қоғамдағы тұрақтылық тек заңдар мен институттарға ғана емес, адамдардың өзара түсіністігі мен құрметіне де байланысты. Сондықтан этносаясат тек мемлекеттік деңгейде ғана емес, әр азаматтың санасында қалыптасуы тиіс құндылыққа айналуы қажет.

Қазақстандағы этносаясаттың негізгі қағидаттары келесі модельдердің үйлесімділігіне негізделген. Атап айтқанда:

- интеграция + мультикультурализм қағидаттары;
- барлық этностардың құқықтары мен мәдениетін сақтау;
- ортақ азаматтық бірегейлік.

Аталмыш қағидаттың негізгі идеясы: *«Бірлік – әртүрлілікте»*.

Этносаясаттың іске асыратын негізгі институттардан бірі – Қазақстан халқы Ассамблеясы саналады. Ол 1995 жылы құрылған және этностар арасындағы келісімді қамтамасыз етеді. Қазақстандағы мәдени орталықтарды біріктіреді. Парламентке өкілдік ету мүмкіндігі бар. Яғни, бұл – Қазақстандағы этносаясаттың басты тетігі.

Қазақстанда этносаралық қатынастар:

- Конституция арқылы реттеледі;
- Барлық азаматтардың тең құқықтылығы қамтамасыз етіледі;
- Тіл, дін, мәдениет еркіндігі сақталады.

Төменде негізгі бағыттары жайлы айтамыз:

1. Мәдени әртүрлілікті қолдау

- Этномәдени бірлестіктер жұмыс істейді;
- Ұлттық мерекелер өткізіледі;
- Ана тілін дамытуға жағдай жасалған.

2. Тіл саясаты:

- Қазақ тілі – мемлекеттік тіл;
- Орыс тілі – мемлекеттік тілмен қатар қолданылатын қарым-қатынас тілі;
- Басқа тілдерді дамытуға мүмкіндік бар.

3. Әлеуметтік және білім беру саясаты

- Барлық этностарға тең білім алу мүмкіндігі;
- Толеранттылық тәрбиесі;
- Көпмәдениетті білім беру.

Қазақстан моделі халықаралық тәжірибедегі ең тиімді бағыттардың элементтерін үйлестіре отырып дамыды. Бір жағынан, әр этностың мәдениеті мен дәстүрін сақтауға мүмкіндік берілсе, екінші жағынан, ортақ азаматтық бірегейлікті қалыптастыруға басымдық берілді. Осы тұрғыдан алғанда, елдегі этносаясаттың басты жетістігі – әртүрлілік пен бірлікті қарсы қою емес, керісінше, оларды өзара толықтыратын құндылықтар ретінде дамытуы болып табылады. Бұл жүйенің маңызды институттарының бірі – қоғамдық келісім мен жалпыұлттық бірлікті нығайтуға бағытталған құрылымдар мен бағдарламалардың тиімді жұмыс істеуі.

Қазақстандағы этносаясаттың артықшылықтары:

- Этносаралық тұрақтылық сақталған;
- Этностар арасындағы өзара құрмет қалыптасқан.
- Жаһандану ықпалы [6].

Соның нәтижесінде Қазақстанда этносаралық шиеліністердің алдын алу, қоғамдық тұрақтылықты сақтау және әлеуметтік үйлесімділікті қамтамасыз ету бағытында айтарлықтай жетістіктерге қол жеткізілді.

Берілген талдау негізінде Қазақстандағы этносаясат моделі біржақты теориялық үлгілердің (мультикультурализм, интеграция немесе консоционализм) тек біреуіне ғана толық сәйкес келмейтінін байқауға болады. Қазақстан тәжірибесі – әртүрлі тәсілдердің элементтерін ұштастырған гибридік модель болып табылады.

Бір жағынан, елде мультикультурализмнің элементтері айқын көрінеді: этностардың тілін, мәдениетін, дәстүрін сақтау мен дамытуға кең мүмкіндік берілген, этномәдени бірлестіктер еркін жұмыс істейді. Бұл әртүрлілікті мойындау және қолдау қағидатына негізделген саясатты көрсетеді.

Екінші жағынан, Қазақстанда интеграциялық бағыт басым. Мемлекеттік деңгейде басты назар ортақ азаматтық бірегейлікті қалыптастыруға, барлық этностарды «біртұтас қазақстандық қоғам» аясында біріктіруге бағытталған. «Бірлік – әртүрлілікте» қағидасы осы интеграциялық логиканың өзегін құрайды.

Сонымен қатар, белгілі бір дәрежеде консоционализм элементтері де байқалады, әсіресе Қазақстан халқы Ассамблеясы сияқты институттар арқылы этностардың өкілдік етуі, қоғамдық-саяси процестерге қатысу мүмкіндігінің кеңеюі арқылы көрініс табады. Дегенмен, классикалық консоционализмдегі қатаң этникалық квоталар мен билікті бөлу жүйесі Қазақстанда толық қолданылмайды.

Шымкент – көпэтносты құрылымымен ерекшеленетін, қоғамдық келісім мен тұрақтылықты сақтауда өзіндік тәжірибесі қалыптасқан ірі мегаполистердің бірі. Қаладағы этносаясат мемлекеттік саясаттың маңызды құрамдас бөлігі ретінде жүзеге асырылып, этностар арасындағы өзара түсіністік пен бірлікті нығайтуға бағытталған жүйелі жұмыстармен сипатталады. Бұл бағыттағы негізгі институционалдық тірек – Қазақстан халқы Ассамблеясы. Оның Шымкент қаласындағы құрылымдары этносаралық қатынастарды үйлестіруде маңызды рөл атқарады. Ресми мәліметтерге сәйкес, қалада «Қоғамдық келісім» коммуналдық мемлекеттік мекемесі жұмыс істеп, этносаралық татулықты қамтамасыз етуге бағытталған жобаларды жүзеге асырады.

Қаладағы этносаясаттың тиімді жүзеге асуы этномәдени бірлестіктердің белсенді қызметімен тығыз байланысты. Қазіргі таңда Шымкентте 17 этномәдени бірлестік пен Ассамблея жанындағы 7 қоғамдық құрылым жұмыс істейді. Бұл ұйымдар ұлттық мәдениетті сақтау, тілдерді дамыту және жастарды толеранттылық рухында тәрбиелеу бағытында түрлі мәдени-көпшілік іс-шараларды ұйымдастырады. Осындай жұмыстар қоғамдағы тұрақтылықтың нығаюына тікелей ықпал етеді [7].

Сонымен қатар, ақпараттық-түсіндіру жұмыстары да ерекше мәнге ие. 2023 жылы этномәдени бірлестіктердің қатысуымен 100-ден астам іс-шара өткізілгені ресми деректерде көрсетілген. Бұл шаралар тұрғындардың құқықтық сауаттылығын арттыруға, этносаралық қарым-қатынастар мәдениетін қалыптастыруға және ықтимал шиеленістердің

алдын алуға бағытталған.

Этносаясатты жүзеге асыруда ресми кездесулер мен сессиялардың да маңызы зор. Мәселен, қалалық деңгейде өткен Қазақстан халқы Ассамблеясының сессияларында этносаралық келісімді нығайту, мемлекеттік саясатты тиімді іске асыру мәселелері талқыланады. Бұл кездесулер билік пен қоғам арасындағы өзара байланысты күшейтіп, этносаралық саясаттың үйлесімді жүргізілуіне мүмкіндік береді.

Шымкенттегі «Достық үйі» де этносаясаттың маңызды орталығы болып табылады. Мұнда түрлі этностардың мәдени шаралары, көрмелер мен фестивальдер өткізіліп, халықтар арасындағы рухани байланыс нығая түседі. Мұндай іс-шаралар қоғамдағы бірлік пен келісімді нақты істер арқылы көрсетеді [8].

Шымкент қаласында этносаясат жүйелі, кешенді және нәтижеге бағытталған түрде жүзеге асырылуда. Ресми деректер көрсеткендей, институционалдық құрылымдардың тиімді жұмысы, этномәдени бірлестіктердің белсенділігі және тұрақты ұйымдастырылатын іс-шаралар қаладағы этносаралық тұрақтылықтың берік негізін қалыптастырған. Бұл тәжірибе Қазақстандағы қоғамдық келісім моделінің табысты жүзеге асуының айқын көрінісі болып табылады.

Жоғарыда қарастырылған халықаралық және қазақстандық тәжірибе этносаясаттың тиімділігі нақты институционалдық және өңірлік тетіктер арқылы жүзеге асатынын көрсетеді. Осыған байланысты мынадай ұсынымдар ұсынылады:

- мультикультурализм, интеграция, консоционализм және федерализм модельдерінің тиімді элементтерін Қазақстанның тарихи, демографиялық және институционалдық ерекшеліктеріне сай бейімдеп қолдану қажет. Негізгі қағидат – мәдени әртүрлілікті сақтау мен ортақ азаматтық бірегейлікті нығайту арасындағы тепе-теңдікті қамтамасыз ету;

- әр өңірде этносаралық ахуалды, қоғамдық көңіл-күйді, тілдік және мәдени сұраныстарды тұрақты зерделеу қажет. Мониторинг нәтижелері ҚХА, «Қоғамдық келісім» мекемелері және жергілікті атқарушы органдар жұмысының практикалық негізіне айналуы тиіс.

Қазақстан тәжірибесі көпэтносты мемлекет жағдайында тұрақтылық пен даму тек құқықтық нормалар арқылы ғана емес, сонымен қатар өзара түсіністік, диалог және ортақ құндылықтарға негізделген сенім арқылы қалыптасатынын дәлелдеп отыр. Сондықтан Қазақстанның этносаясаттағы үлгісі қазіргі жаһандық кеңістікте бейбітшілік пен келісімді сақтаудың тиімді әрі өміршең жолдарының бірі ретінде жоғары бағаланады.

Қолданылған әдебиеттер тізімі

1. Government of Canada. About Multiculturalism and Anti-Racism in Canada [Электронный ресурс]. – Ottawa: Canadian Heritage, 2025. – Режим доступа: <https://www.canada.ca/en/canadian-heritage/services/about-multiculturalism-anti-racism/about-act.html> (дата обращения: 15.04.2026).
2. Қодар Ә. Жаһандану жағдайындағы ұлттық бірегейлік мәселелері. – Алматы: Қазақ университеті, 2018. – 256 б.
3. Малахов В.С. Интеграция мигрантов: концепции и практики. – М.: Мысль, 2014. – 320 с.
4. Нуртазина Р.А. Саяси жүйелер және этносаралық қатынастар. – Алматы: Қазақ университеті, 2016. – 280 б.
5. Котов В.В. Сравнительный федерализм и политическая стабильность. – М.: Наука, 2017. – 312 с.
6. Қазақстан және қазіргі әлем: этносаяси үдерістер / ред. Ә.Н. Нысанбаев. – Алматы: ҚР БҒМ ҒК Философия, саясаттану және дінтану институты, 2013. – 384 б.
7. Ассамблея туралы [Электронный ресурс] // Қазақстан халқы Ассамблеясы. – Режим доступа: <https://assembly.kz/region/shymkent/pages/assambleya-turaly/> (дата обращения: 15.04.2026).
8. Шымкент қаласының әкімдігі. Жаңалықтар [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://www.gov.kz/memleket/entities/shymkent/press/news/details/776287> (дата обращения: 15.04.2026).

ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ФОРМИРОВАНИЯ КАЗАХСТАНСКОЙ ИДЕНТИЧНОСТИ В УСЛОВИЯХ ЦИФРОВИЗАЦИИ И ГЛОБАЛЬНЫХ ВЫЗОВОВ

Р.С. Қонысбаев

*Магистр социальных наук по направлению «Этнополитология»,
заместитель председателя РОО «Ассамблея Жастары»
Астана, Казахстан*

Аннотация:

Статья посвящена теоретическому осмыслению процессов формирования казахстанской идентичности в условиях ускоренной цифровизации и глобальных вызовов 2026 года. Автор анализирует трансформацию гражданской и этнокультурной идентичности под влиянием цифровых технологий, искусственного интеллекта и глобализации. На основе Концепции развития АНК до 2030 года «Единство в многообразии» и Посланий Президента РК раскрываются риски фрагментации идентичности и возможности её укрепления через цифровые инструменты. Предлагаются концептуальные подходы к созданию устойчивой казахстанской идентичности, сочетающей национальные ценности и цифровую современность.

Ключевые слова:

казахстанская идентичность, цифровизация, глобальные вызовы, искусственный интеллект, этнополитика, культурная безопасность, Ассамблея народа Казахстана.

Введение

В современном мире процессы цифровизации и глобализации радикально трансформируют социокультурную реальность, ставя под вопрос устойчивость национальных и гражданских идентичностей. Цифровые технологии, искусственный интеллект и глобальные информационные потоки одновременно разрушают традиционные границы и создают новые возможности для формирования и укрепления казахстанской идентичности [1, с. 45–62.]. В условиях ускоренной цифровизации, объявленной Президентом Республики Казахстан в Послании 2025 года «Казахстан в эпоху искусственного интеллекта», вопрос формирования устойчивой казахстанской идентичности приобретает особую остроту и практическую значимость [2].

Казахстан, как многоэтническое и поликультурное государство, исторически выстраивал свою идентичность на принципах гражданского единства и культурного многообразия. Общенациональная патриотическая идея «Мәңгілік Ел», выдвинутая в 2012 году, стала важным идеологическим основанием укрепления казахстанской гражданской идентичности и консолидации общества. Несмотря на то, что отдельные нормативные акты, связанные с её реализацией, впоследствии утратили силу, сама концепция сохранила значение как ценностная и политико-идеологическая основа государственной политики в сфере общественного согласия и национального единства [3]. В современных условиях акцент смещается не на конструирование новой идентичности, а на её адаптацию и укрепление в условиях цифровизации и глобальных вызовов. Однако в 2026 году, когда страна вступила в эпоху усиления цифровой трансформации, эти основы сталкиваются с новыми вызовами: алгоритмической фрагментацией сознания, культурным доминированием глобальных платформ, риском «алгоритмическая сегментация аудитории» эффекта и разрывом между поколениями [4, с. 512–528].

Цифровизация, объявленная Президентом РК Годом цифровизации и искусственного интеллекта, несёт в себе двойственный характер. С одной стороны, она создаёт мощные инструменты консолидации общества – национальные цифровые платформы, алгоритмы рекомендаций на государственном языке, системы цифровой идентичности и образовательный контент, ориентированный на ценности «Мәңгілік Ел». С другой – усиливает риски культурной гомогенизации, потери языковой идентичности среди молодёжи и формирования параллельных «цифровых субкультур», слабо связанных с общенациональной повесткой [5].

Особую актуальность теме придаёт утверждённая Указом Президента от 29 декабря 2025 года Концепция развития Ассамблеи народа Казахстана до 2030 года «Единство в многообразии». Документ прямо ставит задачу формирования устойчивой казахстанской идентичности в условиях новых глобальных и технологических вызовов, подчёркивая необходимость сочетания гражданского единства с сохранением этнокультурного многообразия [6].

Таким образом, возникает научная и практическая проблема: как в условиях ускоренной цифровизации и глобальных вызовов (геополитических, культурно-цивилизационных и технологических) обеспечить формирование устойчивой казахстанской идентичности, которая одновременно будет открытой миру и глубоко укоренённой в национальных ценностях.

Цель статьи – теоретически осмыслить основы формирования казахстанской идентичности в условиях цифровизации и глобальных вызовов 2026 года.

Задачи исследования:

1. проанализировать теоретико-методологические подходы к изучению идентичности в цифровую эпоху;
2. выявить риски и возможности трансформации гражданской и этнокультурной идентичности под влиянием цифровых технологий и глобализации;
3. раскрыть роль государственной этнополитики (в частности, Концепции АНК-2030) в решении данных вызовов;
4. предложить концептуальные механизмы укрепления казахстанской идентичности в цифровой среде.

Объект исследования – процессы формирования казахстанской идентичности.

Предмет исследования – теоретические основы и механизмы её трансформации в условиях цифровизации и глобальных вызовов.

Методологическую основу исследования составили концепции национальной и гражданской идентичности, представленные в работах Б. Андерсона, Э. Геллнера и Э. Смита, а также современные исследования цифровой идентичности и трансформации медиапространства. Особое внимание уделено анализу казахстанской модели общественной консолидации, нормативно-правовых документов РК и стратегических инициатив в сфере цифровизации и этнополитики 2025–2026 годов.

Теоретико-методологические основы исследования казахстанской идентичности

Теоретическое осмысление идентичности в современной науке опирается на фундаментальные работы классиков конструктивистского и модернистского подходов. Концепция «воображаемых сообществ» Б. Андерсона приобретает новое значение в условиях цифровизации Казахстана. Если ранее национальная идентичность формировалась преимущественно через печатные медиа, систему образования и государственные институты, то в 2025–2026 годах ключевую роль начинают играть цифровые платформы и алгоритмы социальных сетей. TikTok, Instagram и Telegram формируют для молодежи общее информационное пространство, внутри которого конструируются представления о языке, культуре и гражданской принадлежности. В казахстанских условиях это проявляется в распространении казахоязычного контента, цифровых патриотических нарративов и онлайн-дискуссий вокруг концептов «Адал азамат» и «Әділетті Қазақстан». Таким образом, идеи Б. Андерсона о медийной природе нации сохраняют актуальность, однако в цифровую эпоху функцию печатного капитализма выполняют платформенные алгоритмы и цифровые коммуникации [7, с. 288]. Подход Э. Геллнера к национальной идентичности также сохраняет актуальность в условиях цифровизации Казахстана. Если в индустриальную эпоху ключевую роль в формировании единой нации играли стандартизированное образование и государственная культура, то в цифровую эпоху аналогичную функцию начинают выполнять цифровые платформы, образовательные сервисы и медиапространство. В многоэтничном Казахстане государство стремится формировать общее ценностное пространство через

развитие казахоязычного цифрового контента, платформ eGov, образовательных онлайн-сервисов и медиапроектов, ориентированных на укрепление гражданского единства [8, с. 320]. Этно-символический подход Э. Смита позволяет объяснить, почему даже в условиях глобализации и цифровой среды важную роль продолжают играть историческая память, национальные символы и культурные традиции (Рисунок-1). В казахстанском цифровом пространстве это проявляется в росте интереса к контенту, связанному с национальной историей, тюркским наследием, казахским языком и символическими образами «Мәңгілік Ел» и «Адал азамат». Таким образом, цифровизация не устраняет этнокультурные основания идентичности, а трансформирует формы их репрезентации и распространения в онлайн-среде [9, с. 240].

Рисунок-1. Теоретические основы исследования казахстанской идентичности

1. КЛАССИЧЕСКИЕ ТЕОРЕТИЧЕСКИЕ ПОДХОДЫ

2. КАЗАХСТАНСКАЯ КОНЦЕПТУАЛЬНАЯ МОДЕЛЬ

3. ГИБРИДНАЯ ПРИРОДА КАЗАХСТАНСКОЙ ИДЕНТИЧНОСТИ

4. ЦИФРОВАЯ ЭПОХА И ИДЕНТИЧНОСТЬ

5. МЕТОДОЛОГИЧЕСКИЕ ОСНОВЫ ИССЛЕДОВАНИЯ

6. КЛЮЧЕВЫЕ ТЕЗИСЫ

ПРОЦЕСС ФОРМИРОВАНИЯ КАЗАХСТАНСКОЙ ИДЕНТИЧНОСТИ В ЦИФРОВУЮ ЭПОХУ

“

ИДЕНТИЧНОСТЬ - ЭТО НЕ ДАННОСТЬ,
А ПРОЕКТ БУДУЩЕГО,
КОТОРЫЙ МЫ СОЗДАЕМ ВМЕСТЕ,
ОПИРАЯСЬ НА ПРОШЛОЕ
И ОТВЕЧАЯ НА ВЫЗОВЫ ВРЕМЕНИ.

”

В казахстанском контексте эти теории получили специфическое преломление. С момента обретения независимости в 1991 году последовательно выстраивает модель, сочетающую этнокультурное многообразие и гражданское единство. Поворотной точкой стала идея «Мәңгілік Ел», выдвинутая в 2012 году и закреплённая в Стратегическом плане развития до 2050 года. Она позиционирует казахстанскую идентичность как надэтническую гражданскую общность, основанную на триединстве языка, культуры и гражданства [10, с. 48]. Несмотря на то, что в современном политическом дискурсе концепция «Мәңгілік Ел» уступила место более прагматичным общественно-политическим установкам, она сыграла ключевую роль в консолидации общества на этапе становления независимого Казахстана. В дальнейшем акценты государственной идеологической политики были смещены в сторону концептов «Әділетті Қазақстан» и «Адал азамат», отражающих запрос на справедливость, ответственность и гражданское участие в условиях современных вызовов.

В 2025–2026 годах эта модель получила дальнейшее развитие в Концепции развития Ассамблеи народа Казахстана до 2030 года «Единство в многообразии». Документ фиксирует переход от простой толерантности к активному формированию общей казахстанской идентичности, где этнокультурные различия не нивелируются, а становятся ресурсом национального единства [6].

Таким образом, казахстанская идентичность представляет собой гибридную форму: она одновременно гражданская (политическая лояльность государству) и этнокультурная (сохранение коренных и этнических традиций). В условиях цифровизации это сочетание приобретает новые измерения – цифровые платформы становятся как инструментом консолидации, так и пространством потенциальной фрагментации.

В казахстанской научной традиции идентичность рассматривается как динамический гибрид: гражданская составляющая обеспечивает политическую лояльность и общенациональное единство, а этнокультурная – сохраняет языковые, исторические и ценностные особенности этносов [11, с. 230]. Именно этот баланс отличает казахстанскую модель от классических западных конструкторов, где гражданская идентичность часто доминирует над этнической.

В условиях цифровизации данный гибрид приобретает новые измерения. Цифровые платформы становятся не только пространством коммуникации, но и ареной конструирования идентичности. Алгоритмы социальных сетей и искусственный интеллект могут усиливать «цифровой племенной эффект», когда пользователи оказываются в информационных пузырях, ориентированных на этнические или субкультурные нарративы [12, с. 45–58.]. С другой стороны, государственные цифровые инициативы (национальные платформы, контент на казахском языке, собственные языковые модели ИИ) создают условия для укрепления общей казахстанской идентичности.

Современные казахстанские исследователи подчёркивают, что в эпоху цифровизации идентичность перестаёт быть статичной и превращается в «цифровую», формируемую через медиапотребление и алгоритмические рекомендации [13, с. 112–125.]. В частности,

Б. И. Карипбаев с соавторами отмечают, что цифровизация Казахстана несёт как риски фрагментации идентичности, так и возможности её консолидации через национальные цифровые инструменты [14, с. 512-528].

Таким образом, теоретико-методологическая база исследования казахстанской идентичности в условиях цифровизации опирается на синтез классических теорий национализма (Андерсон, Геллнер, Смит), казахстанской концепции «Мәңгілік Ел» и современных подходов к цифровой идентичности. Это позволяет перейти к анализу конкретных рисков и возможностей, которые возникают в 2026 году в контексте Года цифровизации и искусственного интеллекта и Концепции АНК-2030 «Единство в многообразии».

Цифровизация как фактор трансформации идентичности

Цифровизация радикально меняет природу идентичности, превращая её из преимущественно территориальной и культурной в «цифровую», формируемую через алгоритмы, медиапотребление и виртуальные сообщества. Современные теории цифровой идентичности рассматривают её как многослойный конструкт, включающий персональную, социальную и коллективную составляющие, которые постоянно перебираются под влиянием платформенных алгоритмов и искусственного интеллекта [15, с. 512-528].

В казахстанском контексте цифровизация выступает одновременно катализатором и угрозой для национальной идентичности. С одной стороны, государственные цифровые инициативы 2025-2026 годов (eGov Mobile, Digital ID, Национальная платформа ИИ) создают инфраструктуру для единого цифрового пространства, где казахстанская идентичность может транслироваться через официальный контент, образовательные сервисы и алгоритмы рекомендаций на государственном языке [16]. С другой – глобальные платформы (TikTok, Instagram, YouTube) доминируют в информационном поле молодёжи, усиливая англоязычное и космополитическое влияние и создавая «цифровые пузыри», которые ослабляют связь с национальными нарративами [17].

Особенно остро проявляется «цифровой племенной эффект»: алгоритмы социальных сетей подстраивают ленту под этнические, языковые или субкультурные предпочтения, что в многоэтничном Казахстане может привести к фрагментации гражданской идентичности. Исследования показывают, что молодёжь 18-24 лет проводит в глобальных соцсетях в среднем 4-6 часов в сутки, причём контент на казахском языке составляет менее 25% от общего объёма потребления [18, с. 112-125].

В 2026 году, объявленном Годом цифровизации и искусственного интеллекта, эти риски приобретают стратегическое значение. Президент РК в Послании подчеркнул, что «быстрое развитие искусственного интеллекта уже влияет на мировоззрение и поведение людей, особенно молодёжи», и поставил задачу не только технологической модернизации, но и сохранения культурной идентичности в цифровой среде [19].

Таким образом, цифровизация выступает мощным трансформирующим фактором, который одновременно открывает новые возможности для консолидации казахстанской идентичности и несёт серьёзные риски её фрагментации.

Среди ключевых рисков цифровой трансформации для казахстанской идентичности можно выделить несколько направлений. Во-первых, алгоритмическую фрагментацию информационного пространства, при которой глобальные цифровые платформы формируют персонализированные информационные потоки, способные усиливать этнокультурную или

субкультурную замкнутость отдельных групп пользователей. Во-вторых, трансформацию языковых и культурных практик молодёжи: значительная часть медиапотребления в возрастной группе 18-29 лет связана преимущественно с русскоязычным и англоязычным цифровым контентом, что влияет на характер восприятия национально-культурных ценностей [20, с. 45-58]. В-третьих, влияние универсализированных глобальных цифровых нарративов, формируемых алгоритмами рекомендательных систем и ИИ, которые нередко оказываются слабо адаптированными к казахстанскому социально-культурному контексту [21].

Вместе с тем цифровизация открывает значительные возможности. Государственные цифровые инструменты позволяют активно конструировать идентичность: национальные языковые модели ИИ (например, QazAI), платформы «eGov» и «Цифровой Казахстан», образовательные сервисы с адаптивным контентом на трёх языках. Эти технологии могут стать каналами трансляции общенациональных нарративов, патриотического контента и исторической памяти в удобном для молодёжи формате [22, с. 128].

Особую роль играет Концепция развития АНК до 2030 года «Единство в многообразии», которая прямо предусматривает создание цифровых платформ для межэтнического диалога, мониторинга общественного мнения в онлайн-пространстве и продвижения контента, укрепляющего казахстанскую идентичность [23]. Таким образом, цифровизация перестаёт быть только угрозой – при грамотной государственной политике она превращается в мощный инструмент консолидации.

В 2026 году, объявленном Годом цифровизации и искусственного интеллекта, именно от баланса между глобальными технологиями и национальными ценностями зависит будущее казахстанской идентичности (*Рисунок-2*).

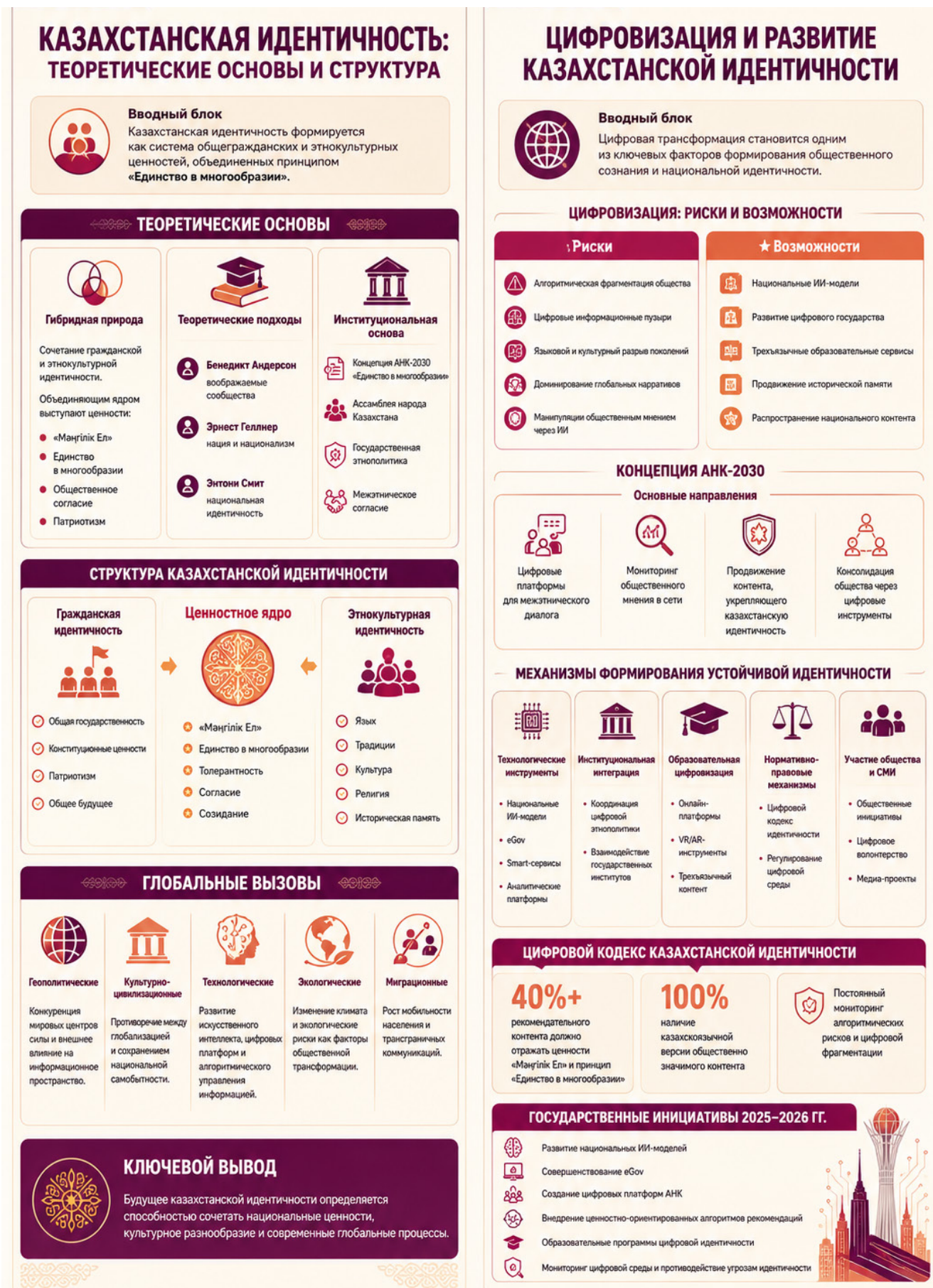
Таким образом, цифровизация в Казахстане 2026 года выступает мощным трансформирующим фактором, который одновременно несёт в себе как серьёзные риски фрагментации идентичности, так и значительные возможности её укрепления.

Ключевым условием успешной трансформации является переход от пассивного потребления глобального контента к активному созданию национального цифрового пространства. Государственные инициативы 2025-2026 годов уже демонстрируют первые шаги в этом направлении: запуск национальной языковой модели ИИ QazAI, развитие контента на казахском языке в государственных цифровых сервисах, создание специализированных платформ АНК для межэтнического диалога в онлайн-среде и внедрение алгоритмов рекомендаций, учитывающих ценности «Мәңгілік Ел» и «Единство в многообразии» [24, с. 45].

Однако для достижения устойчивого эффекта необходим комплексный подход: разработка «цифрового кодекса» казахстанской идентичности, который включал бы обязательные требования к государственным платформам по продвижению национального контента, поддержку этнокультурных медиа-проектов и мониторинг цифровой среды на предмет фрагментации. Только в этом случае цифровизация перестанет быть угрозой и станет стратегическим ресурсом формирования новой, современной казахстанской идентичности – открытой миру, но глубоко укоренённой в национальных ценностях.

Подводя итог, цифровизация выступает не нейтральным технологическим процессом, а активным актором трансформации идентичности. В условиях 2026 года именно от эффективности государственной политики в цифровой сфере будет зависеть, сохранит ли казахстанская идентичность свою целостность или подвергнется дальнейшей фрагментации под влиянием глобальных платформ.

Рисунок-2. Казахская идентичность в эпоху цифровизации и глобальных вызовов 2026 года

Глобальные вызовы и их влияние на казахстанскую идентичность

Глобальные вызовы 2026 года оказывают комплексное и многомерное воздействие на формирование казахстанской идентичности, усиливая как центробежные, так и центростремительные тенденции. В условиях многовекторной внешней политики страны эти вызовы приобретают особую актуальность, поскольку страна одновременно участвует в нескольких интеграционных проектах: Евразийском экономическом союзе, Шанхайской организации сотрудничества, Организации тюркских государств и формате BRICS+ [25].

Геополитический фактор играет ключевую роль. С одной стороны, участие в евразийских и тюркских интеграционных инициативах укрепляет региональную идентичность и создаёт дополнительные нарративы единства (общие исторические корни, экономическая взаимозависимость, культурная близость). С другой – растущая конкуренция великих держав (Россия, Китай, США, Турция) в Центральной Азии провоцирует попытки внешнего влияния на внутренние этнополитические процессы. В цифровую эпоху это влияние реализуется не только через традиционную дипломатию, но и через информационные кампании в глобальных сетях, что может усиливать этнические или религиозные линии разлома внутри казахстанского общества [26, с. 15–32].

Культурно-цивилизационные вызовы проявляются в противостоянии глобализации и локализации. Глобализация, ускоренная цифровизацией, продвигает универсальные ценности (индивидуализм, потребление, западный стиль жизни), что приводит к «культурной гомогенизации» среди молодёжи. В то же время локальные ответы на глобализацию (возрождение традиционных ценностей, рост интереса к национальной истории и языку) создают условия для укрепления казахстанской идентичности как «моста» между Востоком и Западом [27, с. 78–95.].

Таким образом, глобальные вызовы не являются исключительно внешними угрозами – они выступают катализатором внутренней трансформации идентичности, требуя от государства выработки сбалансированной стратегии, сочетающей открытость миру и защиту национальных ценностей.

Технологические вызовы, связанные с развитием искусственного интеллекта и кибербезопасностью, также существенно влияют на казахстанскую идентичность. В 2026 году, объявленном Годом цифровизации и ИИ, риски кибератак на национальные нарративы и манипуляции общественным сознанием через deepfake и алгоритмическую пропаганду становятся реальностью. Эти технологии могут использоваться как внешними акторами, так и внутренними группами для усиления этнических противоречий или продвижения альтернативных идентичностей [28, с. 67–82.].

Экологические и миграционные вызовы добавляют ещё один слой сложности. Изменение климата, водный дефицит и миграционные потоки (в том числе репатриация кандасов и трудовая миграция) требуют формирования новой экологической и миграционной идентичности, интегрированной в общенациональную. В условиях цифровизации эти процессы приобретают онлайн-измерение: социальные сети активно обсуждают экологические проблемы и миграционные истории, формируя общественное мнение быстрее, чем традиционные институты [29, с. 112–129.].

Таким образом, современные глобальные вызовы – геополитические, культурные, технологические, экологические и миграционные – оказывают существенное влияние на трансформацию казахстанской идентичности. Они одновременно создают риски фрагментации информационного и культурного пространства и формируют новые условия для укрепления общественной консолидации и гражданского единства. В этих условиях особую значимость приобретают государственные и общественные ценности, направленные на сохранение культурного многообразия, социальной устойчивости и гражданской интеграции (Рисунок-3).

Таблица – 1. Сводная таблица анализа Казахстанской идентичности
в эпоху цифровизации

Блок анализа	Содержание	Ключевые элементы	Риски	Возможности / меры
Сущность идентичности	Гибридная модель национальной идентичности	Гражданская + этнокультурная составляющие; принципы «Мәңгілік Ел», «Единство в многообразии»	Размывание ценностей	Консолидация общества через общенациональные ценности
Глобальные вызовы (2026)	Внешние и внутренние факторы трансформации	Геополитические, культурные, технологические, экологические, миграционные	Кризис идентичности, внешнее влияние	Адаптация и укрепление устойчивости идентичности
Цифровизация	Ключевой трансформирующий фактор	Социальные сети, алгоритмы, ИИ, медиаплатформы	Алгоритмическая фрагментация, «информационные пузыри», разрыв поколений	Формирование цифровой идентичности, расширение каналов коммуникации
Механизмы формирования	Инструменты государственной политики	Координация (АНК), цифровые платформы, образование, ИИ (QazAI), медиа	Несогласованность политики, фрагментарность	Системная межведомственная модель управления
Роль гражданского общества	Участие негосударственных акторов	Этнокультурные объединения, цифровой контент, медиа	Низкая вовлечённость	Создание контента, грантовая поддержка, продвижение в алгоритмах
Нормативное регулирование	Формирование правовой базы	«Цифровой кодекс казахстанской идентичности», информационная политика	Отсутствие единых стандартов	Введение обязательных требований (≥40% ценностного контента, мультязычность)
Образование	Инструмент долгосрочного формирования идентичности	Цифровые курсы, VR/AR, модуль «Цифровая идентичность Казахстана»	Утрата культурной преемственности	Формирование ценностей у молодежи

Заключение

Теоретический анализ процессов формирования казахстанской идентичности в условиях цифровизации и глобальных вызовов 2026 года позволяет сделать ряд принципиальных выводов.

Во-первых, казахстанская идентичность представляет собой динамичную конструкцию, включающую гражданские и этнокультурные компоненты. Её развитие связано с эволюцией государственно-идеологических и стратегических ориентиров, включая концепты «Адал Азамат», идеи «Мәңгілік Ел», а также положения Концепции развития АНК «Единство в многообразии». Цифровизация и глобальные вызовы не разрушают данную модель, а выступают фактором её трансформации, создавая как риски алгоритмической фрагментации и культурного разрыва поколений, так и новые возможности для консолидации через национальные цифровые инструменты [35, с. 535-547].

Во-вторых, в эпоху искусственного интеллекта и глобальных платформ идентичность перестаёт быть исключительно территориальной или традиционной – она становится «цифровой», формируемой алгоритмами и медиапотреблением. Поэтому государственная этнополитика должна перейти от реактивных мер к proactive стратегии, где цифровизация используется как главный ресурс укрепления общенационального единства [36].

В-третьих, Концепция развития Ассамблеи народа Казахстана до 2030 года «Единство в многообразии» создаёт необходимую нормативную и институциональную базу для такого перехода. Однако для достижения реального эффекта требуется системное внедрение предложенных механизмов: создание Координационного центра цифровой этнополитики при АНК, разработка и принятие «Цифрового кодекса казахстанской идентичности», интеграция национальных языковых моделей ИИ в государственные платформы и активное вовлечение этнокультурных объединений в создание контента [37].

Практические рекомендации:

1. Разработать и утвердить в 2026–2027 гг. «Цифровой кодекс казахстанской идентичности» как межведомственный нормативный акт.

2. Обеспечить, чтобы не менее 40 % рекомендательного контента на государственных цифровых платформах было ориентировано на продвижение общегражданских ценностей, принципов общественного согласия и культурного многообразия.

3. Внедрить в систему образования обязательный модуль «Цифровая идентичность Казахстана» с 2027/2028 учебного года.

4. Создать грантовую программу поддержки цифровых проектов этнокультурных объединений АНК.

5. Организовать ежегодный мониторинг цифровой среды на предмет фрагментации идентичности с публикацией открытых отчетов.

Перспективы до 2030 года зависят от того, сумеет ли Казахстан превратить цифровую трансформацию в инструмент укрепления, а не ослабления национальной идентичности. Успешная реализация предложенных мер позволит сформировать современную, устойчивую и конкурентоспособную казахстанскую идентичность – открытую миру, но глубоко укоренённую в национальных ценностях и культурном многообразии.

Таким образом, в условиях цифровизации и глобальных вызовов 2026 года теоретические основы казахстанской идентичности получают новое практическое измерение: от сохранения культурного наследия к активному конструированию будущего единства в цифровую эпоху.

Список использованных источников

1. Константинов А. В. Сущность цифровой идентичности: теоретические основы и педагогический контекст // Цифровая педагогика. 2025. № 2. С. 45–62.
2. Послание Главы государства Касым-Жомарта Токаева народу Казахстана «Казахстан в эпоху искусственного интеллекта: актуальные задачи и их решения через цифровую трансформацию». – Астана, 2025. – 10 сентября.
3. Об утверждении Концепции развития Ассамблеи народа Казахстана до 2030 года «Единство в многообразии»: Указ Президента Республики Казахстан от 29 декабря 2025 г. № У2500001144 // Адилет. – URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/U2500001144> (дата обращения: 20.04.2026).
4. Карипбаев Б. И., Жакин С. М., Сейфуллина Г. Р. Формат цифровизации Казахстана: идентичность и будущее // Вестник РУДН. Серия: Философия. – 2025. Т. 29. № 3. С. 512–528.
5. Специальный репортаж: Год цифровизации и ИИ // Russian.News.Cn. 17 января 2026. URL: <https://russian.news.cn/20260117/fc6a46f664214655923e0b573844a871/c.html> (дата обращения: 20.04.2026).
6. Об утверждении Концепции развития Ассамблеи народа Казахстана до 2030 года «Единство в многообразии»: Указ Президента Республики Казахстан от 29 декабря 2025 г. № 1144 // Адилет. URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/U2500001144>
7. Андерсон Б. Воображаемые сообщества. Размышления об истоках и распространении национализма / пер. с англ. В. Николаева. – М.: КАНОН-Пресс-Ц, 2001. – 288 с.
8. Геллнер Э. Нации и национализм / пер. с англ. Т. В. Бердиковой. – М.: Прогресс, 1991. – 320 с.
9. Смит Э. Национальная идентичность / пер. с англ. С. Е. Банниковой. – М.: Научно-издательский центр «Ладомир», 1994. – 240 с.
10. Назарбаев Н. А. Стратегия «Казахстан-2050»: новый политический курс состоявшегося государства. – Астана, 2012. – 48 с.
11. Алияров Е. К. Казахская идентичность в контексте модернизации: монография. – Алматы: Институт философии, политологии и религиоведения, 2020. – 230 с. (доступно по: <https://iph.kz/upload/iblock/bd1/zw8se5ljw3x0pc73sesglvvg0ye41mmp.pdf>).
12. Бурова Е. Ценности и идентичность // Қоғамдық саясат және мемлекеттік басқару журналы. – 2025. – № 2. – С. 45–58.
13. Сулейменова А. Е. Медиапотребление и формирование идентичности в цифровой среде // Вестник Евразийского национального университета. – 2025. – № 3. – С. 112–125.
14. Карипбаев Б. И., Жакин С. М., Сейфуллина Г. Р. Формат цифровизации Казахстана: идентичность и будущее // Вестник РУДН. Серия: Философия. 2025. Т. 29. № 3. С. 512–528.
15. Государственная программа «Цифровой Казахстан»: Постановление Правительства Республики Казахстан от 12 декабря 2017 г. № 827 (с изменениями и дополнениями по состоянию на 2026 г.) // Адилет. – URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P1700000827> (дата обращения: 20.04.2026).
16. Искусственный интеллект и сохранение казахской идентичности // Казахстанская правда. – 2025. – 18 марта. – URL: <https://kazpravda.kz/n/iskusstvennyy-intellekt-i-sohranenie-kazahskoy-identichnosti/> (дата обращения: 20.04.2026).

17. Сулейменова А. Е. Медиапотребление и формирование идентичности в цифровой среде // Вестник Евразийского национального университета. – 2025. – № 3. – С. 112-125.
18. Послание Главы государства Касым-Жомарта Токаева народу Казахстана «Казахстан в эпоху искусственного интеллекта: актуальные задачи и их решения через цифровую трансформацию». – Астана, 10 сентября 2025. – URL: <https://www.akorda.kz/ru/poslanie-glavy-gosudarstva-kasym-zhomarta-tokaeva-narodu-kazahstana-kazahstan-v-epohu-iskusstvennogo-intellekta-aktualnye-zadachi-i-ih-resheniya-cherez-cifrovuyu-transformatsiyu-885145> (дата обращения: 20.04.2026).
19. Бурова Е. Ценности и идентичность в цифровую эпоху // Қоғамдық саясат және мемлекеттік басқару журналы. – 2025. – № 2. – С. 45-58.
20. Специальный репортаж: Год цифровизации и ИИ // Russian.News.Cn. – 17 января 2026. – URL: <https://russian.news.cn/20260117/fc6a46f664214655923e0b573844a871/c.html> (дата обращения: 20.04.2026).
21. Отчёт о реализации Государственной программы «Цифровой Казахстан» за 2025 год. – Астана: Министерство цифрового развития, инноваций и аэрокосмической промышленности РК, 2026. – 128 с.
22. Об утверждении Концепции развития Ассамблеи народа Казахстана до 2030 года «Единство в многообразии»: Указ Президента Республики Казахстан от 29 декабря 2025 г. № У2500001144 // Адилет. – URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/U2500001144> (дата обращения: 20.04.2026).
23. Қазақстан Республикасы Президентінің «Цифрлық Қазақстан» мемлекеттік бағдарламасын іске асыру туралы 2025 жылғы есеп. – Астана, 2026. – 45 б. (внутренний документ Министерства цифрового развития).
24. Токаев К.-Ж. К. Послание Главы государства народу Казахстана «Казахстан в эпоху искусственного интеллекта: актуальные задачи и их решения через цифровую трансформацию». – Астана, 10 сентября 2025. – URL: <https://www.akorda.kz/ru/poslanie-glavy-gosudarstva-kasym-zhomarta-tokaeva-narodu-kazahstana-kazahstan-v-epohu-iskusstvennogo-intellekta-aktualnye-zadachi-i-ih-resheniya-cherez-cifrovuyu-transformatsiyu-885145> (дата обращения: 20.04.2026).
25. Лаумулин М. Т. Геополитические вызовы и национальная идентичность Казахстана в условиях многополярного мира // Вестник Института мировой экономики и политики. – 2025. – № 4. – С. 15-32.
26. Султанов К. А. Глобализация и культурная идентичность в Центральной Азии: казахстанский опыт // Центральная Азия и Кавказ. – 2025. – Т. 26. – № 3. – С. 78-95.
27. Сейфуллина Г. Р., Карипбаев Б. И. Искусственный интеллект и национальная безопасность: риски для идентичности // Вестник КАЗГЮУ. – 2026. – № 1. – С. 67-82.
28. Жаркынбекова Ш. К., Смагулова А. С. Миграция и экологические вызовы в цифровом пространстве Казахстана // Социологические исследования. – 2025. – № 4. – С. 112-129.
29. Предложения по созданию Координационного центра цифровой этнополитики при АНК (внутренний аналитический документ Института прикладных этнополитических исследований). – Астана, 2026. – 34 с.
30. Қазақстан Республикасының Ұлттық жасанды интеллект моделі QazAI: техникалық есеп және стратегиялық бағыттар. – Астана: Министерство цифрового развития, инноваций и аэрокосмической промышленности РК, 2026. – 67 б.

31. Государственная программа развития образования и науки Республики Казахстан на 2025–2029 годы: Постановление Правительства РК от 15 января 2025 г. № 12 // Адилет. – URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/P25000000012> (дата обращения: 20.04.2026).

32. Отчёт АНК о деятельности этнокультурных объединений в цифровой среде за 2025 год. – Астана, 2026. – 56 с.

33. Проект «Цифрового кодекса казахстанской идентичности» (аналитическая записка Института прикладных этнополитических исследований). – Астана, 2026. – 28 с.

34. Карипбаев, Б. И. Формат цифровизации Казахстана: идентичность и будущее / Б. И. Карипбаев, С. М. Жакин, Г. Р. Сейфуллина // Вестник Российского университета дружбы народов. Серия: Философия. 2025. Т. 29. № 2. – С. 535–547. – DOI: 10.22363/2313-2302-2025-29-2-535-547.

35. Послание Главы государства Касым-Жомарта Токаева народу Казахстана «Казахстан в эпоху искусственного интеллекта: актуальные задачи и их решения через цифровую трансформацию» от 8 сентября 2025 г. // Официальный сайт Президента Республики Казахстан. – URL: <https://www.akorda.kz/ru/poslanie-glavy-gosudarstva-kasym-zhomarta-tokaeva-narodu-kazahstana-kazahstan-v-epohu-iskusstvennogo-intellekta-aktualnye-zadachi-i-ih-resheniya-cherez-cifrovuyu-transformatsiyu-885145> (дата обращения: 20.04.2026).

36. Об утверждении Концепции развития Ассамблеи народа Казахстана до 2030 года «Единство в многообразии»: Указ Президента Республики Казахстан от 29 декабря 2025 г. № 1144 // Информационно-правовая система «Адилет». URL: <https://adilet.zan.kz/rus/docs/U2500001144> (дата обращения: 20.04.2026).

ШАЛАҚАЗАҚ ФЕНОМЕНІ ЖӘНЕ ҰЛТТЫҚ БІРЕГЕЙЛІК

Ж.О. Артықбаев

*Л.Н. Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің профессоры,
тарих ғылымдарының докторы, «Nomadius» этнографиялық мұражайының
директоры, ҚХА ҒСҚ мүшесі*

Түйіндеме:

XIX ғасырда қазақ жеріндегі орыс отаршылдық мекемелерінде, XX ғасыр басында тарихи-этнографиялық әдебиетте пайда болған шалақазақ мәселесі бүгінгі күні де қазақ қоғамы үшін өзекті тақырыптардың бірі. Бір қызығы осы уақыт ішінде шалақазақ ұғымының дәстүрлі мазмұны негізінен жоғалған. Егер XX ғасыр басында «шалақазақ» атауы этнографиялық топқа, негізінен қазақтану процесіндегі адамдарға қатысты болса, XXI ғасыр басында «шалақазақ» термині қазақ тілінен мақұрым, қазақ этникалық бірегейлігінен шығып қалған қазақтарға қатысты қолданылады. Бұл метамарфоза қалай пайда болды, жалпы шалақазақ ұғымының алғашқы мағынасы, генезисі қандай, оның өзгерісі не себепті болды деген сұрақтарға әлі де нақты жауап жоқ.

Кілт сөздер:

шалақазақ феномені, қазақтану, ұлттық бірігейлік, тарих, этникалық бірігейлік.

Ұғым және түсінік

XIX–XX ғасыр басындағы әдебиетте шалақазақ атауы жиі кездеседі, бірақ арнайы жазылған ғылыми еңбек жоқ. Осы себепті біз алдымен «шалақазақ» ұғымының дәстүрлі қоғамдағы мағынасына, сөздің генезисіне тоқталамыз және бұл ізденістерде Құрбанғали Халидтің 1910 жылы Қазан қаласында «Өрнек» баспасында жария көрген «Тауарих хамса шарқи» кітабына сүйенеміз. Бұл жерде маңызды фактордың бірі қазақ халқының XX ғасыр басындағы ұлы тарихшысы және этнографы Құрбанғали Халидтің өзінің де шалақазақ қауымынан екендігі. Бір ескертетін мәселе шалақазақтарды біз дәстүрлі қазақ қоғамында жеке отбасы түрінде де, көп санды этнографиялық топ есебінде де кездестіреміз.

Сонымен қазақтың белгілі шежірешісі, шалақазақ әулетінің өкілі Құрбанғал Халид *«Ноғай, сарт, иә, басқасы қазаққа сіңіп, содан тараған тұқымды «шалақазақ» деп атайды...» дейді (Халид, 1992, 155 б.)*. Бұл мәтіннен екі түрлі ақпарат алуға болады, біріншіден қазақ ішіндегі шалақазақтар негізінен ноғай және сарт өкілдері. Қазақ әдетте «ноғай» деп Еділ бойы, Сібір татарларын, ал «сарт» деп Орталық Азия қалалықтары мен саудагер қауымдарының өкілдерін айтады. Дәстүрлі қазақ қоғамы туралы айтылғанда есте болатын мәселе қазақ ортасында көршілес елдердің бәрінің өзінше атауларының болуы. Бұл тарихи атаулар ол халықтарды кемсітуді көздемейді, қайта белгілі дәрежеде көрші халықтардың этногенезіне жарық сәуле түсіреді. Мысалы, Хорезмнен бастап Қашқарияға дейінгі оңтүстіктегі ежелгі сауда жолының бойындағы қалалық өңірдің тұрғындары «сарт» аталды, татар халқына қатысты «ноғай» атауы қолданылады, сол сияқты башқұртты қазақ «естек» деп атайды, ирандық түріктерді «қызылбас» деп атау бар, дүрбен-ойрат тайпаларын «қалмақ» (қара, ақ, құба), қытайлықтарды соңғы уақытқа дейін билеуші әулеттерінің атымен «шүршіт» деп атау болды (шүршіт – чжурчжен сөзінен) және т.б. Құрбанғали Халид та өз заманының сөз мәдениетіне сәйкес «ноғай», «сарт» атауларын қолданып отыр.

Бұл мәтіннен алатын тағы бір ақпарат автордың «иә, басқасы» деген сөзі, яғни шалақазақ деп сарт пен ноғайды ғана емес, қазақ болу процесіндегі өзге халықтардың өкілдерін де айтады. Біз «шалақазақ» атауы концептуалдық тұрғыдан қазақ арасына сіңіп жатқан барлық халықтардың өкілдеріне қатысты қолданысты болды деген пікірдеміз. Біздің тарихи-этнографиялық деректеріміз дәстүрлі кезеңде қазақ болу процесіне тек қана ноғай/татар, сарт/өзбек қана емес, басқа да толып жатқан халықтардан шыққан адамдар болғанын дәлелдейді. Қазақ болу процесі бірнеше форматта жүргенге ұқсайды. Біріншіден, қазақ қыздарына үйлену арқылы туыстық жүйеге жартылай кірігу, екіншіден, қалың қазақ ауылдарының ортасына қоныстанып, тіл үйрену, әдет-ғұрыпты игеріп этнографиялық топ ретінде өмір сүру т.б. Жалпы біз шалақазақтарды дәстүрлі қазақ этносы ішіндегі этнографиялық топ ретінде қарастырамыз.

«Шалақазақ» атауының мазмұны мен мағынасы XIX–XX ғасырларда қазақ жерінде жүргізілген зерттеулерде айтылатын *«кто избрал себе род жительства между казахами, или детей таковых людей, рожденных от брака с казашкой»* деген анықтамалардан кеңірек және жалпы қазақ болу процесіндегі адамдарды түгел қамтиды. Қысқаша айтқанда шалақазақ атауы дәстүрлі қазақ ортасындағы өзге этнос өкілдерінің ассимиляциялану, жергілікті ұлтқа бірегейлену нәтижесі.

Шығу тегі, қазақ жеріне келу себептері

Қазақ жерінде шалақазақ этноәлеуметтік құбылысының тегі, келу себептері, тіршілік модельдері әлі толық зерттелген жоқ. Бұл XIX ғасырға ғана тән құбылыс емес, шалақазақ Қазақ хандығы құрылғаннан күннен бастап бар. Дәстүрлі кезеңде қазақ жеріне бөтен этнос өкілдерінің көптеп келуі Орталық Азияда перманентті жүріп жатқан жаугершілік және сауда қарым-қатынастарының нәтижесі деуге болады.

XIX ғасырда қазақ жеріне келушілердің контингентінде өзгерістер басталады және ол алдымен Ресей империясының отаршылдық саясатына байланысты болғаны Қ.Халидтің мына бір сөздерінен аңғарылады: *«Ноғайлардың қазақ жеріне асып келуі солдаттан қашқандары еді. Петерборға барған Сүйік төренің қолындағы қағазын көргендер қазақтан солдат алынбайды деп жазған дейді»* (Халид, 1992, 155 б.). Ресей империясы татар және басқа мұсылман халықтардан рекрут тәртібі бойынша 25 жылға әскери қызметке алуды 1722 жылы бастаған болатын. Алғашқы бетте рекрутқа ұлт-азаттық күреске қатысқандар, жергілікті билікке қарсы болғандар, қылмыскерлер т.б. алынса, кейін Қазан, Симбир, Астрахан, Сібір, Уфа губернияларының бейбіт тұрғындарын да тартты. Бұл тәртіп күшейе берді және мыңдаған татар-башқұрт жастары солдат болудан қашып қазақ даласына келуді.

Сонымен шалақазақтардың Еділ-Орал тобы осылайша қалыптасты деуге болады, дегенмен сауда-саттық арқылы келгендері де аз емес еді. Құрбанғали Халидтің өз өмірбаянына назар аударайық: *«Сол тұста хазірет Қибла Хамза бастаған, қазақ ішінде жүрген бірқанша саудагер ноғайлар қазақ халқы Ресей қол астына кіргеніне куә болды. Олар «Енді ислам елдерінің біріне көшу уәжіп (парыз-Ж.А.)» деп шешеді. Бір-бірін үгіттеп Мұхаммед Әлихан кезінде Ташкентке барады. Ташкент әкімі Беглер бектен жер сұрап, Салар өзенінің бойынан жер-су алып, бау-бақша егіп, үйлер тұрғызып... сегіз жыл бойы тұрған екен. Мұхаммед Әлиханның әлегінен әмір атынан қойылған Ташкент әкімі Мұхаммед шәриф аталық пен Шерәлі хан арасында жанжал туып, ноғайлар талауға түсіп, көбі қазақ ішіне қайтып келген. Біздің атамыз да сонда болып, бір әйелі өліп, бір әйелімен айрылысып, Аягөзге көшіп келіп анамызға үйленіпті де, мен пақыр осы жерде дүниеге келіппін...»* (Халид, 1992, 16 б.).

Мәтін мазмұнына қарағанда Құрбанғали Халидтың аталары әуел баста қазақ жеріне келіп қоныстанған, содан бұл жерге орыс кіргенде Ташкентке өткен болып отыр. Жалпы Құрбанғалидың арғы аталары түбі Хорезмдік Түрікмен баба аталатын азамат болса керек. Ол жас кезінде Алтын Ордаға қызметке келген, оның ұрпақтары татар болып сол елдің арасында қалған, бір ұрпақтары Ресей Еділ-Орал арасына уысын салған уақытта қашып қазақ даласына келген. Қазақ ішінде жүріп байып, семья құрып Түркістан, Ташкентке саудамен жүріп тұрған.

Шалақазақтарға қатысты жазбалардың көбінде олар қазақ ішіне келіп, қазақ қыздарына үйленіп, содан өсіп-өнгендердің ұрпақтары деген пікір басым. Ресей чиновниктерінің жазбаларында шалақазақтар әр елден қазақ даласына қашқан қылмыскерлердің ұрпақтары деген түсінік үстем: *«Есть подозрение, что эти люди большей частью беглые из иностранных мусульманских владений и из татар русских подданных, скрывшихся от наказаний за преступления или дезертиры, бежавшие от военной службы. Но фактически доказать это трудно. Многие из них худого поведения и судятся за разные преступления: убийства, разбой, воровство и контрабанду; есть и хорошего поведения, дельные мастеровые и торговые»* (Абрамов, 1860, 146 б.). Сібір тарихының белгілі зерттеушісі Ипполит Завалишин

де осы пікірді қуаттайды: *«Наконец, здесь (Семиполат обл.-Ж.А.) тоже живет до 50 семейств «чала-казаков» (слово киргизское, означающее «не полный киргиз»). Это либо потомки беглых, либо беглые бухарцы, хивинцы и кокандцы, почему-либо вынужденные укрыться в степь и уже окиргизившиеся»* (Завалишин, 3 т, 1867, 90 б.).

Шалақазақтар Ақмола облысына да аз емес екенін 1909 жылғы Ақмола уезіне қатысты статистикалық жинақтың кіріспесінен («История заселения уезда и его современное население») көреміз: «В состав числящегося в киргизских волостях (әңгіме қазақ болыстықтары туралы -Ж.А.) населения уезда вошли представители всех 3-х киргизских орд, с потомками их бывших ханов-торе, кроме того, стоявшее особняком, но родственное киргизам племя кара-кыргыз и более далекие –бухарцы, породнившиеся с киргизами, смешанное потомство которых известно у киргиз (қазақ-Ж.А.) под общим названием «чала (чолак) казак» (Акмолинский уезд, ч.2., 1909, 46 б.). Автор «кара-кыргыз» деп Арқа өңірінде ерте замандардан бері қазақпен аралас мекендеп келе жатқан қырғыз аталарын айтып отыр. Олар негізінен арғын- атығай бірлестігі ішінде, басқа рулардың құрамында да аз емес, бірақ шалақазақтан бөлек. Сонымен бірге бұхарлықтардың, яғни сарттардың бұл жаққа сауда-саттықпен келіп қалғанын, бірақ Кенесары көтерілісі басталған соң еліне қайта алмай, бірте-бірте осы елмен араласып, туыстасып кеткенін жазады «обратились в настоящих кочевников». Қазіргі күні қазақ ішіне толық кірген «бұхарлықтарға» қатысты «сарт» атауы көп қолданылмайды, бірақ үлкендері біледі.

Шалақазақтардың бір бөлігі қазақ арасына әр түрлі себептермен Ресей үкіметінен қашып келген орыстар мен орыс- казактарының тұқымдары деп есептеуге болады. Мысалы, 1866 жылғы «Военный сборникте» *«Значительное число шала-казаков селилось в горах, ущельях и труднодоступных речных долинах, вдали от властей»* делінеді. Осы жазбаға қарағанда олар *«вместе с казаками, используя сети и малые неводы, занимались рыбным промыслом в горах и малых заливах Зайсана, реках Курчум, Кокпектинка и Большом и Малом Буконях»* (Военный сборник. СПб., 1866, т.1, 122 б.).

Қашқын орыстардың шалақазақ қатарына қосылу процесіне тағы бір мысал Көкшетау өңіріндегі «Ұста қырғыз» руының пайда болуы. Жергілікті өлкетанушы Қ.Оспанов өз кітабында «Андрюшка» туралы аңызды келтіреді: *«Байқырғыз бөлігінің «Ұста» бөлімшесіне келсек, неге «ұста» аталғаны туралы ел арасында әңгіме сақталған. Оны бірін-бірі жақсы білетін ауылдастар өзара қалжыңдасқанда айтады («сенің атаң Андрюшка аталып жүргенде...» т.б.). Осы жерде отырған қырғыздардың ішіне бір күндері бір сарт пен бір орыс келеді. Орыс қазақша үйреніп, артынан мұсылман дінін қабылдап, бір қазақ қызына үйленіп, қырғыз ауылында тұрып қалады. Өзі шебер екен... содан ұста тұрған ауыл «Ұстаның ауылы», «Ұста қырғыз» ауылы атанады...»* (Оспанов, 2008, 300 б.) XX ғасы басындағы статистикалық есептерде «Ұста қырғыз» ауылы 60 үй. Қ.Оспанов жазбасына қарағанда «орыспен бірге келген сартқа тоқталсақ, оның ұрпақтары өздерін «Көшекпен тарағандармыз» дейді... жоғарыдағы 60 шаңырақ «Ұсталармен» бірге жүр... Сарт аталарының аты Бабажан деп үлкендер айтады» (Оспанов, 2008, 301 б.). Абылай ордасында, Көкше маңындағы ауылдарда заманында орыстан келіп, қазаққа сіңіп кеткен шалақазақтар бірталай болған. Бұл құбылыс тек Көкшеде ғана емес, барлық жерде, ерте замандардан бастап кездеседі. Мысалы, Шығыс Қазақстан жерінде Әбілпейіз төлеңгіттерінің ішінде Алексейден тарайтын орыс әулеттер бар, жалпы көп жердегі қазақ «қырық рулы».

П.П. Семенов-Тяньшанский өзінің Тянь-Шань (Тәңірі тау, Алатау) саяхатының кезінде Қапал-Қаратал шалақазақтарына жолығып, олар туралы: «... меня интересовали и сами каратальские чолоказики, так как я имел некоторое основание думать, что большинство из них совсем не ташкентские узбеки, а беглые из Сибири ссыльнопереселенцы, долго проживавшие в Ташкенте, наконец, образовавшие в конце сороковых и в начале пятидесятих годов земледельческую колонию на реке Каратале под сенью легальной русской передовой земледельческой колонии – Копал» дейді. Саяхатшы шалақазақтардың басшысы Шұбар молдамен танысқанын, оның бетінен каторгада болғандарға соғылатын таңбаны көргенін, шалақазақтар бұған сенімсіздік білдіргенін, аудармашы арқылы сөйлескенін, тек бірақ уақыттан соң ғана орысша сөйлегендерін жазады: «С тех пор эти русские чолоказики окончательно поселились на Каратале, обзавелись здесь семьями, получив в жены киргизок, иных похищением с их на то согласия, других – с уплатой калыма. Второму поколению этих чолоказиков, происшедшему от смешанных браков с киргизками, уже было от 10 до 17 лет, а недоверчивые сначала их отцы («выходцы из Ташкении», как называли они себя) постепенно отважились говорить со мной на родном своем языке, то есть по-русски» (Семенов-Тяньшанский, 1856, 196 б.). Бұл әңгіме Қ.Халидтің әкесінің естеліктеріне жақын, П.П.Семенов-Тяньшанский әуелде ресейлік, кейін орыстан қашып Ташкент барған, одан қазақ даласына келген татарлар туралы жазып отыр. Бұл шалақазақтардың үй-жайлары мен тұрмысында Еділ бойы мен Ташкения мәдениеті араласқанға ұқсайды. Саяхатшы олардың ауылы «қорған» аталады дейді.

Сонымен шалақазақтардың түп- тегі де, келу себептері де әр түрлі екені анық болды деп есептейміз.

Шалақазақ ұғымының пайда болған уақыты

Құрбанғали Халид келтірген тарихи-этнографиялық деректерге қарасақ қазақ ортасына сарт және ноғайдан шалақазақ атанғандардың алғашқы легі ХҮІІІ- ғасырдың соңында келген: *«Шах Әзім ибн Саяқұб деген 99-ға келген бір қарт 1885 жылы қайтыс болды. Осы кісіге бірінші шала қазақ аты берілген екен, демек сарттың шала қазағы 1788 жылдан басталған болады, ал ноғай шала қазағы кейінірек, ноғайдан қазақ ішіне қадам басу 1800 милади жылынан кейін, бірінші келушілер Масғид аға ибн Абдул-Мумин Утари, Уәлишах аға Қашқари, Исмағил және Хамид аға мандуши, Шамсиддин аға, Бекчантай аға, Хасан аға Урнаш басы, Хабибулла сап басы және менің әкем»* (Халид, 1992, 151 б.). Бұл мәтінде автор өзінің насаб-намасына, жинаған ақпаратына сүйеніп отыр. Екіншіден, мәтінге қарағанға бұл келген адамдар қазақ ауылдарымен тығыз араластыққа түскен, негізгі бөлігі Шығыс Қазақстан аймағындағы қалалық қоныстарға тұрақтап, біраз бөлігі қазақтармен көшіп-қонып жүрген. Бұл сауда жүргізу мүддесіне де қатысты. Екі ортада тұрмыстық айырмашылық жоққа тән. Осы себепті Құрбанғали Халидтің өзі де «еліміз-найман, жеріміз –Аягөз» дейді, яғни бұл әулет «Баталасу» рәсімінен өткен. Дәстүрлі қазақ мәдениетінде бұл сияқты күрделі үрдіс, яғни жеке адамдардың, не әулеттердің, не үлкен ата балаларының қазақ арасына сіңуі, қазақ ұлтының өкілі болуы «Баталасу» институты арқылы реттеледі (Артықбаев, №2 (2024), 24–33 бб.). Әдетте, қазақ қатарына жаңа қабылданғандар бұрыннан осы жерде жасап келе жатқан белгілі бір рулардың ішіне кіреді .

Егер біз басты тақырыбымызға келсек өзге ел өкілдерінің қазақ болу дәстүрі кеше-бүгін басталған үрдіс емес, ол тіпті Құрбанғали жазатын XVIII ғасырда да ерте уақыттан бар. Қ.Халидтің өзі де «Тауарих хамсада» бірталай мысал келтіреді. Мәселен, сол замандағы білімді адамның бірі Сары молда еді дейді: *«Бұл кісі біз тумастан бұрын Аягөз елінде болып, атамыздың қолында тұрып қазақ болып жазылып, семіз найман арасында өмір кешкен»* (Халид, 1992, 81 б.). Қ.Халид бұл кісінің түп-тегі мешер, не орыс болар деп жобалайды *«онымен сөйлескенде орыстар да таңқалатын: «Егер түбі орыс болмаса, орысша осынша шешен сөйлер ме еді?! Оның үстіне бұл қарапайым адамның баласы емес шығар, бір князьдің, не генералдың тұқымынан шығар»* дейтін. Бір қызығы бұл кісі өзін танитын орыстар болмаса, басқа орыстармен аудармашы арқылы сөйлесетін. Құрбанғали бірде осы Сары молданы орыс консулына алып кіргенін, аудармашы болғанын, содан *«Өзіңіз неге сөйлеспедіңіз?»* деген сұрағына *«Орысша сөйлеуді қойып, қазақ болмақпын»* деп жауап бергенін жазады. Сонымен өзге этнос өкілдерінің қазақ болуы ертеден басталады. Мәселе, бұл үрдіс тек XIX ғасыр соңында ғана айтыла бастап, XX ғасыр басында тарихи еңбектерге түскендігінде. Бұл құбылыстың көне дәуірдің сарқыты екендігінің басты дәлелі «шалақазақ» ұғымының этимологиясы.

«Шала» сөзін біз тек қана қазақ тілі аясында қарастырамыз, шын мәнінде «шала» көне ариандық-тұрандық ұғым. Шала тура қазақ тіліндегі сияқты мағынасында иран, тәжік тілдерінде де кездеседі және жартылай, толық емес деген мағына береді: «1. недоделанный, незавершенный, 2. наполовину, не до конца (durud dictionary. <https://durud.tj>). Шала (чала) деп мысалы Орта Азияның Ходжент, Самарқанд, Қаттақорған, Хиуа, Марғұлан, Шахрисябз, Бұқара және т.б. қалаларында тұрған, кейін ислам дінін қабылдаған жаңа мұсылман-еврейлерге қатысты айтылы. 1832 жылы Орта Азияға келген ағылшын миссионері Дж.Вольф Бұхарада 300 отбасы шала барын жазады, яғни бүкіл Бұхарадағы еврейдің 13 пайызын құрағанан көреміз, еврей шалалары кейін тәжік не өзбек халқының құрамына енген (тілдері еврей-тәжік тілі), дегенмен, 1989 жылы бірнеше шала отбасының Израильге қоныс аударғаны жазылады (Литвиненко, №2(52), 2022. Т.13, 18-29 бб.).

Шала сөзінің қазақ тіліндегі мағынасының иран «чаласынан» айырмасы жоқ. Қазақ тілінде де бұл термин толық жанбаған, толық піспеген, бір пісуі ішінде қалған, жартылай піскен, уақытынан ерте деген мағынаны білдіреді. Мысалы қазақ ортасында ертеде 7 айлығында туған балаларға Шалабай, Шалабек т.б. есімдерді қоятын. Қазақ тілін терең білмейтін қазіргі заман зерттеушілері бұл сөзді кейде шикі, немесе «неполноценный» мағынасында аударады. Бұл қате *шала туған*– уақытынан ерте туған, *шала жансар*– «полуживой», *шала сауатты*– «малограмотный» деген мағына нақтырақ болады. Егер қазақ тіліндегі «шала» мен иран тіліндегі «чала» неге бір мағыналас деген сұрақ туындайтын болса, оның жауабы оңай. Қазір иран аталып жүрген халықтың тегі де, атауы да қазақтың ұлы даласымен байланысты. Біздің жыл санауымызға дейінгі II мыңжылдықта қазіргі иарндықтардың аталары қазақ жерінде өмір сүрді және деректерде «ариан/арий» атауларымен белгілі. Кейіннен олар парсы (фарс) жерін жаулап алды да, жаңа өркениеттің негізін салды, бірақ олардың да, біздің де тілдік қорымызда сол заманнан қалған ортақ сөздер өте көп (құдай, наурыз, шабан, дәптер т.б.).

Шала сөзі тек қазақ пен иран (ариан) тілдерінде ғана емес, басқа да түркі-иран халықтарында да белсенді қолданады. Сонымен бірге бұл халықтарда шаладан туындаған сөздер де жеткілікті. Мысалы, Қ.Халид «Шалақазаққа берілетін менің алдымда бір куәлік

жатыр, 1834 жылы ұлты «шалақазақ» деп жазылыпты, 2691 нөмірлі. Алты шаһар халқы (Шығыс Түркістан-Ж.А.) «чалғурд» деп атайды «шала ұрық» деген сөз» дейді (Халид, 1992, 155 б.).

Шалақазақ сөзінің қазақ ортасындағы негізгі мағынасы қазақ болу жолына түскен адам (әулет, отбасылар), яғни ассимиляция процесіндегі адам, не қауым. Тағы бір ескеретін мәселе «шала» сөзінің тілге қатысы екінші орында, мәселе қазақи тіршілік қағидаларын қабылдауда. Бұл ұғым белсенді қолданылған XIX ғасырда қазақ тілін білмеу деген проблема болмаған. Қазақ тілі негізгі қарым-қатынас тілі болды және оны тек қазақтар ғана емес өзге этнос өкілдері жақсы білді. Әрине, шалақазақтардың басты тілі –қазақ тілі екеніне еш күмән жоқ.

Шалақазақ әулеттері мен қоныстары

Шалақазақтарды бір жерге шоғырланған, біртұтас ру деп қарастыруға болмайды. Бүкіл қазақ жерінде шалақазақтардың ондаған қауымдары мен үлкен отбасылары болды және оның құрамы да әр түрлі. Ш.Уәлиханов олардың шығыс және оңтүстік-шығыс аймақтарда көбірек кездесетінін жазады: «Шалақазақ, яғни жартылай қазақ, деп ортаазиялық иеліктерден шығып, орыс бодандығына енген, қазақпен тең құқылы болып қазақ болыстарына жазылғандарды айтады. Олар Даланың шығыс бөлігінде: Аягөз, Көкпекті окурттерінде және Үлкен ордада (Ұлы жүз жері-Ж.А.) өте көп» (Валиханов, т.2, 1985, 184 б.). XIX ғасырда келіп қазақ жеріндегі қалалық қоныстарда, немесе әртүрлі рулардың ішінде жүрген шалақазақ әулеттері 1854 жылдың 19 наурызында Жоғары мәртебелінің бекіткен Сібір Комитетінің ережесі бойынша сыртқы округ болыстықтарына жазылды. Егер Семипалат облысын жеке алатын болсақ «к Аягузскому 359 семейств, Кокпектинскому 230 и Капальскому 37, а всего 626 семейств» (Абрамов Н.А. Областной город Семипалатинск//ИРГО, 1860, с. 146). Осы сияқты шалақазақтарға болыстықтарға бекіту басқа аймақтарда да болды. Қ.Халид шалақазақтардың қазақ болып жазылуы өз өтініштерімен болды деп жазады: *«Ақыры Масғид аға Жетісудан бір төремен бірге Петерборға барып, негізі Қазаннан келген шалақазақ ұрпақтары ендігі қазақ жерінде бәрі де қазақ болып жазылсын деп өтінді. Сол өтініш қабыл болып, әуелі Аягөзде жарияланып, соңынан айнала уалайатқа білдірілді. Шалақазақ атымен бір ғана мекемеден тіркелген адамдар он мыңнан асқан»* (Халид, 1992, 155 б.).

Мысалы, XIX ғасыр ортасындағы санақта Орталық Қазақстан аймағында, бұрынғы Ақмола округі бойынша шалақазақ ретінде түбі ташкенттік, бұхарлық т.б. 85 еркек адам, 69 әйел адам тіркелген (ҚР ОМА, Ф.345, оп.1, д. 510,-л,113-120,163). Каркаралы округі бойынша 13 отбасы бар делінеді, оның 3-і қазандық татар, 5-і Тобыл губерниясы бұхарлықтары (бұлар Сібірге Көшім хан заманында барып қалғандардың тұқымдары болса керек-Ж.А.), 5 отбасы Ташкент қаласынан шыққандар (ҚР ОМА, Ф.374, оп.1, -д.613, -л.17-18). Бұл біздің білуімізше тек санаққа түскендері, ал түспегендер бұдан бірнеше есе көп болуы тиіс.

Мысалы, осы кезеңде Баянауыл округінде шалақазақ саны 160 еркек адам, 157 әйел адам болып есептеледі. Тексере қарасақ Баянауыл округі Қарақаралыдан территориясы да, адам саны да аз, яғни сауда көбірек дамыған Қарқаралыда шалақазақ көбірек болуы керек. Бір қызықты мәлімет Баянауылда 1834-1850 жылдары келіп орныққан бұхарлықтар көп, еркек адам саны 66, әйел адам саны 74 (ҚР ОМА, Ф.345, оп.1, д. 510,-л,113-120,163). Егер біз Баянауыл қазақтарының ХVIII ғасырдың 30-шы жылдарына дейін Бұхара қаласы мен оның аймағымен (Қаракөл, Жұпар қорығы т.б.) тығыз байланысы, қыстау жерлері болғанын

ескерсек шалақазақтардың Бұхарадан көбірек келуі де түсінікті болмақ. 1854 жылғы «Жарлық» бойынша негізінен XIX ғасырда қазақ жеріне келіп қалғандар қазақ болыстарына бекітілді, ал хандық дәуірде келгендер ол кезеңде қазақ руларына әбден сіңіп кеткен еді.

XX ғасыр басындағы өлкетану жазбалары шалақазақ топтарының өзара айырмашылығын да көрсетеді. Бұл деректер қазақ болу процесінің кезеңдерін анықтауға мүмкіндік береді. Мысалы Семейлік мықты өлкетанушы Н.Коншанның жазуына қарағанда Буконь шалақазақ ауыл Ахмировка шалақазақ ауылынан айырмашылығы көп. Ахмировканың негізін ташкенттік Ахмир өзінің туыстарымен бірге осыдан 100 жыл бұрын қалаған. Кейіннен Ертіске жақын бұл қонысқа өзге түркістандықтар да қоныстанады. Бұл ауыл қазақпен әбден араласып кеткен және екіарада айырмашылық қалмаған: «В настоящее время ахмировцы по внешнему виду, ничем не отличаются от чистокровных киргиз; как и последние, называют себя «казаками» и говорят на киргизском языке» (Коншин, 1900, 31 б.). Ал «татар қашқындардан» құралған Буконь шалақазақтары «не имеют ничего общего с ахмировскими» және «несмотря на частые браки с киргизами вполне сохранили татарский тип. Дома, обстановка, одежда, обычаи, язык – все татарское» (Коншин, 1900, 45 б.).

Ертіс бойы, одан әрі Қапал-Қаратал өңірі, Қарақаралы, Баянаула, Ақмола шалақазақтарын салыстыра қарасақ бәрінің де өз ерекшеліктері бар және ол ерекшеліктер біздің ойымызша осы топтың қазақтану деңгейін көрсетеді.

Бүгінге дейін этнографиялық тұрғыда зерттелмеген мәселені бірі көрші қырғыз бен өзбек арасындағы шалақазақ атымен белгілі топтар. Мысалы Ташкенттің солтүстік-шығыс жағында және Орталық Азияның кейбір өңірлерінде мекендеген құрама этнографиялық тобының екінші атауы шалақазақ. Қырғызстан астанасы Бішкек қаласының батыс бөлігінде және Талас жағында бірнеше ауылдарда тұратын елдің байырғы атауларының бірі – шалақазақ. Біздің ойымызша бұл құбылыс «шалақазақ» терминінің қазақ жерінде институцияланып барып, басқа өңірлерге тарағанын көрсетеді. Екінші жағынан бұл жәйіттер «шалақазақ» ұғымының тарихы XIX ғасырмен шектелмейтініне нақты дәлел.

Жоғарыда Қ.Халид және басқа авторлар қазақ ішіндегі шалақазақтардың үлкен тобының шығу тегі Орта Азияның қалалық өңірімен байланысты екенін жазады. Бір ескеретін мәселе қазақ ұлттық бірегейлігіне кірігу барысында, яғни үлкен руларға кіргенде олардың бірнеше локалды әулеттерінің «сарт» атауын сақтап қалуы.

Шалақазақ кәсіптері

XIX ғасыр деректеріне қарасақ шалақазақ қауымдарының кәсіптері әртүрлі. Сол кезеңдегі архив деректерінде «занимались торговлей, другие же занимаются скотоводством и обучением киргизских детей грамоте» делінеді (ҚР ОМА, Ф.345, оп.1, д. 510, -л.99). Екіншілікпен айналысу ішінәрі құбылыс. Баянаула шалақазақтарының кәсіптері туралы архив деректерінде «торговля, скотоводство, муллы, работники» «скотоводство, мелочная торговля» деп жазылған. Бір құжаттарда «торговля и сбор зякета» деген де дерек бар, бұл жерде шамасы әңгіме шалақазақтар емес, қожалар туралы болып отыр. Жалпы осы сияқты деректерден біздің түсінгеніміз шалақазақтар негізінен ұсақ сауда маңында (қазақтар оны ертеде бақалшы (бакалея) саудагер атайды), сонымен бірге алыпсатарлық, яғни қазақ малын қалаларға өткізу, жәрмеңкелерге тасымалдау. Шалақазақтардың аз бөлегі молдалық қызметімен, немесе жалданып жұмыс істеген сияқты (ҚР ОМА, Ф.345, оп.1, д. 510, -л.113-120,163).

Ресейдің Орта Азияға қатысты құжаттарының бір-екісінде жергілікті саяси-экономикалық жағдай, жекелеген ел басшылары туралы мәліметтерді шалақазақтардан алып отырғаны айтылады. Осындай ақпараттарға қарап шалақазақ атауымен Орта Азия халықтары арасына енген Ресейліктердің ішінде патша өкіметінің империялық саясатына қызмет еткендер, немесе осы тапсырмамен әдейі аттандырылғандар болды деп есептейміз.

Шалақазақ статусы

Қазақ дәстүрлі қоғамын Алтын Орда империясы құлаған соң Еуразияның орталық аймағында (heartland) пайда болған үлкен қазан түрінде елестетуге болады. ХҮ ғасырдың 30-шы жылдары ту көтерген Қазақ хандығы Ұлы даланың жүздеген ру-тайпаларына, өз бетімен жүрген сансыз қауымдарға мекен болды. Бұл тарихи үрдістер туралы Ш.Уәлиханов: *«В смутные времена, предшествовавшие основанию ханств Казанского, Крымского и Астраханского, первые племена золотоордынские и джагатайские, раздробленные и разбросанные грабительскими смутами в разные стороны и страны, для обеспечения своих прав в местах своего кочевья составляли союзы и, пригласив какого-нибудь принца Чингисовской крови, провозглашали его ханом. Таким образом, из разноплеменных родов составила политически отдельная община (қауым) независимо [от происхождения] ... Всего больше утверждается это предположение замечательным составом родов киргизских (казахских-Ж.А.) ...»* дейді (Валиханов, 2 т, 1985, 151 б.).

Шоқан атап көрсеткен үрдіс ХҮ ғасырдан кейін де жалғасты, оның нақты көріністері Қазақ хандығының құрамына Моғолстан, Ноғай ордасы руларының қосылуы. Түп-тектері далалық түркі-моңғол тайпалары болған соң негізгі өзекке кіру (инкорпорация, бірегейлену) оларға қиын болған жоқ, насаб-нама (генеалогия) қашанда ата-бабасы бір, туыс руларға орын тауып береді. Мәселе, ана жағынан туысу болған уақытта бірсыпыра күрделенеді, яғни жауынгер қазақ қауымдары патриархалдық дәстүрлерді қазық етіп алған, «шалақазақ» институты да осы себептерге байланысты пайда болды. Біздің қолымыздағы негізгі дерек көздердің бәрінде де шалақазақтардың анасы қазақ болғаны айтылады. Кейін келе бұл институт қазақ ортасына әртүрлі себептермен келіп қалған өзге жұрт өкілдерінің қазақ ұлтына кіруіне қызмет жасады. Бұл жағынан алғанда шалақазақ институтын дәстүрлі қазақ қоғамындағы ұлттық бірегейлікті қалыптастыру тетігі ретінде жоғары бағалаймыз.

Шығу тегі мен қазақ жеріне келу ерекшеліктері шалақазақтардың өз ішінде этнографиялық тұрғыдан бірнеше қауымдарға бөлінуінің негізгі себебі. Бұлардың ішінде қазақ ортасына ежелден келген, қазақ қауымдарымен баталасу арқылы шартты туыстық қарым-қатынастарына түскендері де бар, сонымен бірге ХІХ ғасырда Ресей отаршылық реформалары кезінде мәжбүрлі түрде қазақ болғандары да бар. Соңғылардың ішінде қазақ ХІХ ғасырдың ортасына дейін өз ортасына қабылдай қоймаған, шыққан тегі белгісіз, немесе қылмыс арқалап келгендер де болуы заңды. Осы тұрғыдан В.В. Радловтың 1862 жылғы экспедициялық күнделігіндегі мына бір жәйіттарды ойлану керек: *«...Кроме русских татар здесь живет еще много ташкентских купцов. Они – не российские подданные и живут здесь с паспортами, выданными им таможей при переходе через Иртыш. Само собой разумеется, что за ташкентцев выдает себя множество беглых и дезертиров. Несколько лет назад тут собралась такая пестрая компания, что правительство вынуждено было навести здесь порядок. Эти люди получили разрешение записаться чала-казаками (полукиргизами), и таким образом иные стали полукиргизами, не зная ни слова по-киргизски. Темное прошлое*

некоторых из них осталось покрыто мраком неизвестности, никто к нему не возвращается, если не вынуждает к тому расследование новых преступлений» (Радлов, 1989, 73 б.).

Ресей билігі орнағанға дейін қазақ елі ешкімге де алым-салық төлемегені белгілі, оны қазақ арасына сіңген шалақазақтар да төлемей заңды. 1820-шы жылдары дала округтары мен бөлімдердегі қазақтар үшін «Уставтар» қабылданғанда шалақазақтар тағы да алым-салықтан тыс қалды. (Артыкбаев, 2006, 202 б.). Осыны пайдаланып қазақ жеріне жан-жақтан қашып келгендер шалақазақ арасына сіңіп кетіп жатты. Осы себептерге байланысты 1851 жылы шалақазақтарды қазақ болыстарына қосу және алым-салық алу туралы мәселе көтерілді.

Бұл мәселе 1854 жылы шешімін тауып шалақазақтарды тізімге алу (*прописать их на положении киргиз к округам*), жасақ (*ясачная повинность*) төлету, ылау (*подводная повинность*) беруге мәжбүрлеу іске аса бастады. Осы кезеңде жүргізілген санақтар арқылы шалақазақтар арасында ауқатты, малды адамдардың көп екені анықталды. 1854 жылғы жарлық бойынша қазақ болыстарына бекітілмеген, не Батыс Сібір генерал-губернаторлығынан рұқсат қағазы болмаған шалақазақтарды қаңғыбас деп есептеп тиісінше жаза қолдану айтылды (ҚР ОМА, Ф.15, оп.1, -д.14, л.3 об.). Осыдан кейін шалақазақтардың жаппай қазақ болыстарына жазылуы, яғни қазақ болуы заңдастырылды. Нақты емес деректерге қарағанда Аягөз округінде 155 отбасы, Көкпектіде -167, Қарақаралыда -40, Ақмолада – 9 және т.б. (ҚР ОМА, Ф.345, оп.1, д. 2009, -л.3-4 об.). И.Завалишин Семей облысы бойынша «50 семейств их приписались в мещане, а 626 семейств распределены по внешним округам здешней области» дейді (Завалишин, 3 т, 1867, 90 б.).

Осылайша Ресей үкіметінің 1854 жылғы 15 мамырдағы жарлығы XIX ғасырдың бірінші жартысында қазақ ортасына әртүрлі себептермен келіп қалған адамдардың қазақ атануына жол ашты. Әрине, үкімет тізіміне қазақ ортасында ертеден бар, хандық дәуірде қазақ болу жолына түскен шалақазақтар енбегені анық. Олар XIX ғасы ортасында онсыз да қазақ есебінде жүрді.

Қазақ халқының ассимиляциялық әлеуеті

Жоғарыда айтылған мәселелерді түсіну үшін қазақ дәстүрлі қоғамы деген ғажап құбылсты терең зерттеп алған жөн. Бұл ортада қай заманда болмасын үздіксіз этникалық араласу процесі жүріп жатады. Себебі әуел бастан қазақ өмір салты, қазақ еркіндігі, әділдігі кімге де болса тартымды болған. Қазақ қоғамдық өмірін реттеп отыратын қазақ заңдарын қазақ болу процесінің мықты тетігі ретінде қарастыруға болады. Қазақ заң жүйесі XIX ғасырдың ортасында да жақсы жұмыс істеп тұрды және әділдігімен, қағаз бастылықтың, бюрократияның аздығымен тек қана татар, сарттарды ғана емес, орыс-казактары мен орыс мұжықтарын да өзіне бағындырды. Мысалы Көкшетау округінде 1859 жылдан 1865 жылға дейін орыстар барлық 117 шағымдарын қазақ билерінің алдында шешкен, Баянауыл округінде 65 сот ісі болған, соның екеуінде ғана орыстар Ресей империялық сотына жүгінген, қалғандары қазақ билерінің алдында, Ақмола округінде барлық 41 сотқа шағымдану билердің алдында шешілген (ҚР ОМА, Ф.345, оп.1, д.916-а, л.68, 75, 84-85, 87).

Сырттан келген адам, не бірнеше отбасы, қауым алдымен генеалогиялық құрылымға Баталасу арқылы шартты туысу (*асырап алған, қыздан туған, ішінде келген т.б.*) үлгісімен кіреді. Одан бір ұрпақ «шала қазақ» атанып жүреді, яғни ассимиляция процесі жүреді, екінші ұрпақта шалақазақтың балалары қазақ атанады. Құрбанғали Халид бұл туралы «қазақ

арасына келген қай халық болса да тіпті елу жылға да жетпей қазақшалық жеңіп, бір-екі буын өткен соң тіл, сөз, сәлем де тіпті айырмашылықтары байқалмай араласып кетіп жатады» дейді (Халид,1992,123 б.).

Қ.Халид сөзінің растығын оның өз шығармашылығынан, сонымен бірге бүкіл қазаққа белгілі Ғазиз ақын Файзолла ұлы (18.- 1930 ж. Қызылжар) жырларынан да сеземіз:

Атандым Ғазиз ақын бала жастан,
Ақын жоқ Қараөткелде менен асқан.
Жүйрікті жорға мініп жетеледім,
Көңілім қалған емес қиғаш қастан.
Файзолла әкем аты, Ғазиз атым,
Демесең шалақазақ арғы затым,
Жел сөздің бір-екі ауыз арқасында,
Үш жүздің таныс еттім азаматын.

Тарихи деректерден бұл сөздің дәлелін жүздеп-мыңдап кездестіруге болады. 1740 жылдары Қазақ хандығы басшылары башқұрттың орысқа қарсы көтерілісін басқарған Қарасақал батыр мен оның нөкерлеріне қамқор болды. 1742 жылы Ресей қазақ ішіне тыңшылыққа жіберілген Азынабай Қарағозин былай деп хабарлайды: «Әбілмәмбет пен Барақ хандар, басқа қазақ билері келіскен қатал шарт (бата-Ж.А.) бар. Осы жақтан келген елшілерге Қарасақалды береміз дегенімен, шындығында қайтармауға мығым уәде байласқан». Сонымен бірге Ресей дипломаттары башқұрттарды қайтаруды талап еткенде қазақтар «башқұрттар ол жақтан шектен шыққан қысым, тонауға шыдай алмай үйлерін, қатын баласын, малын тастап, жанын алып келді, біз оларды шақырған жоқпыз, не үшін қайтарып береміз» деп жауап берген (Материалы по истории Башкирской АССР, I, 495 б.). Бұл келген башқұрт аталары қазақ руларының ішіне баталасу арқылы кіргенін Арғын құрамындағы Шақшақ шежіресі дәлелдейді. Аңыздарда сол дәуірдегі белгілі батыр Үмбетейдің алты қатынынан 26 ұлы болғаны айтылады, соның бірінің ұрпағы Естек. Сонымен бірге Үмбетей ұрпақтарының ішінде Қарақалпақ та бар. Батыр қайтыс боларының алдында өз кіндігінен туған балаларын шақырып алып «*Бұларды бөтенсіп, қыз алысып, қыз берісетін болсаңдар, көрде тыныш жатпаймын*» де өсиет айтып кеткен делінеді (Әбсадық, Abai.kz, 12 қаңтар 2024 ж.).

Қорытынды

Сонымен жоғарыда баяндалған деректерді қорытындылайтын болсақ:

Біріншіден, шалақазақ институты қазақ даласында Қазақ хандығы өмірге келген ХҮ ғасырдың 30-шы жылдарынан бар құбылыс, бұл қазақ рулық жүйесіне кірігуі қиын, шығу тегі бөлек, отырықшы, кәсібі бөлек адамдарға, отбасыларға, қауымдарға лайықтаған ұғым. Дәстүрлі кезеңде шала қазақ қауымдарын негізінен көшпелі және отырықшылардың түйіскен шекаралық аймақтарынан көбірек кездестіретін себебіміз де осыдан;

Екіншіден, шалақазақ қазақ құрамына кірген жекелеген адам, отбасы, тұтас қауымдардың қазақ болу үрдісінің (ассимиляциялық процестің) міндетті сатысы. Қазақтың патриархалдық дәстүрлеріне байланысты қазақ қыздарынан туған балалар бірден қазақ бола алмайды, олар міндетті түрде «шалақазақ» сатысынан өтуі керек. Қазақ тарихи аңыздарында әуелде шалақазақ болып кейін үлкен ұлыстардың құрамына кірген рулар туралы ақпараттар бар (Қараңыз: «П.Румянцев о происхождении рода Сиыршы племени

Жалайыр от чалаказахов» т.б.);

Үшіншіден, Ресейдің отарлау саясаты кезінде Еділ-Орал аймағынан, Сібірден, Ташкент, Бұхара қалаларынан, Шығыс Түркістан өңірінен қазақ арасына әртүрлі себептермен (солдаттан қашу, қылмысын жасыру, миссионерлік саясатқа қарсылық т.б.) келушілер бірнеше есе көбейген және бұл келушілерді қазақ дәстүрлі қоғамы толық қорытуға, яғни қазақтандыруға мүмкіндігі болмаған. Бұл тұрғыдан Ресей үкіметінің 1854 жылғы «шалақазақтарды қазақ болыстарына жазу» туралы жарлығы олардың қазақ болуын тездеткен;

Төртіншіден, шалақазақ институты дәстүрлі қазақ қоғамын этникалық жағынан байытып, қан араластыққа, кей жағдайда діни құндылықтарды қабылдауға, басқа кәсіптерді игеруге, диқаншылық пен сауданың дамуына үлкен ықпал жасағаны анық;

Бесіншіден, қазақ қоғамы әуел бастан әртүрлі себептермен келіп, қазақтан қыз алған түрлі этнос өкілдерінің қазақтану, яғни ұлттық бірегейлену процесін Баталасу институты арқылы заңдастырып, олардың белгілі бір рулардың құрамына қосылуына мүмкіндік берген;

Алтыншыдан, шалақазақ институты таза қазақи ұлттық бірегейлену құбылысы екендігін Бішкек төңірегі мен Талас өзені аңғарында тұратын шала қазақ ауылдары, Шығыс Түркістан қалалық өлкесіне жақын жерлердегі диқан қауымдардың, негізінен тараншылар, қазақтармен араласып, олардың да шалақазақ тобын құруы көрсетеді;

Жетіншіден, бүгінгі қазақ жеріндегі этносаралық процестер шалақазақ институтының әлі де жұмыс істеп тұрғанын және Қазақстанның ұлттық бірегейлігінің қалыптасуына оң әсер етіп жатқанын айту керек. Ең бастысы –анасы қазақ болу кез-келген адамға– қазақ туыстық жүйесіне жартылай болса да кірігуге мүмкіндік береді, бұл кез келген елдің жағдайында азамат үшін үлкен мүмкіндік;

Сегізіншіден, қазақ дәстүрлі қоғамында институт ретінде қалыптасқан шалақазақ ұғымы және оның қазіргі кезде жұмыс істеп тұруы себепті бұл ұғымды қазіргі кезде ҚР– да қазақ тілінде сөйлей алмайтын, қазақ мәдениетіне құрметі төмен, қазақ дәстүрлерін ұстанбайтын қазақ ұлтының өкілдеріне қатысты қолдануға болмайды. Бұл тарихи терминдер мен олардың мағынасын ұмытқаннан пайда болған бөлек құбылыс. Біз бұл қателікті жөндеуіміз керек және шалақазақ терминнің түпкі мағынасын сақтау керек деген пікірдеміз.

Қолданылған әдебиет тізімі

1. Абрамов Н.А. Областной город Семипалатинск//ИРГО, 1860. 146 б.
2. Акмолинский уезд ч.1. Спб., 1907, 735 б; ч.2. Чернигов, 1909. 928 б. //Материалы по киргизскому землепользованию, собранные и разработанные экспедицией по исследованию степных областей. Под ред Ф.Щербины.
3. Артыкбаев Ж. О. История Казахстана. Астана: Центрально-Азиатское книжное изд-во, 2006
4. Артыкбаев Ж.О. Баталасу как механизм формирования казахского социума// Этносаясат. Информационно-аналитический журнал Института прикладных этнополитических исследований, №2 (2024), с. 24-33.
5. Әбсадық, Abai.kz, 12 қаңтар 2024 ж.
6. Завалишин И. Описание Западной Сибири.-Т.3. Сибирско-Киргизская степь.- М.:Наука,1867.
7. Коншин Н. По Устькаменогорскому уезду. Путевые замтки//Памятная книжка Семпалатинской области на 1900 г. Семпалатниск 1900. Вып ІУ, с. 1-51.
8. ҚР ОМА, 345,338,374,15 фондтар:
 - а) Ф.345. Областное управление сибирскими киргизами (1834-1870 гг.)
 - б) Ф.338. Омское областное управление (1820-1854 гг.)
 - в) Ф.374. Пограничное управление сибирскими киргизами (1826-1857 гг.)
 - ж) Ф.15. Семипалатинское областное управление (1854-1919 гг.).
9. Литвиненко. П.В. Переход евреев в ислам в дореволюционной Центральной Азии// Исламоведение. 2022. Т.13, №2(52), 18-29 бб.
10. Материалы по истории Башкирской АССР. ч.1. Башкирские восстания в XVII-первой половине XVIII вв. // ТИАИ. Т.18. Материалы по истории народов СССР. Вып.7. -М.-Л., 1936.
11. Оспанов Қ. Ұрыңқай қырғыздары. Шежіре: деректер мен естеліктер. Қарағанды, 2008, -448 б.
12. Радлов В.В. Из Сибири. – М.:Наука, 1989.
13. Семенов-Тяньшанский П.П. Путешествие в Тянь-Шань в 1856-1857 гг. Спб.,1908.
14. Халид Қ. Тауараих хамса шархи. Алматы, 1992, 155 б.

МИРОВОЙ ОПЫТ/
WORLD EXPERIENCE/
ЭЛЕМДІК ТӘЖІРИБЕ**МЕЖДУНАРОДНЫЙ ПРАВОВОЙ ОПЫТ РЕГУЛИРОВАНИЯ
ЭТНОПОЛИТИЧЕСКИМИ ПРОЦЕССАМИ****А.Р. Калишева**

*Магистр социальных наук по направлению «Этнополитология»,
Докторант 1 курса ОП «Дипломатия и менеджмент в этнополитике»
ЕНУ имени Л.Н. Гумилева, член НЭГ и КМУ Акмолинской области,
главный менеджер Центра методических и образовательных программ
Института прикладных этнополитических исследований*

Аннотация:

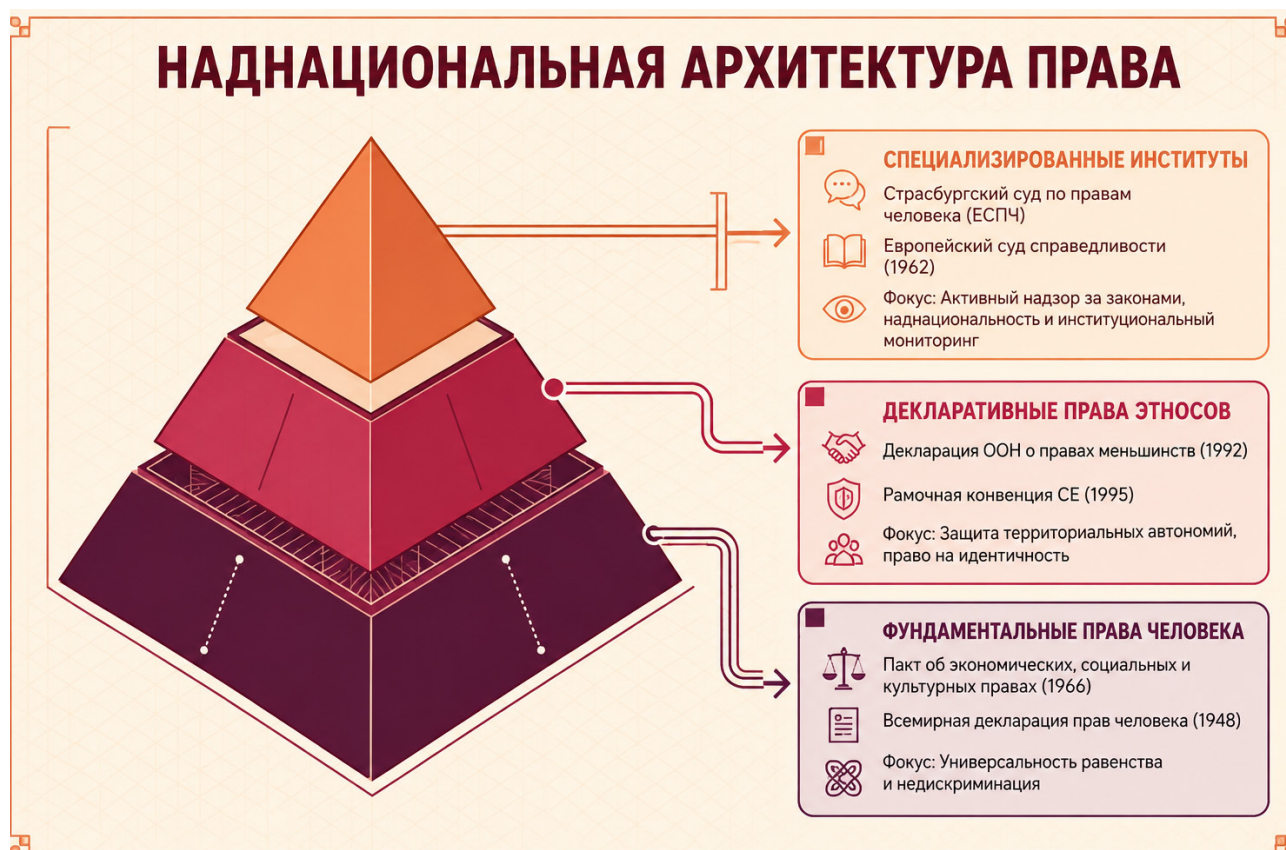
В статье осуществляется комплексный анализ международного опыта регулирования этнополитических процессов в контексте современных вызовов глобализации, миграционной динамики и трансформации национальных государств. Исследуются концептуальные модели и правовой спектр этнополитики, получившие распространение в мировой практике. Особое внимание уделяется институциональным механизмам регулирования межэтнических отношений, инструментам профилактики этнополитических конфликтов, обеспечению социальной консолидации и поддержанию межкультурного диалога.

Кілт сөздер:

этнополитика, регулирование межэтнических отношений, международный опыт, право.

В условиях глобализации, интенсивных миграционных процессов и возрастающей культурной диверсификации вопросы регулирования этнополитических отношений приобретают особую значимость для большинства государств мира. Европейские страны, имея исторические предпосылки к полиэтническому составу населения, сегодня обладают устоявшимися моделями, методами и инструментами, регламентирующими этнополитику в регионе и направленными на поддержание социальной стабильности, мира и предотвращение межэтнических конфликтов. Особое значение в европейском формате занимают диверсифицированные методы управления этническим разнообразием, которые условно можно разделить на две категории: национальные и наднациональные. Наднациональные формы регулируются в рамках деятельности Европейского Союза и его институтов, формируя нормативно-правовую базу защиты прав этносов, борьбы с дискриминацией и ксенофобией. Национальные, в свою очередь, имеют различные формы государственной этнополитики в зависимости от страны: в одних государствах может применяться политика мультикультурализма, в других, напротив, акцент делается на ассимиляции и интеграции, что отражает стремление к формированию единой гражданской идентичности.

Рисунок-1. Наднациональная архитектура права
в сфере межэтники

Среди наднациональных (Рисунок-1) механизмов прежде всего следует выделить Международную конвенцию о ликвидации всех форм расовой дискриминации, принятую в рамках Организации Объединенных Наций в 1965 году. Данный документ представляет собой один из базовых универсальных международно-правовых актов в области защиты прав человека. Конвенция исходит из широкого понимания расовой дискриминации, включая любые

различия, исключения, ограничения или предпочтения, основанные на признаках расы, цвета кожи, родового, национального или этнического происхождения, которые имеют целью или следствием умаление признания, использования или осуществления прав и свобод человека на равной основе. В контексте защиты этнических групп Конвенция формирует универсальные стандарты обеспечения равноправия и безопасности, закрепляя обязанность государств гарантировать равный доступ к основным социальным, экономическим, гражданским и политическим правам вне зависимости от этнической принадлежности, а также предотвращать и пресекать любые формы насилия, вражды и дискриминации. Одновременно подчёркивается необходимость создания условий, способствующих сохранению и развитию культурной самобытности, языков и традиций этнических групп, что в дальнейшем стало основой для развития международных стандартов в области прав этносов. Контроль за выполнением положений Конвенции осуществляет Комитет по ликвидации расовой дискриминации, который анализирует периодические доклады государств, формулирует рекомендации и в ряде случаев рассматривает индивидуальные обращения (ОНЧР, 1965).

Другим ключевым документом является Декларация о правах лиц, принадлежащих к национальным или этническим, религиозным и языковым группам, принятая резолюцией 47/135 Генеральной Ассамблеи ООН от 18 декабря 1992 года. Это ключевой международный нормативный акт, закрепляющий стандарты защиты прав этнических групп и развивающий положения универсальных договоров в области прав человека. В отличие от юридически обязательных конвенций, данный документ носит декларативный характер, однако обладает значительным политико-правовым авторитетом и широко используется как ориентир при формировании национальной и международной этнополитики. Декларация исходит из признания того, что защита прав лиц, принадлежащих к этническим группам, является важным условием политической и социальной стабильности, а также предотвращения межэтнических и межконфессиональных конфликтов. В этом контексте она закрепляет право этносов на сохранение и развитие собственной идентичности, включая культуру, язык, религию и традиции, а также запрещает любые формы ассимиляции, осуществляемые против воли соответствующих групп. Существенное внимание уделяется необходимости создания государствами благоприятных условий для реализации данных прав, что отражает переход от формального равенства к концепции поддерживающей, или инклюзивной, этнополитики. С точки зрения содержания правового регулирования, Декларация предусматривает комплекс индивидуальных и коллективных прав лиц, принадлежащих к этническим группам, включая право свободно пользоваться своим языком в частной и публичной жизни, исповедовать и практиковать свою религию, участвовать в культурной жизни, а также создавать собственные организации и ассоциации. Важным элементом является право на эффективное участие в принятии решений на национальном и, при необходимости, региональном уровне по вопросам, затрагивающим соответствующие группы. Особое значение имеет положение о праве этносов на поддержание связей с представителями своей группы, проживающими в других государствах, что отражает транснациональный характер этнической идентичности и признаёт её значимость в условиях глобализации (ООН, 1992).

Международный пакт об экономических, социальных и культурных правах, принятый резолюцией 2200 А (XXI) Генеральной Ассамблеи от 16 декабря 1966 года, является одним из основополагающих универсальных международно-правовых договоров, закрепляющих систему

экономических, социальных и культурных прав человека. Пакт формирует обязательства государств по обеспечению условий для достойной жизни и развития личности, исходя из принципов равенства, недискриминации и постепенной реализации закрепленных прав с использованием максимально доступных ресурсов. В этнополитическом измерении Пакт закрепляет обязанность государств не только формально признавать равенство, но и устранять фактические барьеры, препятствующие реализации прав различными социальными и этническими группами. Концепция постепенной реализации предполагает активную государственную политику, направленную на сокращение неравенства, в том числе между этническими группами. В отношении этносов Пакт не содержит развернутой специализированной регламентации, однако его положения обеспечивают универсальную правовую основу для их защиты через гарантии равного доступа к образованию, здравоохранению, труду и культурной жизни (Рисунок-2). Особую роль играет закреплённое право на участие в культурной жизни, которое включает возможность сохранять, развивать и распространять собственную культурную идентичность, язык и традиции (ООН, 1966).

Рисунок-2. Системный ответ на глобальные вызовы

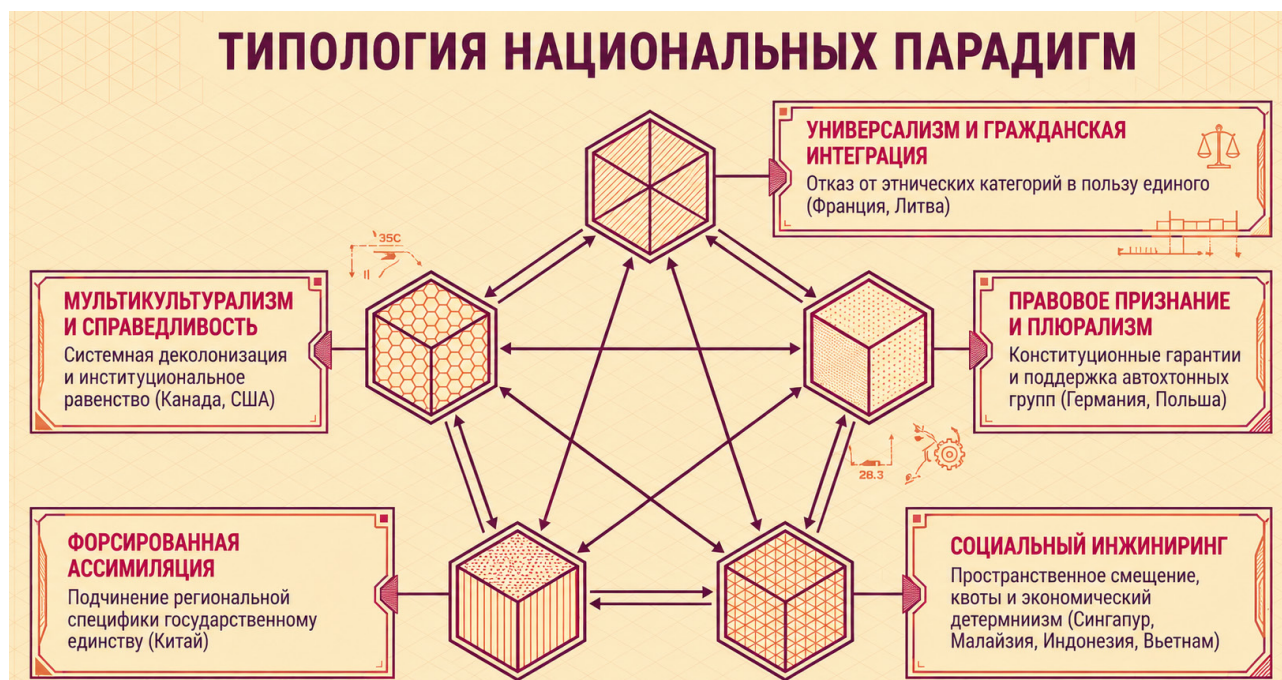
Рамочная конвенция о защите этнических групп, разработанная Советом Европы (официальное название – Рамочная конвенция о защите национальных меньшинств, но в контексте данного анализа рассматривается как инструмент защиты этнических сообществ), содержательно направлена на установление правовых стандартов, обеспечивающих равенство и недискриминацию лиц, принадлежащих к этническим группам, а также на защиту их этнокультурной, языковой и религиозной самобытности. В документе закрепляется право свободного самоопределения принадлежности к группам, право на использование

родного языка в частной и публичной жизни, доступ к образованию на языке групп, а также возможность создания собственных культурных, образовательных и религиозных институтов. Особое значение придаётся запрету принудительной ассимиляции, что отражает переход международного сообщества от политики унификации к признанию ценности культурного плюрализма. Одновременно подчёркивается необходимость формирования атмосферы толерантности, межкультурного диалога и взаимного уважения, а также защиты этносов от дискриминации, враждебности и насилия (Совет Европы, 1995).

Важным институциональным механизмом выступает Специальный докладчик ООН по вопросам этнических групп (официально – по вопросам меньшинств). Это независимый экспертный механизм, созданный в рамках системы специальных процедур Совета ООН по правам человека. Данная мандатная позиция была учреждена в 2005 году с целью мониторинга положения лиц, принадлежащих к национальным, этническим, религиозным и языковым группам, а также содействия реализации международных стандартов в этой области. Специальный докладчик не является представителем какого-либо государства и действует в личном качестве, что обеспечивает его независимость и объективность. Основная функция мандата заключается в анализе соблюдения прав этнических групп на глобальном и региональном уровнях, выявлении проблемных зон и формулировании рекомендаций государствам и международным организациям. В своей деятельности он опирается на нормы универсального международного права, включая Декларацию о правах лиц, принадлежащих к национальным или этническим, религиозным и языковым группам, и Международную конвенцию о ликвидации всех форм расовой дискриминации, развивая их положения в прикладном этнополитическом контексте (OHCHR, 2005).

Европейская хартия региональных языков или языков этнических групп, принятая в 1992 году в рамках Совета Европы, представляет собой специализированный международно-правовой документ, направленный на защиту и развитие языкового многообразия в Европе посредством поддержки региональных языков и языков этнических групп. В отличие от Рамочной конвенции о защите этнических групп, данный акт сосредоточен не на правах самих этнических сообществ в целом, а преимущественно на сохранении и функционировании их языков как ключевого элемента культурной идентичности и исторического наследия. Основное содержание Хартии заключается в установлении обязательств государств по созданию условий для использования региональных языков и языков различных этнических групп в ключевых сферах общественной жизни, включая образование, судебную систему, административное управление, средства массовой информации, культурную деятельность и социально-экономическую сферу. Государства-участники обязуются не только устранять ограничения, препятствующие использованию этих языков, но и проводить активную политику их поддержки, включая развитие образовательных программ, подготовку преподавателей, расширение медийного присутствия и обеспечение возможности использования языков в официальных коммуникациях. В сфере этнополитики Европейская хартия региональных языков или языков этнических групп имеет значительное концептуальное и практическое значение, поскольку формирует нормативную основу языковой политики в полиэтничных государствах, закрепляя переход от ассимиляционной модели к модели языкового и культурного плюрализма (Совет Европы, 1992).

Рисунок – 3. Типология национальных парадигм

Фаро конвенция, официально именуемая Конвенцией о ценности культурного наследия для общества (2005), представляет собой документ, разработанный Советом Европы, переосмысливающий роль культурного наследия в контексте прав человека, демократии и устойчивого развития. В отличие от более ранних актов, сосредоточенных преимущественно на охране материальных объектов, данный документ смещает акцент на социальное значение наследия и участие общества в его интерпретации, сохранении и использовании. Конвенция направлена на интеграцию культурного наследия в более широкие общественные процессы, включая образование, экономическое развитие, градостроительную политику и демократическое управление. Фаро конвенция расширяет традиционное понимание межэтнических отношений, включая в него культурное измерение идентичности и памяти (Совет Европы, 2005). Дополнительное значение на наднациональном уровне имеют рекомендации Парламентской Ассамблеи Совета Европы, в частности Рекомендация 1806 (2007) о деятельности Международной организации по миграции, Рекомендация 2034 (2014) об интеграционных тестах, Рекомендация 2032 (2014) о стратегии профилактики расизма и нетерпимости в Европе, а также Рекомендация 2040 (2014) о положении и правах этнических групп в Европе (ПАСЕ, 2007; 2014а; 2014b; 2014с) (Рисунок-3).

Переходя к анализу национальных моделей, следует подробно рассмотреть опыт Польши. Права этнических групп в Польше гарантированы статьей 35 Конституции 1997 года, согласно которой Республика Польша должна обеспечивать польским гражданам, принадлежащим к национальным или этническим группам, свободу сохранять и развивать свой язык, сохранять обычаи и традиции, а также развивать собственную культуру. Кроме того, этнические группы имеют право создавать образовательные и культурные учреждения, направленные на защиту религиозной идентичности, а также участвовать в разрешении вопросов, связанных с их культурной идентичностью (Конституция Польши, 1997). Закон о этнических и национальных группах и региональном языке от 6 января 2005 года (польск.: Ustawa o mniejszościach narodowych i etnicznych

oraz o języku regionalnym) предусматривает, что для признания в качестве этнической или национальной группы сообщество должно проживать в Польше не менее 100 лет, что исключает группы, признанные коммунистическим режимом, такие как греки. В Польше существует три категории признанных этнических сообществ: девять групп, определяемых как национальные (белорусы, чехи, литовцы, немцы, армяне, русские, словаки, украинцы и евреи), четыре этнические группы (караимы, лемко, цыгане и татары) и региональное кашубское лингвистическое сообщество (Польша, 2005). Польша ратифицировала Европейскую хартию региональных языков 12 февраля 2009 года. К языкам этнических групп относятся белорусский, чешский, иврит, идиш, караимский, кашубский, литовский, лемкские диалекты, немецкий, армянский, цыганский, русский, словацкий, татарский и украинский. Региональным языком признан кашубский. Языки групп, определяемых как национальные, включают белорусский, чешский, иврит, идиш, литовский, немецкий, армянский, русский, словацкий и украинский; языки этнических групп – караимский, лемковский, цыганский и татарский; нетерриториальные языки – иврит, идиш, караимский, армянский и цыганский (Совет Европы, 2009). Этнические группы обладают рядом прав, включая уличные знаки и образование на родном языке, культурное развитие и неассимиляцию. В муниципалитетах (гмины), где они составляют более 20 процентов населения, они имеют право на официальное общение на родном языке. Такие муниципалитеты должны быть включены в официальный реестр муниципалитетов, где используется дополнительный язык, и существуют стимулы для должностных лиц этих муниципалитетов изучать региональный язык.

Германия представляет собой ещё одну показательную модель. Этнополитика Германии основывается на принципах правового государства, равенства и недискриминации, закреплённых в Основном законе Германии. В соответствии со статьей 3 Конституции гарантируется равенство всех граждан перед законом и запрещается дискриминация по ряду признаков, включая язык, происхождение, религию и политические убеждения. Важную роль в регулировании межэтнической ситуации играют также положения статьи 116, предусматривающие восстановление гражданства жертв нацистского режима и поддержку репатриации лиц немецкого происхождения (Германия, 1949). Институционализация этнополитики усилилась в послевоенный период. Боннско-Копенгагенские декларации закрепили права датской этнической группы, а в дальнейшем Германия признала фризов, сорбов, а также рома и синти в качестве этнических групп, пользующихся защитой. Существенным этапом стало присоединение к международным механизмам защиты прав этнических групп – Рамочной конвенции о защите этнических групп (1997) и Европейской хартии региональных языков или языков этнических групп (1998). Это обеспечило признание языков этнических групп и развитие политики их поддержки (Совет Европы, 1995; 1998). Современная модель регулирования межэтнических отношений в Германии характеризуется развитой институциональной системой. Ключевую роль играет уполномоченный по делам этнических групп при Федеральном министерстве внутренних дел Германии, а также Федеральное агентство по борьбе с дискриминацией Германии, созданное на основе общего закона о равном обращении (AGG). Эти институты обеспечивают мониторинг межэтнической ситуации, противодействие дискриминации и реализацию государственной этнополитики (Германия, 2006). Значимым элементом институциональной структуры выступает институт Уполномоченного федерального правительства по

вопросам, касающимся этнических немецких переселенцев и этнических групп, который выполняет координационные, консультативные и представительные функции. Данный институт обеспечивает взаимодействие между государственными органами, парламентом и этническими сообществами, а также способствует реализации программ поддержки поздних переселенцев и защите прав автохтонных этносов. Германия на постоянной основе публикует отчёты по реализации основных директивных и регулятивных положений. С учётом федеративного устройства страны значительная часть этнополитических мер реализуется на уровне земель, что позволяет учитывать региональную специфику и особенности расселения этнических групп. Дополнительное влияние на межэтническую ситуацию оказала миграционная политика, включая систему гастарбайтеров, способствующую формированию современной этнокультурной структуры общества.

Франция занимает особое место в европейском ландшафте этнополитики. С точки зрения французского унитарного варианта Республики, во Франции нет и не может быть этнических групп. Эльзасцы, бретонцы, корсиканцы, евреи, армяне и арабы – все с точки зрения государства либо французы, либо иностранцы (McAvay & Safi, 2023). По этой причине Франция является единственной страной в Европейском союзе, которая не ратифицировала Рамочную конвенцию о защите этнических групп. Современная этнополитика Франции формируется в рамках республиканской универсалистской модели, которая существенно отличается от мультикультурализма англо-саксонских стран и базируется на принципах гражданского равенства, универсализма и секуляризма. Суть данной модели заключается в том, что государство рассматривает индивида прежде всего как гражданина, а не как представителя этнической или религиозной группы, что предполагает ассимиляцию мигрантов и этнических сообществ через принятие французского языка, культуры и ценностей Республики (Berdiyev, 2022). В этой системе отсутствует официальное признание этнических групп, а государство формально не учитывает расу или этничность при формировании политики, делая акцент на равенстве граждан, при этом секуляризм играет ключевую роль в ограничении проявления религиозной идентичности в публичной сфере. Этнополитика регулируется комплексом нормативных актов, в основе которых лежит Конституция Франции 1958 года, закрепляющая принцип неделимости Республики и равенство всех граждан независимо от происхождения, а также законы, регулирующие секуляризм и религиозную сферу, включая Закон 1905 года о разделении церкви и государства, Закон 2004 года о запрете ношения заметных религиозных символов в государственных школах и Закон 2010 года о запрете закрывающей лицо одежды. Франция также участвует в международных конвенциях, таких как Международная конвенция о ликвидации всех форм расовой дискриминации и Европейская конвенция о защите прав человека, при этом страна отказалась ратифицировать Европейскую хартию региональных языков и языков этнических групп, что отражает её ассимиляционный подход.

Литва демонстрирует гражданско-интеграционную модель, сочетающую элементы либерального подхода с чертами так называемого национализирующего государства. В её основе лежит приоритет гражданской идентичности, предполагающий равенство всех граждан независимо от их этнической принадлежности, при одновременном закреплении особой роли государственного языка как ключевого инструмента интеграции. Данная модель ориентирована не на институционализацию широкой этнокультурной автономии,

а на включение этнических групп в единое политико-правовое пространство через механизмы языковой, образовательной и гражданской интеграции. При этом культурные права этнических групп признаются и поддерживаются, однако их реализация носит ограниченный характер и не предполагает значительной политической автономии. Нормативно-правовая база этнополитики Литвы носит комплексный характер и включает конституционные положения, отраслевое законодательство, а также международные обязательства государства. Ключевую роль играет Конституция Литовской Республики, закрепляющая принцип равенства граждан перед законом, запрет дискриминации по этническому признаку и статус литовского языка как государственного. Существенным этапом в развитии правового регулирования стало принятие Закона о национальных группах Литвы (официально – Закон о национальных меньшинствах), вступившего в силу в 2025 году, который восполнил длительный правовой вакуум и систематизировал нормы, касающиеся статуса этнических групп, их культурных и языковых прав. Закон закрепляет право на сохранение этнокультурной идентичности, использование родного языка в частной и частично публичной сфере, а также участие в культурной жизни, и вводит чёткое юридическое определение этнических групп, под которыми понимаются граждане Литвы, исторически проживающие на её территории, обладающие устойчивыми культурными, языковыми и идентификационными особенностями, отличными от титульного этноса. При закреплении прав на использование языков этносов закон одновременно подтверждает особый статус государственного языка – литовского. Возможность использования языка этносов в образовании, публичных надписях, работе с органами власти и так далее ставится в зависимость от конкретных условий (численность носителей, территория проживания, специальные подзаконные акты) и не отменяет обязательность владения литовским языком для интеграции в общественную и государственную жизнь (Литва, 2025).

За пределами Европы также сформировались уникальные модели этнополитики. *Малайзийская модель* управления полиэтническим обществом является одной из наиболее проработанных в мире, что обусловлено исторической необходимостью преодоления глубоких этнических разломов. основополагающим документом в этой сфере на текущее десятилетие является Национальная политика единства (National Unity Policy, DPN) на 2021–2030 годы, работающая в тесной связке с Национальным планом действий по обеспечению единства (Blueprint). Эти документы знаменуют переход от пассивного сосуществования к активному формированию общего процветания, где социальная сплочённость рассматривается как фундамент экономического роста. Национальная политика единства выполняет роль главного идеологического фундамента, направленного на то, чтобы задать базовые ценности общества и фундаментально закрепить идею единства в Федеральной конституции и принципах национальной философии «Рукун Негара». Главная цель этой политики – воспитать патриотизм и сформировать у людей понимание того, что они в первую очередь малайзийцы, а уже потом представители своей этнической группы. Политика также направлена на создание культуры толерантности, взаимоуважения и инклюзивности, чтобы сглаживать противоречия и предотвращать любые расовые или религиозные конфликты в полиэтническом государстве (Малайзия, 2021а). Национальный план единства на 2021–2030 годы направлен на формирование конкретной экосистемы единства в стране на ближайшее десятилетие, ставя перед собой задачу построить демократическое общество, укрепить

национальную идентичность и, что самое важное, сделать единство измеримым, то есть дать государству чёткие метрики для реальной оценки уровня доверия и социальной сплочённости между разными этническими общинами на повседневном уровне (Малайзия, 2021b). План действий по национальному единству (PTPN) направлен на децентрализацию процесса национального объединения: ответственность за конкретные шаги перераспределяется между профильным министерством, смежными ведомствами и институтами гражданского общества. Основной акцент сделан на инициативах локального уровня. В частности, документ предусматривает расширение полномочий соседских комитетов, которые должны выступать в роли медиаторов и разрешать бытовые межэтнические споры непосредственно на местах. Отдельным вектором стратегии является вовлечение молодёжи в совместные культурные проекты, призванные наладить живой диалог между представителями разных этнических общин уже в школьные годы (Малайзия, 2021с). Двенадцатый и тринадцатый Малайзийские планы развития (до 2030 года), несмотря на макроэкономический характер, в контексте национального согласия призваны сформировать фундамент социальной справедливости, без которой невозможна долгосрочная общественная стабильность. Ключевая задача документов – обеспечить справедливое распределение национальных богатств и сократить экономический разрыв как между этническими группами (малайцами, китайцами и индийцами), так и между отдельными штатами. Стратегия направлена на то, чтобы искоренить устойчивую ассоциацию бедности с конкретной этнической принадлежностью (Рисунок-4). Помимо экономических мер, план предусматривает правовую защиту социальной гармонии, в частности через механизмы пресечения риторики ненависти в цифровой среде и программы по изучению языков разных этносов, что критически важно для укрепления взаимного доверия (Малайзия, 2021d; 2026).

Рисунок – 4. Институционализация межэтнических моделей

Сингапурский подход к поддержанию социальной гармонии базируется на строгом превентивном правовом режиме, принципах меритократии и политике принудительного физического смешивания различных этнических групп. В отличие от декларативных идеологических документов, здесь акцент делается на жёсткие законы и пространственную интеграцию. Закон о поддержании расовой гармонии 2025 года (MRHA) направлен на систематизацию правоприменения в сфере межэтнических отношений, консолидируя систему наказаний за преступления, совершённые на расовой почве, делая ответственность более чёткой и неотвратимой. Однако карательная функция не является единственной: закон также направлен на внедрение Инициативы общественного восстановления (CRI), что означает создание государством официальных механизмов медиации и примирения, направленных на то, чтобы стороны конфликта могли разрешить противоречия через диалог и восстановление нормальных отношений в обществе, а не только через судебные тяжбы (Сингапур, 2025). Закон о поддержании религиозной гармонии (MRHA 1990/2019), обновлённый с учётом современных реалий, направлен на обеспечение национальной безопасности в духовной сфере, наделяя власти чрезвычайными полномочиями для максимально оперативного реагирования на любые угрозы. Закон направлен на то, чтобы государство имело законное право мгновенно блокировать риторику ненависти на любых платформах, включая интернет-пространство и социальные сети, а также на выстраивание жёсткого барьера против любого иностранного вмешательства во внутренние религиозные дела Сингапура, предотвращая влияние извне на умы верующих (Сингапур, 2019). Политика этнической интеграции (EIP) признана одним из наиболее эффективных инструментов социального инжиниринга в мировой практике. Её суть заключается в искусственном поддержании мультикультурной среды на микроуровне через систему государственного жилья (HDB), где проживает подавляющее большинство граждан. Механизм опирается на жёсткие пропорциональные квоты при распределении и перепродаже квартир в каждом доме и районе. Ключевая цель этой стратегии – физическое предотвращение формирования моноэтнических анклавов. Принуждая представителей разных этнических общин к совместному проживанию и использованию общей инфраструктуры, государство создаёт условия для неизбежного и интенсивного взаимодействия в повседневном быту (Сингапур, 2019). Закон о справедливых условиях труда 2025 года (WFA) переносит принципы меритократии и равноправия в плоскость трудовых отношений, направленный на обеспечение равных стартовых возможностей и защиту уязвимых категорий на рабочем месте. Закон даёт работникам чёткие правовые инструменты, направленные на борьбу с любыми проявлениями дискриминации, гарантируя, что решения работодателя при найме на работу, продвижении по карьерной лестнице или увольнении будут основываться исключительно на профессиональных качествах человека, жёстко пресекая любые притеснения по признаку расы, религии или используемого языка (Сингапур, 2025).

Индонезия делает ставку на идеологическую синхронизацию сотен этнических групп через государственную философию «Панчасила» (Pancasila) и обеспечение равного социально-экономического развития регионов. Национальный среднесрочный план развития 2020-2024 (RPJMN) интегрирует задачи социальной сплочённости в общую стратегию экономического роста. В центре внимания здесь – развитие человеческого капитала и, что критически важно для индонезийской географии, преодоление

инфраструктурного разрыва между островами. План нацелен на ликвидацию региональной диспропорции: развитие территорий должно быть сбалансированным, чтобы исключить риск экономической изоляции отдельных провинций и обеспечить справедливый доступ к ресурсам по всей стране (Индонезия, 2020). Закон № 40 от 2008 года о ликвидации расовой и этнической дискриминации представляет собой правовой акт, направленный на создание жёсткого барьера против любых форм нетерпимости в обществе. Закон прямо запрещает сегрегацию, социальную стигматизацию и любое ущемление базовых прав граждан по признаку их происхождения, гарантируя правовое равенство для всех без исключения этнических групп (Индонезия, 2008). Национальный план действий по правам человека (RANHAM 2021-2025) направлен на то, чтобы синхронизировать внутреннюю политику страны с передовыми международными практиками, интегрируя глобальные стандарты правозащиты и механизмы предотвращения дискриминации в повседневную работу индонезийских правовых и государственных институтов, обеспечивая системный подход к защите прав человека (Индонезия, 2021). Стратегические планы Агентств Kesbangpol (например, на 2021-2026 годы) представляют собой локальные документы для реализации программ национального прозрения (wawasan kebangsaan), политического образования и внедрения философии «Панчасила» в регионах (Индонезия, 2021).

Вьетнамский подход к этническому единству строится на интеграции 53 этнических групп через радикальное сокращение уровня бедности. Государство делает ставку на выравнивание качества жизни и активное развитие базовой инфраструктуры в отдалённых и горных районах страны. Мастер-план социально-экономического развития территорий проживания этнических групп 2021-2030 (Резолюция 88/2019/QN14) выступает в качестве зонтичной стратегии для всего государства, направленной на комплексное развитие территорий и радикальное сокращение разрыва в доходах между жителями развитых равнинных областей и населением горных провинций. Главная цель мастер-плана – экономически подтянуть отстающие регионы, создав для них новые возможности, но при этом бережно сохраняя уникальную культурную идентичность проживающих там этносов (Вьетнам, 2019). Национальная целевая программа развития (NTP) на 2021-2025 годы (Решение 1719/QD-ТТг) представляет собой практический план действий, состоящий из девяти конкретных целевых компонентов. Документ направлен на решение осязаемых, повседневных проблем на местах: он финансирует масштабное строительство дорог, обеспечивает поддержку местной медицины и развивает систему профессионально-технического образования в труднодоступных районах. Кроме того, программа направлена на открытие специализированных школ-интернатов для детей из различных этнических групп, чтобы обеспечить им доступ к качественному образованию, а также на прямое финансирование проектов по сохранению местных этнокультурных традиций (Вьетнам, 2021).

Китайский подход к социальной сплочённости в настоящее время претерпевает концептуальный сдвиг. Если раньше акцент делался на гарантиях региональной автономии для различных этнических групп, то теперь государственная политика развернулась в сторону форсированной интеграции. Главная цель КНР сегодня – это построение прочного чувства общности китайской гражданской идентичности, в рамках которого все этнические группы объединились вокруг общей культурной и политической платформы. Закон о содействии

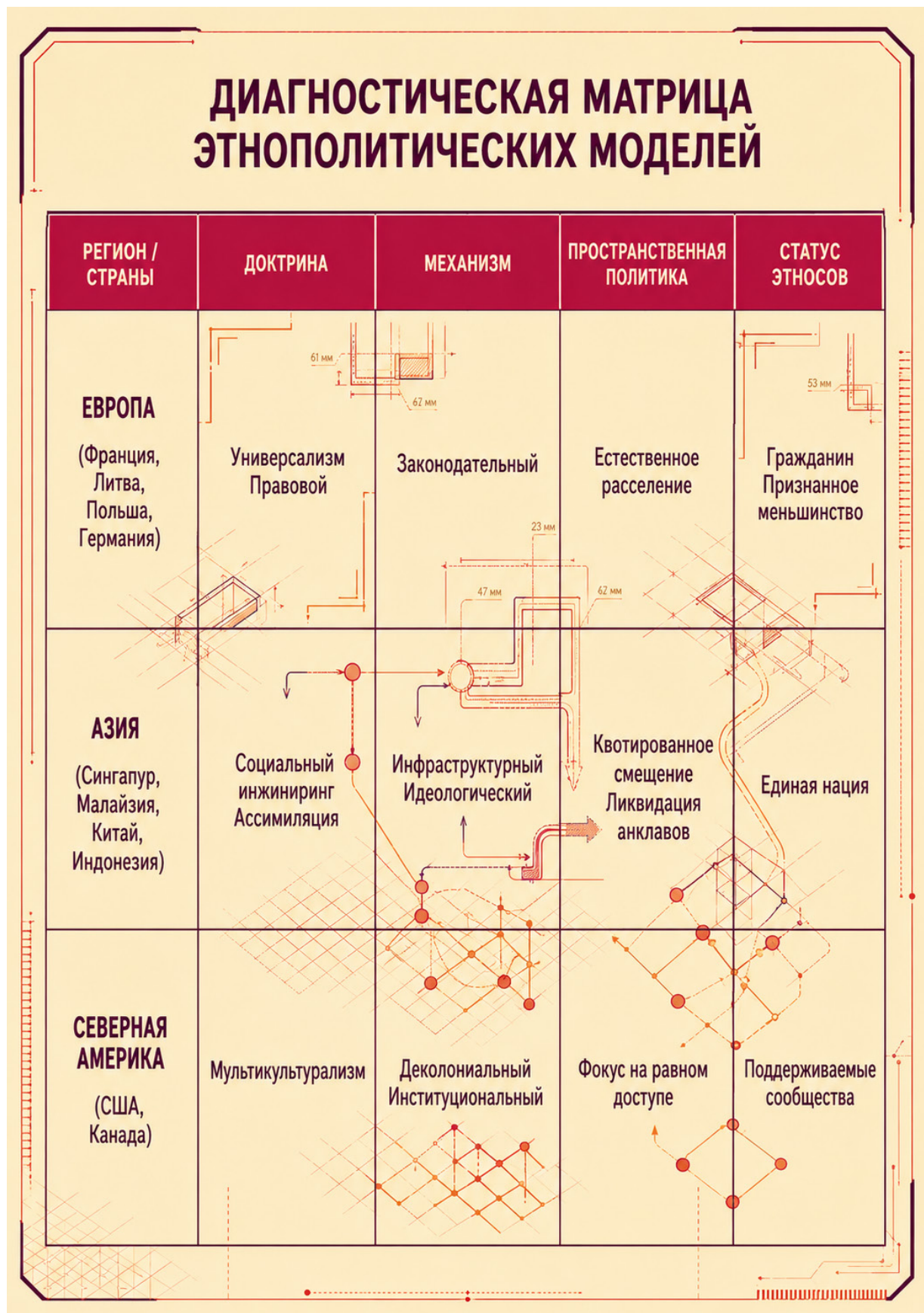
этническому единству и прогрессу (2026 год) служит инструментом юридического закрепления интеграционной доктрины Китая. Он кодифицирует жёсткие требования к унификации общества, во главе которых – обязательное владение стандартизированным китайским языком (путунхуа). Закон также нацелен на форсированное экономическое и пространственное смешение этносов. Государство инициирует создание так называемых взаимосвязанных сообществ (inter-embedded communities), фактически обязывая граждан разного этнического происхождения жить, работать и учиться в едином пространстве. Конечная цель этого механизма – окончательное стирание границ локальных этнических анклавов (КНР, 2026). Закон о районной этнической автономии (официально – Закон о районной национальной автономии, 1984 г., изменён в 2001 г.) изначально закреплял за автономиями право на самоуправление, свой язык и традиции. Однако сегодня его роль изменилась: теперь местные институты встроены в парадигму абсолютного единства. Защита региональной специфики больше не является самоцелью – она жёстко подчинена интересам государства. В современной практике закон работает на консолидацию единой гражданской общности, где этнические особенности допустимы только в тех рамках, которые выгодны центру (КНР, 1984/2001).

Узбекистан демонстрирует подход, строящийся на политике толерантности и идее единой многонациональной семьи. Государство делает ставку на предупреждение споров и тесную работу с культурными центрами, что позволяет разным этническим группам мирно жить и сотрудничать, сохраняя свои традиции в рамках общей стабильности страны. Концепция государственной политики в сфере межэтнических отношений (Указ УП-5876 от 2019 года) направлена на выстраивание эффективного взаимодействия между государственными институтами и гражданским обществом в вопросах социальной сплочённости. Концепция направлена на всестороннюю поддержку этнических культурных центров и создание условий для сохранения уникальных языков и традиций более 130 этносов, проживающих в стране. Её главная цель – на институциональном уровне гарантировать безусловное равноправие всех граждан, независимо от их этнического происхождения, и укрепить атмосферу взаимного уважения (Узбекистан, 2019). Стратегия развития Нового Узбекистана на 2022-2026 годы переводит идеи толерантности в плоскость конкретных задач. В частности, её 74-я цель прямо направлена на укрепление согласия в обществе. Стратегия предусматривает расширение государственной поддержки этнических культурных центров и патриотическое воспитание молодёжи. Главная задача – чтобы новые поколения воспринимали этническое многообразие страны как её главное богатство и прочный фундамент стабильности (Узбекистан, 2022).

Канадский подход базируется на законодательном признании мультикультурализма как фундаментальной основы национальной идентичности. Государственная политика здесь делает сильный акцент на активном противодействии системному расизму, а также на сложных процессах исторического примирения с коренными этносами. Закон о мультикультурализме Канады (Canadian Multiculturalism Act, 1988) формирует правовой фундамент, закрепляющий мультикультурализм как фундаментальную характеристику канадского общества. Он обеспечивает всестороннюю защиту культурного наследия всех граждан. Помимо деклараций, акт преследует и практическую цель: он обязывает федеральные институты гарантировать равные стартовые возможности и активно

содействовать искоренению любых форм дискриминации на государственном уровне (Канада, 1988) (Рисунок-5).

Рисунок - 5. Матрица этнополитических моделей

Антирасистская стратегия Канады на 2024–2028 годы (Canada’s Anti-Racism Strategy: Changing systems, transforming lives) представляет собой современную комплексную стратегию, направленную на решительную борьбу с укоренившимся расизмом в самых важных и чувствительных сферах жизни: при трудоустройстве, в системе правосудия и правоохранительных органах, а также в вопросах распределения жилья и здравоохранения. Документ направлен на форсирование масштабных процессов деколонизации и реального примирения с коренными этносами, чтобы на практике признать и устранить долгосрочные последствия исторической несправедливости. Важной частью стратегии является то, что она направлена на оказание прямой институциональной поддержки различным этническим и культурным сообществам, предоставляя им ресурсы для полноценного развития и защиты своих прав (Канада, 2024).

Наконец, подход *Соединённых Штатов Америки* в сфере социальной сплочённости реализуется через масштабные указы исполнительной власти. Государство требует от федерального правительства комплексного подхода к продвижению расового равенства и активному обеспечению поддержки тех сообществ, которые исторически подвергались ущемлению в своих правах. Указ Президента № 13985 «О продвижении расового равенства и поддержке недостаточно представленных сообществ через федеральное правительство» (Executive Order 13985, 2021) является базовым стратегическим актом, направленным на глубокий пересмотр работы всего государственного аппарата. Он обязывает абсолютно все федеральные ведомства и агентства применять систематический подход к интеграции принципов справедливости в свою повседневную деятельность. Документ направлен на тщательную оценку и последующее устранение любых системных барьеров, которые препятствуют равным возможностям для различных расовых и этнических групп в рамках реализации государственных программ, формирования внутренней политики и распределения федерального финансирования (США, 2021).

Рисунок – 6. Спектр государственного вмешательства

Планы действий по обеспечению равенства федеральных ведомств (Agency Equity Action Plans) представляют собой отраслевые стратегические планы, направленные на то, чтобы перевести абстрактные требования президентского указа в практическую плоскость на уровне каждого отдельного министерства (Рисунок-6). Они разрабатываются для адаптации общих принципов равенства к конкретным рабочим задачам каждого ведомства. Например, План действий Госдепартамента США направлен на проецирование этих ценностей вовне: он фокусируется на защите инклюзивности, жёсткой борьбе с нетерпимостью и содействии расовому равенству по всему миру, активно используя для этого доступные инструменты внешней политики и дипломатии (Госдепартамент США, 2021). Национальные стратегии США по борьбе с антисемитизмом (2023 г.) и исламофобией представляют собой комплексные документы межведомственного планирования, направленные на формирование единого, скоординированного общегосударственного подхода к противодействию конкретным видам нетерпимости. Они направлены на масштабное повышение осведомлённости американского общества об актуальных угрозах, оперативное устранение любых проявлений дискриминации и физическую защиту уязвимых религиозно-этнических сообществ. Кроме того, эти стратегии направлены на укрепление солидарности внутри самого гражданского общества, чтобы общими усилиями выстроить надёжный барьер против идеологии ненависти (США, 2023).

Таблица -1. Сравнительная таблица моделей межэтнических отношений

Тип модели	Страны	Основная цель
Мультикультурализм	Канада	Сохранение и поддержка культурного разнообразия
Гражданско-интеграционная	Германия, Литва, Индонезия	Интеграция при сохранении базовых культурных прав
Ассимиляционная	Франция, Китай	Формирование единой гражданской идентичности
Национальное единство через социальную политику	Малайзия, Вьетнам, Узбекистан	Социальная сплоченность и предотвращение конфликтов
Жесткое государственное регулирование и социальный инжиниринг	Сингапур	Управляемая интеграция и профилактика конфликтов
Антидискриминационная модель	США	Устранение системного неравенства и обеспечение равных возможностей

Проведённый анализ международного опыта регулирования этнополитики показывает, что в современных условиях не существует универсальной модели управления этническим многообразием. Государства формируют собственные подходы исходя из исторических особенностей, демографической структуры, уровня миграционной нагрузки и стратегических приоритетов национального развития. При этом независимо от выбранной модели — мультикультурализма, гражданской интеграции, ассимиляции или политики социального инжиниринга — ключевыми условиями устойчивости остаются обеспечение равноправия граждан, предотвращение дискриминации, поддержка межкультурного диалога и формирование общей гражданской идентичности (Таблица-1).

Международный опыт демонстрирует возрастающую роль комплексных механизмов регулирования межэтнических отношений, включающих правовые гарантии, институциональные инструменты, образовательные программы, меры по сокращению социально-экономического неравенства и развитие культуры общественного согласия. Особое значение приобретает переход от реактивных мер к превентивным стратегиям, ориентированным на предупреждение конфликтов и укрепление социальной сплочённости.

Для Казахстана, являющегося полиэтническим государством с уникальным опытом обеспечения общественного согласия, изучение зарубежных практик представляет не только научный, но и прикладной интерес. Казахстанская модель этнополитики во многом сочетает элементы гражданской интеграции, поддержки этнокультурного многообразия и формирования общенациональной идентичности. Деятельность Ассамблеи народа Казахстана, развитие институтов общественного диалога и реализация принципа «единство в многообразии» соответствуют современным мировым тенденциям в сфере управления этническим разнообразием. В условиях глобализации, цифровизации и роста транснациональных вызовов дальнейшее совершенствование этнополитики Казахстана может опираться на лучшие международные практики в области профилактики дискриминации, укрепления гражданской идентичности, поддержки языкового и культурного многообразия, а также расширения участия граждан в процессах принятия решений. Это позволит укрепить общественную консолидацию, повысить устойчивость государства и обеспечить долгосрочное развитие страны на основе принципов согласия, взаимного уважения и гражданского единства.

Список использованной литературы

1. Berdiyev A. The revival of nationalism in Europe and the immigration challenges in France // International Migration. – 2022. – URL: <https://onlinelibrary.wiley.com/doi/10.1111/imig.12972> (дата обращения: 20.04.2026).
2. McAvay H., Safi M. Class versus race? Multidimensional inequality and intersectional identities in France // Ethnic and Racial Studies. – 2023. – Vol. 46, No. 15. – P. 3167–3198.
3. OHCHR. International Convention on the Elimination of All Forms of Racial Discrimination [Электронный ресурс]. – 1965. – URL: <https://www.ohchr.org/en/instruments-mechanisms/instruments/international-convention-elimination-all-forms-racial> (дата обращения: 20.04.2026).
4. OHCHR. Специальный докладчик по вопросам меньшинств [Электронный ресурс]. – 2005. – URL: <https://www.ohchr.org/ru/special-procedures/sr-minority-issues> (дата обращения: 20.04.2026).
5. Council of Europe. European Charter for Regional or Minority Languages [Электронный ресурс]. – Strasbourg, 1992. – URL: <https://rm.coe.int/collected-texts-charter-4th-edition-en/1680b26fa0> (дата обращения: 20.04.2026).
6. Council of Europe. Framework Convention for the Protection of National Minorities (CETS No. 157) [Электронный ресурс]. – Strasbourg, 1995. – URL: <https://rm.coe.int/168007cddc> (дата обращения: 20.04.2026).
7. Council of Europe. European Charter for Regional or Minority Languages (Ratification by Germany) [Электронный ресурс]. – Strasbourg, 1998. – URL: <https://rm.coe.int/collected-texts-charter-4th-edition-en/1680b26fa0> (дата обращения: 20.04.2026).
8. Council of Europe. Faro Convention: Convention on the Value of Cultural Heritage for Society (CETS No. 199) [Электронный ресурс]. – Strasbourg, 2005. – URL: <https://rm.coe.int/1680083829> (дата обращения: 20.04.2026).
9. Council of Europe. Collected Texts of the European Charter for Regional or Minority Languages. 4th ed. [Электронный ресурс]. – Strasbourg, 2009. – URL: <https://rm.coe.int/collected-texts-charter-4th-edition-en/1680b26fa0> (дата обращения: 20.04.2026).
10. Parliamentary Assembly of the Council of Europe. Recommendation 1806 (2007) on the activities of the International Organization for Migration [Электронный ресурс]. – Strasbourg, 2007. – URL: https://www.coe.int/t/r/parliamentary_assembly/ (дата обращения: 20.04.2026).
11. Parliamentary Assembly of the Council of Europe. Recommendation 2032 (2014) on strategies to prevent racism and intolerance in Europe [Электронный ресурс]. – Strasbourg, 2014. – URL: https://www.coe.int/T/r/Parliamentary_Assembly/ (дата обращения: 20.04.2026).
12. Parliamentary Assembly of the Council of Europe. Recommendation 2034 (2014) on integration tests [Электронный ресурс]. – Strasbourg, 2014. – URL: https://www.coe.int/T/r/Parliamentary_Assembly/ (дата обращения: 20.04.2026).
13. Parliamentary Assembly of the Council of Europe. Recommendation 2040 (2014) on the situation and rights of minorities in Europe [Электронный ресурс]. – Strasbourg, 2014. – URL: https://www.coe.int/T/r/Parliamentary_Assembly/ (дата обращения: 20.04.2026).
14. United Nations. International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights [Электронный ресурс]. – New York, 1966. – URL: https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/conventions/pactecon.shtml (дата обращения: 20.04.2026).

15. United Nations. Declaration on the Rights of Persons Belonging to National or Ethnic, Religious and Linguistic Minorities (Resolution 47/135) [Электронный ресурс]. – New York, 1992. – URL: https://www.un.org/ru/documents/decl_conv/declarations/minority_rights.shtml (дата обращения: 20.04.2026).
16. Poland. Constitution of the Republic of Poland (Art. 35) [Электронный ресурс]. – Warsaw, 1997. – URL: <https://www.sejm.gov.pl/prawo/konst/rosyjski/kon1.htm> (дата обращения: 20.04.2026).
17. Poland. Act on National and Ethnic Minorities and on the Regional Language [Электронный ресурс]. – Warsaw, 2005. – URL: <https://www.gov.pl/web/mniejszosci-narodowe-i-etniczne/ustawa-o-mniejszosciach-narodowych-i-etnicznych-oraz-o-jezyku-regionalnym> (дата обращения: 20.04.2026).
18. Germany. Basic Law for the Federal Republic of Germany (Arts. 3, 116) [Электронный ресурс]. – Berlin, 1949. – URL: <https://www.gesetze-im-internet.de/gg/> (дата обращения: 20.04.2026).
19. Germany. General Equal Treatment Act (AGG) [Электронный ресурс]. – Berlin, 2006. – URL: <https://www.gesetze-im-internet.de/agg/> (дата обращения: 20.04.2026).
20. Germany. Bonn-Copenhagen Declarations [Электронный ресурс]. – URL: <https://web.archive.org/web/20210927193310/http://miris.eurac.edu/mugs2/do/blob.html?type=html&serial=1020852956675> (дата обращения: 20.04.2026).
21. France. Loi concernant la séparation des Églises et de l'État. – Paris, 1905.
22. France. Constitution de la République française. – Paris, 1958.
23. France. Loi sur les signes religieux dans les écoles publiques. – Paris, 2004.
24. France. Loi interdisant la dissimulation du visage dans l'espace public. – Paris, 2010.
25. Lithuania. Law on National Minorities of the Republic of Lithuania [Электронный ресурс]. – Vilnius, 2025. – URL: <https://e-seimas.lrs.lt/portal/legalAct/lt/TAP/1b143d10f4d411ef9d99d2fe6e18f3b4> (дата обращения: 20.04.2026).
26. Malaysia. National Unity Policy (Dasar Perpaduan Negara, DPN) [Электронный ресурс]. – Kuala Lumpur, 2021. – URL: https://www.perpaduan.gov.my/phocadownloadpap/penerbitan/ENGLISH%20VERSION%20DPN_compressed.pdf (дата обращения: 20.04.2026).
27. Malaysia. National Unity Blueprint 2021–2030 [Электронный ресурс]. – Kuala Lumpur, 2021. – URL: https://www.perpaduan.gov.my/phocadownloadpap/penerbitan/ENGLISH%20VERSION%20DPN_compressed.pdf (дата обращения: 20.04.2026).
28. Malaysia. National Unity Action Plan 2021–2030 [Электронный ресурс]. – Kuala Lumpur, 2021. – URL: <https://www.perpaduan.gov.my/index.php/en/policy-of-unity/dasarr-2/policy-of-unity/national-unity-action-plan-2021-2030> (дата обращения: 20.04.2026).
29. Malaysia. 12th Malaysia Plan (2021–2025) [Электронный ресурс]. – Putrajaya, 2021. – URL: <https://www.investmalaysia.gov.my/media/m3eamxey/thirteenth-malaysia-plan-2026-2030.pdf> (дата обращения: 20.04.2026).
30. Malaysia. 13th Malaysia Plan (2026–2030) [Электронный ресурс]. – Putrajaya, 2026. – URL: <https://www.investmalaysia.gov.my/media/m3eamxey/thirteenth-malaysia-plan-2026-2030.pdf> (дата обращения: 20.04.2026).

31. Singapore. Maintenance of Religious Harmony Act (MRHA) [Электронный ресурс]. – Singapore, 2019. – URL: <https://www.mha.gov.sg/what-we-do/managing-security-threats/maintaining-racial-and-religious-harmony/> (дата обращения: 20.04.2026).
32. Singapore. Ethnic Integration Policy (EIP) [Электронный ресурс]. – Singapore, 2019. – URL: <https://isomer-user-content.by.gov.sg/98/26a9f192-6907-4104-8198-63650cbe219d/Singapore%20combined%20nd%20to%204th%20ICERD%20reports%202.pdf> (дата обращения: 20.04.2026).
33. Singapore. Maintenance of Racial Harmony Act (MRHA) [Электронный ресурс]. – Singapore, 2025. – URL: <https://sso.agc.gov.sg/Act/MRHA2025/Uncommenced/20250820172036?DocDate=20250305> (дата обращения: 20.04.2026).
34. Singapore. Workplace Fairness Act (WFA) [Электронный ресурс]. – Singapore, 2025. – URL: <https://isomer-user-content.by.gov.sg/98/26a9f192-6907-4104-8198-63650cbe219d/Singapore%20combined%20nd%20to%204th%20ICERD%20reports%202.pdf> (дата обращения: 20.04.2026).
35. Indonesia. Law No. 40 on the Elimination of Racial and Ethnic Discrimination [Электронный ресурс]. – Jakarta, 2008. – URL: <https://www.righttofoodandnutrition.org/en/indicator/indonesia-anti-discrimination-laws-national-level/> (дата обращения: 20.04.2026).
36. Indonesia. National Medium-Term Development Plan 2020–2024 (RPJMN) [Электронный ресурс]. – Jakarta, 2020. – URL: <https://setkab.go.id/en/govt-issues-regulation-on-2020-2024-national-medium-term-development-plan/> (дата обращения: 20.04.2026).
37. Indonesia. National Action Plan on Human Rights 2021–2025 (RANHAM) [Электронный ресурс]. – Jakarta, 2021. – URL: <https://rwi.lu.se/wp-content/uploads/2024/03/HRBA-in-Indonesias-Legal-Framework.pdf> (дата обращения: 20.04.2026).
38. Indonesia. Strategic Plans of Kesbangpol Agencies 2021–2026 [Электронный ресурс]. – Jakarta, 2021. – URL: <https://ppid.banjarkota.go.id/portal/system/public/uploads/informasi/1753145321.pdf> (дата обращения: 20.04.2026).
39. Vietnam. Resolution No. 88/2019/QH14 on the Master Plan for Socio-Economic Development of Ethnic Minority Areas 2021–2030 [Электронный ресурс]. – Hanoi, 2019. – URL: <https://faolex.fao.org/docs/pdf/vie217431.pdf> (дата обращения: 20.04.2026).
40. Vietnam. National Target Program on Socio-Economic Development in Ethnic Minority and Mountainous Areas 2021–2025 (Decision No. 1719/QĐ-TTg) [Электронный ресурс]. – Hanoi, 2021. – URL: <https://english.luatvietnam.vn/decision-no-1719-qd-ttg-dated-october-14-2021-of-the-prime-minister-approving-the-national-target-program-on-socio-economic-development-in-ethnic-mi-211004-doc1.html> (дата обращения: 20.04.2026).
41. China. Law on Regional National Autonomy [Электронный ресурс]. – Beijing, 1984 (amended 2001). – URL: http://www.npc.gov.cn/zgrdw/englishnpc/Law/2007-12/13/content_1383908.htm (дата обращения: 20.04.2026).
42. China. Law on Promoting Ethnic Unity and Progress [Электронный ресурс]. – Beijing, 2026. – URL: <https://npcobserver.com/2026/03/05/china-npc-2026-ethnic-assimilation-unity-law/> (дата обращения: 20.04.2026).
43. Uzbekistan. Concept of State Policy in the Sphere of Interethnic Relations (Presidential Decree UP-5876) [Электронный ресурс]. – Tashkent, 2019. – URL: <https://lex.uz/doc-passport/4597684> (дата обращения: 20.04.2026).

44. Uzbekistan. Development Strategy of New Uzbekistan for 2022–2026 [Электронный ресурс]. – Tashkent, 2022. – URL: <https://faolex.fao.org/docs/pdf/uzb208604.pdf> (дата обращения: 20.04.2026).

45. Canada. Canadian Multiculturalism Act [Электронный ресурс]. – Ottawa, 1988. – URL: <https://pier21.ca/research/immigration-history/canadian-multiculturalism-act-1988> (дата обращения: 20.04.2026).

46. Canada. Canada's Anti-Racism Strategy 2024–2028: Changing Systems, Transforming Lives [Электронный ресурс]. – Ottawa, 2024. – URL: <https://www.canada.ca/en/canadian-heritage/news/2024/06/the-government-of-canada-launches-changing-systems-transforming-lives-canadas-anti-racism-strategy-20242028.html> (дата обращения: 20.04.2026).

47. United States. Executive Order 13985: Advancing Racial Equity and Support for Underserved Communities Through the Federal Government [Электронный ресурс]. – Washington, D.C., 2021. – URL: <https://www.federalregister.gov/documents/2021/01/25/2021-01753/advancing-racial-equity-and-support-for-underserved-communities-through-the-federal-government> (дата обращения: 20.04.2026).

48. United States Department of State. Agency Equity Action Plans [Электронный ресурс]. – Washington, D.C., 2021. – URL: <https://2021-2025.state.gov/equity/> (дата обращения: 20.04.2026).

49. United States. U.S. National Strategy to Counter Antisemitism [Электронный ресурс]. – Washington, D.C., 2023. – URL: <https://bidenwhitehouse.archives.gov/wp-content/uploads/2023/05/U.S.-National-Strategy-to-Counter-Antisemitism.pdf> (дата обращения: 20.04.2026).

50. United States. National Strategy to Counter Islamophobia. – Washington, D.C., 2023.

«ЭВОЛЮЦИЯ СОТРУДНИЧЕСТВА КАЗАХСТАНА, УЗБЕКИСТАНА И РОССИЙСКОЙ ФЕДЕРАЦИИ: ЭКОНОМИЧЕСКИЕ, МИГРАЦИОННЫЕ И ЭТНОСОЦИАЛЬНЫЕ АСПЕКТЫ»

О.С. Маннопова

*научный сотрудник Университета мировой экономики
и дипломатии МИД РУ, кандидат политических наук*

Аннотация:

Статья посвящена анализу эволюции сотрудничества Казахстана, Узбекистана и Российской Федерации в постсоветский период с акцентом на экономические, миграционные и этносоциальные аспекты. Россия рассматривается как ключевой рынок труда и инвестиционный центр, Казахстан – как приграничный и этнополитический узел региональной стабильности, а Узбекистан – как актор, сочетающий суверенизацию с диверсификацией внешних связей. Статья анализирует взаимодействие Казахстана, Узбекистана и Российской Федерации как взаимосвязанный региональный комплекс. В центре внимания – динамика торговли и инвестиций, трудовой миграции, денежных переводов, диаспоральных связей и институтов межнационального согласия, которые в совокупности формируют социальную устойчивость и влияют на межкультурное взаимодействие в Центральной Азии. Отдельное внимание уделяется влиянию трудовой миграции, денежных переводов и диаспоральных связей на социальную устойчивость, межкультурную коммуникацию и общественное согласие.

Ключевые слова:

Казахстан, Узбекистан, Российская Федерация, этносоциальное и экономическое сотрудничество, внешняя торговля, инвестиции, газовая отрасль, диверсификация, постсоветский период, финансово-экономический кризис, стратегическое партнерство, трудовая миграция, диаспора, межкультурная коммуникация, социальная устойчивость, общественное согласие.

Введение

В экономике выстраивание отношений Узбекистана с Казахстаном и Российской Федерацией определялось логикой, основанной на ряде структурных констант и долгосрочных целей развития. Прежде всего, это было связано с необходимостью смягчения негативных последствий распада единой советской плановой хозяйственно-экономической системы, поскольку решение данной задачи напрямую влияло на внутривнутриполитическую стабильность страны.

Экономическая устойчивость для Узбекистана, как и для Казахстана имела не только хозяйственное, но и социально-политическое значение. В условиях многоэтнического состава населения поддержание занятости, доходов и социальной стабильности рассматривалось как один из факторов профилактики социальных и межгрупповых напряжений. Поэтому экономическое сотрудничество с Российской Федерацией в статье рассматривается не только через призму торговли и инвестиций, но и как фактор, косвенно влияющий на миграционные процессы, общественные настроения и межкультурное взаимодействие.

При этом этносоциальная устойчивость региона формировалась не только в узбекско-российском, но и в казахстанско-узбекском измерении. Многонациональный состав Казахстана и Узбекистана, приграничные контакты, языковая политика и институты межнационального согласия придавали экономическим связям дополнительное политическое и социальное значение. До 1991 года, как и Казахстан, Узбекистан являлся частью советской экономической системы, находившейся под управлением Госплана СССР, что ограничивало функциональный и секторальный характер его экономики, а также предопределяло распределение ресурсов и приоритетные направления развития.

Республика была крупнейшим производителем хлопка и другой сельскохозяйственной продукции, а также обладала значительными запасами природных ресурсов, включая золото. Сельское хозяйство составляло 37,2% ВВП, промышленность – 26,2%, тогда как на сектор услуг приходилось 36,6%.

Подобная структура экономики и высокая степень интеграции в систему централизованного планирования создавали ряд системных ограничений. В условиях советской модели хозяйствования экономика была преимущественно ориентирована на поставки сырья и полуфабрикатов в другие регионы Союза, а также на производство продукции с низкой степенью переработки, что способствовало формированию несбалансированной структуры производства. Обработывающая промышленность, высокотехнологичные отрасли и сфера услуг были развиты в меньшей степени по сравнению с сельским хозяйством, сердцем которого была хлопковая отрасль. Кроме того, значительная часть производимой продукции была ориентирована на внутренний рынок СССР, а не на самостоятельный экспорт.

В этих условиях перед независимым Узбекистаном встала задача формирования более сбалансированной структуры национальной экономики, развития новых отраслей и создания предприятий, ориентированных на выпуск продукции с высокой добавленной стоимостью, включая высокотехнологичную. Реализация данной стратегии требовала привлечения иностранных инвестиций, технологий и управленческих компетенций.

Распад СССР и сопутствующие кризисные процессы, затронувшие большинство постсоветских республик, включая Россию, поставили перед Республикой Узбекистан необходимость диверсификации доступа к внешним рынкам, развития собственной системы экспортно-импортных операций и обеспечения выхода к международным морским портам. Это, в свою очередь, актуализировало задачу формирования новых транспортных коридоров через Иран, Южный Кавказ и, в перспективе, Афганистан.

С учетом указанных факторов историю экономического сотрудничества Узбекистана и Российской Федерации в период с 1991 по 2016 годы можно условно разделить на три этапа.

1. Период постсоветской адаптации (1991-1999).

В 1992 году на Российскую Федерацию приходилось 53,1% экспорта и 52,9% импорта Республики Узбекистан. Однако в последующие годы наблюдалось заметное снижение доли России во внешнеторговом обороте Узбекистана. Так, в 1995 году доля РФ в узбекском экспорте сократилась до 38,6%, а в импорте – до 36,3%.

Часть экспертов связывает это с различиями в подходах Москвы и Ташкента к валютной политике, которые оказали существенное влияние на дальнейшее формирование торгово-экономических и инвестиционных механизмов двустороннего взаимодействия.

Стремление российского руководства к сохранению единой рублевой зоны на пространстве СНГ стало одним из факторов, который принимался во внимание Узбекистаном при выработке собственной экономической и внешнеполитической стратегии в начале 1990-х годов.

В рамках обсуждений параметров возможного сохранения рублевой зоны российская сторона поднимала вопрос о размещении части золотых резервов Узбекистана в Центральном банке России. В результате Ташкент принял решение не участвовать в рублевой зоне и в 1993 году ввел собственную национальную валюту – узбекский сум. В результате перехода к торговле между странами произошло временное снижение двустороннего товарооборота, что потребовало адаптационного периода.

В принципе снижение товарооборота в тот период наблюдалось в отношениях России со всей Центральной Азией. Как отмечает узбекский исследователь Владимир Парамонов, дезинтеграция СССР в 1991 году привела к снижению объемов российско-центральноазиатской торговли почти в 10 раз в 1992г. Вплоть до 1998 года торговля находилась на низком, хотя и стабильном уровне – в среднем 6-7 млрд. долларов ежегодно.

Отказ Узбекистана, как и ряда других государств СНГ, от использования рубля – даже на фоне сокращения взаимного товарооборота с Россией – был обусловлен несколькими факторами. Как отмечает польский исследователь Марок Домбровский, помимо экономических соображений относительно возможных преимуществ сохранения общей валютной зоны (которые применительно к постсоветскому пространству сами по себе являются дискуссионными), инициатива по ее сохранению недостаточно учитывала складывавшиеся политические реалии начала 1990-х годов.

По мнению М. Домбровского, сохранение рублевой зоны предполагало бы для постсоветских государств ряд существенных шагов: частичное ограничение самостоятельности в денежно-кредитной, фискальной и торговой политике; согласование общих правил банковского регулирования и курсовой политики; устранение

барьеров на пути движения товаров, капитала и рабочей силы; а также готовность к межгосударственному перераспределению финансовых ресурсов в случае внешних кризисов.

Однако, как отмечает исследователь, после распада СССР политические условия для реализации подобной модели отсутствовали. Для новых независимых государств суверенитет приобрел первостепенное значение, а уровень взаимного доверия между ними был недостаточным для столь глубокой экономической интеграции. Эти обстоятельства в совокупности делали перспективу сохранения единой валютной зоны малореалистичной.

Среди основных причин им также были названы политическая нестабильность и незрелость новых демократических институтов в постсоветских странах. Данный факт совершенно не способствовал достижению долговременных соглашений и консенсуса, которые являются «элементарными предварительными условиями для введения общей валюты». При этом подобные минимальные политические условия отсутствовали уже в последние годы существования СССР до его формальной дезинтеграции.

Российский экономист Александр Захов указывает, что внутривнутриполитическая ситуация в самой России в начале 1990-х гг. также оказала существенное влияние на перспективы сохранения единой валютной зоны. В тот период в стране существовали два конкурирующих центра принятия решений – Верховный Совет во главе с Русланом Хасбулатовым и президент Борис Ельцин, придерживавшиеся различных подходов к постсоветскому пространству. Если Верховный Совет в большей степени ориентировался на углубление интеграции в рамках СНГ, то президентская линия делала акцент на экономической самостоятельности России. По оценке А. Захова, после событий октября 1993 г. и укрепления президентской вертикали власти вопрос о сохранении единого рублевого пространства фактически был снят с повестки дня.

Переход на национальную валюту и решение не участвовать в рублевой зоне полностью соответствовали стратегической логике Узбекистана по формированию самостоятельной системы государственности и коррелировали с курсом страны на сотрудничество с Российской Федерацией в сфере безопасности.

Развитие экономических отношений с Москвой, как в период адаптации, так и в целом до 2016 года, следует рассматривать в контексте экономической стратегии Узбекистана того времени, известной как «узбекская модель». Она предполагала постепенные реформы без применения «шоковой терапии», с фокусом на предотвращение социальных потрясений и сохранение системы социальной защиты. При этом государство сохраняло значительную роль в управлении стратегическими отраслями промышленности и энергетики. Также правительство сохраняло государственный контроль над ценами на энергоносители и топливо, на городской транспорт и социальные услуги, а также на основные сельскохозяйственные продукты.

Отличительной чертой «узбекской модели» была ориентация на экономическую самодостаточность и укрепление политического суверенитета. Это проявлялось в задачах наращивания добычи углеводородного сырья, обеспечения продовольственной безопасности, увеличения доли продукции с высокой добавленной стоимостью в сельском хозяйстве и промышленности, развитии малого и среднего бизнеса, а также привлечении иностранных инвестиций.

Хотя сокращение товарооборота с Россией в начале 1990-х годов в результате распада рублевой зоны стало вызовом для экономической стабильности, оно одновременно стимулировало два ключевых процесса.

Во-первых, Узбекистан стал активно устанавливать торгово-экономические связи с другими странами, среди которых были и развитые и развивающиеся экономики – США, страны Европы, Япония, Южная Корея, Турция. В период 1991–1999гг. начинается быстрое развитие торгово-экономических отношений с Китаем.

Особое место в этой диверсификации занимал Казахстан как ближайший сосед Узбекистана. Для Ташкента отношения с Астаной имели значение не только как торговое направление, но и как пространство решения приграничных, водных и межэтнических вопросов, непосредственно связанных с региональной безопасностью». Если российский вектор в 1990-е годы определялся распадом единого хозяйственного комплекса и вопросом валютного суверенитета, то казахстанское направление приобретало значение как ближайший региональный контур стабильности. После распада СССР отношения Казахстана и Узбекистана проходили путь от настороженности к институционализации добрососедства, поскольку торговля, водопользование, граница и положение этнических общин имели для обеих сторон не только экономический, но и политический смысл. В этой логике диверсификация внешнеэкономических связей Узбекистана включала не только выход к дальним внешним партнерам, но и выстраивание устойчивых отношений с Казахстаном как ключевым соседом в Центральной Азии.

Что касается привлечения иностранных инвестиций, то в этот период оно шло довольно медленно, в значительной степени из-за того, что Узбекистан представлял собой новый и ранее неизвестный для крупных инвесторов рынок. Согласно Index Mundi, совокупный чистый приток прямых иностранных инвестиций в экономику Узбекистана в 1992–1999 гг. составил всего около 624 млн долл.

Крупнейшими странами-инвесторами в Узбекистан тогда стали Турция, США, Южная Корея, Индонезия, Великобритания, Германия и Япония. Наиболее значительные иностранные инвестиции включали проект компании British-American Tobacco по восстановлению табачной промышленности (стоимость – 300 млн. долл.), автомобильный завод Daewoo в Андижане (Южная Корея, 200 млн. долл.) и предприятие Newmont Mining по переработке золота (США, 150 млн. долл.).

Во-вторых, валютная дезинтеграция и курс Узбекистана на построение полноценного национального суверенитета позволили начать создание правовых и институциональных основ экономического сотрудничества между РУ и РФ как независимых субъектов мировой политики и экономики.

Среди первых соглашений, заключенных в тот период, можно выделить «Соглашение о торговых отношениях между Республикой Узбекистан и Российской Федерацией» от 13 ноября 1992г. Оно сыграло важнейшую стабилизирующую роль, поскольку обеспечивало правовую предсказуемость для предприятий, избежавших разрыва цепочек поставок; позволило Узбекистану поддерживать экспортно-импортный баланс на фоне инфляционных процессов и нестабильности рублевой зоны; создавало основу для перехода расчетов к конвертируемым валютам и бартерным схемам.

Новый этап институционализации экономических отношений Узбекистана и России был ознаменован подписанием «Договора об углублении экономического сотрудничества на 1998–2007 годы». Документ определял следующие стратегические цели:

- Сохранение и развитие производственно-технологических цепочек, сформированных в советский период;
- Гармонизация нормативно-правовой базы в сфере тарифного и нетарифного регулирования внешнеэкономической деятельности, косвенного налогообложения, таможенного дела, а также координация мер по поддержке национальных производителей;
- Сотрудничество в приоритетных секторах, таких как энергетика, транспорт и машиностроение;
- Стимулирование взаимных инвестиций и создание благоприятных условий для предпринимательской деятельности.

Помимо двусторонних соглашений и договоров, важную роль для создания новой институциональной базы отношений между Узбекистаном и Россией в период 1991–1999 гг. сыграло «Соглашения Содружества Независимых Государств о создании зоны свободной торговли (ЗСТ)» от 15 апреля 1994 года. ЗСТ позволила отменить взаимные пошлины на экспорт и импорт (с оговорками по чувствительным товарам), ввести принцип недискриминации и режим наибольшего благоприятствования для всех участников СНГ, улучшить ситуацию с согласованием технических стандартов, процедур сертификации и транзитных правил. Соглашение установило обязательство по постепенному устранению количественных ограничений (квоты) и других барьеров и закрепило механизмы консультаций и согласований, которые впоследствии преобразовались в экономические органы СНГ.

2. Период стабилизации и роста торгово-экономического и инвестиционного сотрудничества (2000 – 2008).

Второй период в экономических отношениях Узбекистана и России начинается с избрания президентом РФ Владимира Путина в 2000 году. После завершения Второй чеченской кампании и укрепления институциональных и правовых основ российской государственности в стране была постепенно выстраена вертикаль государственного управления, что способствовало повышению предсказуемости Москвы как торгово-экономического партнера. В отличие от предыдущей администрации, новый руководитель уделял больше внимания постсоветскому пространству, что привело к активизации инвестиционной деятельности крупных российских корпораций.

Рост мировых цен на нефть в начале 2000-х годов, в частности после военной операции США и Великобритании в Ираке в 2003 году, положительно сказался на доходах России и ее инвестиционном потенциале, что, в свою очередь, способствовало развитию торгово-экономических связей с Узбекистаном.

Экспортная выручка от экспорта сырой нефти в период 2003–2008г. демонстрировала устойчивый рост:

- 36,9 млрд. долларов в 2003 году;
- 55,1 млрд. долларов в 2004 году;
- 79,6 млрд. долларов в 2005 году;
- 96,7 млрд. долларов в 2006 году;

- 114,3 млрд. долларов в 2007 году;

- 151,7 млрд. долларов в 2008 году. Рост валютных поступлений позволил России расплатиться с западными кредиторами, что повысило не только финансово-экономическую, но и ее геополитическую устойчивость. Для постсоветских акторов это означало рост привлекательности Москвы как торгово-экономического партнера.

31 января 2005 года Россия полностью закрыла свои остаточные обязательства по кредитной линии Extended Arrangement (SDR 2,19 млрд. = 3,33 млрд. долларов). МВФ это связал с улучшением фискальной и платёжной позиции на фоне высоких цен на нефть. Благодаря политике погашения долгов Россия в 2009 году достигла самого низкого в своей истории соотношения государственного долга к ВВП – 6,5% против 92,1% в 1999 году.

Рост доходов российских корпораций стимулировал их интерес к инвестициям в Узбекистан и заключению долгосрочных соглашений, особенно в энергетическом секторе.

17 декабря 2002 года было подписано «Соглашение о стратегическом сотрудничестве в газовой отрасли» между НХК «Узбекнефтегаз» и ОАО «Газпром». Документ предусматривал долгосрочные закупки узбекского газа на период 2003–2012 годов, участие российского концерна в проектах по добыче природного газа на территории Узбекистана на условиях соглашения о разделе продукции (СРП), а также сотрудничество в развитии газотранспортной инфраструктуры и транзите центральноазиатского газа через страну.

В 2004 году консорциум компаний с участием АО «Газпром зарубежнефтегаз» и АО «Узбекнефтегаз» подписал СРП о реконструкции и доработке газоконденсатного месторождения «Шахпахты» в Устюртском регионе сроком на 15 лет, что стало одним из крупнейших совместных энергетических проектов на тот период.

В 2004 году российская нефтегазовая компания «Лукойл» подписала с Узбекистаном СРП в отношении газоконденсатных месторождений Кандымской группы, Хаузак и Шады. Первым в эксплуатацию было принято месторождение «Хаузак» – добыча газа на нем началась в 2007 году. Инвестиции Лукойла, по состоянию на 2007 год, составили 1,1 млрд. долларов.

В указанный период стал отмечаться быстрый рост взаимного товарооборота. Если в 2004 году товарооборот между РУ и РФ составил всего 1,6 млрд. долларов, то в 2005 году – более 2 млрд. долларов, в 2006 г. – около 3 млрд. долларов. На Россию приходилось 25% внешнеторгового оборота Узбекистана. В 2007 году товарооборот вырос на рекордные 40% – 4,2 млрд. долларов. Было открыто 500 совместных предприятий с российским капиталом. Основными направлениями сотрудничества стали торговля, энергетика, пищевая промышленность, финансы, черная и цветная металлургия, фармацевтика.

Из-за роста покупательной способности российского населения рынок РФ превратился в ведущее направление для экспорта продукции узбекского автопрома. В 2004 году в Россию было экспортировано 35,66 тыс. автомобилей, в 2005 году – 53,09 тыс., в 2006 году – 67 тыс.

Это также способствовало тому, что Россия превратилась в главное направление для узбекской трудовой миграции. В 2008 году из более 2 млн. узбекских граждан, находившихся за рубежом, 60% работали в России. Именно миграционное измерение позволяет увидеть социальную сторону узбекско-российского экономического сотрудничества. Однако социальная устойчивость Узбекистана в тот же период формировалась не только через

трудовую миграцию в Россию, но и через приграничное взаимодействие с Казахстаном, где крупные узбекская и казахская общины выступали каналом повседневной коммуникации, языковой адаптации и культурного обмена.

Для полноты этносоциального анализа необходимо учитывать и казахстанско-узбекский контур. В Казахстане и Узбекистане многонациональный состав населения, наличие крупных узбекской и казахской общин, образование на языках этнических групп и деятельность этнокультурных объединений создавали инфраструктуру устойчивых трансграничных контактов. Поэтому этносоциальная проблематика статьи не должна сводиться только к узбекской миграции в Россию: ее следует дополнить анализом приграничной этнополитической среды Казахстана и Узбекистана, которая снижала социальные риски и усиливала региональную связность.

Экономическое сотрудничество между Узбекистаном и Россией оказывало непосредственное влияние на социальную устойчивость через миграционный фактор. К началу 2010-х годов в России находилось до 2–3 млн граждан Узбекистана, а объем денежных переводов в отдельные годы достигал почти 10% ВВП республики. Таким образом, российский рынок труда фактически выступал одним из внешних механизмов поддержания занятости и доходов населения Узбекистана. В этих условиях состояние российской экономики влияло не только на макроэкономические показатели, но и на общественные настроения, уровень социальной мобильности и интеграционные процессы внутри узбекского общества.

Масштабная трудовая миграция стала важным социальным каналом взаимодействия между населением двух стран и привела к формированию одной из крупнейших центральноазиатских диаспор в Российской Федерации. Это способствовало развитию транснациональных социальных связей, культурного обмена и адаптационных практик. В результате экономическое сотрудничество постепенно дополнялось гуманитарным измерением, а вопросы интеграции мигрантов, межкультурной коммуникации и профилактики ксенофобии приобретали самостоятельное значение в двусторонней повестке.

В период 2000 – 2008гг. Узбекистан и Россия заключили несколько системообразующих для будущего экономического сотрудничества соглашений и договоров.

Среди них:

1. Соглашение между Правительствами Республики Узбекистан и Российской Федерации о Межправительственной комиссии по экономическому сотрудничеству (4 мая 2001 года). Согласно документу, стороны учредили постоянный координирующий институт для разработки и контроля реализации двусторонних проектов, «дорожных карт» и отраслевых соглашений.

2. Соглашение между Правительствами Республики Узбекистан и Российской Федерации «О принципах взимания косвенных налогов во взаимной торговле» (4 мая 2001 года), которое урегулировало практические вопросы НДС/акцизов/таможенных вычетов в двусторонней торговле, снизило неопределенность в налоговой практике при взаимных поставках и облегчило расчеты между предприятиями.

3. «Договор о стратегическом партнерстве между Республикой Узбекистан и Российской Федерацией» (16 июня 2004 года). Согласно документу, стороны обязались

прилагать согласованные усилия по ускоренному развитию интеграции и кооперации в топливно-энергетическом комплексе, авиастроении, транспортной, коммуникационной и банковской сферах, энергетике и мирного использования атомной энергии (Статья 9). Узбекистан и Россия на основе взаимности обязались предоставлять друг другу максимально благоприятные условия для участия в инвестиционных и приватизационных проектах на их территории (Статья 10). Договор стал юридической основой для последующего роста торговли и инвестиционных инициатив в середине 2000-х.

4.«Договор о союзнических отношениях» (14 ноября 2005 года). Данный договор отражает принципы экономического сотрудничества Узбекистана и России в Статье 8. В ней основными направлениями взаимодействия определяются развитие и функционирование рынка товаров, услуг, капитала и рабочей силы. Также стороны обязуются проводить согласованную налоговую, денежно-кредитную, валютно-финансовую, торговую и таможенную политики, поощрять и защищать инвестиции.

Между тем, несмотря на рост и углубление узбекско-российского сотрудничества в экономической сфере, импульс которому придала новая экономическая политика В.Путина на постсоветском пространстве и нефтяной бум 2003–2008гг., Узбекистан продолжил курс на диверсификацию внешнеэкономических связей. Среди топ-10 главных торговых партнеров РУ в 2007 году перед мировым финансово-экономическим кризисом были следующие страны:

1. Россия – 28,8% от общего объема внешнеторгового оборота;
2. Казахстан – 8,8%;
3. Украина – 6,3%;
4. Турция – 5,8%;
5. Китай – 5,5%
6. Иран – 5,4%
7. Южная Корея – 4,5%
8. Германия – 2,3%
9. Швейцария – 2,3%
10. Таджикистан – 1,9%.

Торговля с Францией, Великобританией, Кыргызстаном и США составила по 1,2–1,8% от общего объема внешней торговли Узбекистана. Торговля с Беларусью, ОАЭ, Латвией, Азербайджаном, Индией, Японией, Туркменистаном – в диапазоне 0,5–0,9% от общего объема внешнеторгового оборота, а с Австрией, Нидерландами, Италией и Бельгией – около 0,3–0,4% (Таблица-1).

Таблица -1. Значимые торговые партнеры

Группа стран	Доля во внешнеторговом обороте, %
Франция, Великобритания, Кыргызстан, США	1,2–1,8
Беларусь, ОАЭ, Латвия, Азербайджан, Индия, Япония, Туркменистан	0,5–0,9
Австрия, Нидерланды, Италия, Бельгия	0,3–0,4

3. Этап мирового финансово-экономического кризиса, восстановление и углубление экономического сотрудничества (2008-2016)

Мировой финансовый кризис 2008–2009 гг. привел к спаду в узбекско-российской торговле – с 4,2 млрд. в 2007 году до 3,8 млрд. в 2008 г. Доля России во внешнеторговом обороте Узбекистана снизилась до 20%. Это стало результатом высокой уязвимости российской экономики, которая имела серьезные структурные дисбалансы. Наиболее сильный удар кризис нанес по следующим направлениям и секторам:

1. Девальвация рубля – более 50%
2. Падение фондовых индексов – более 75% (в США – 40%)
3. Дефицит бюджета – 20% по состоянию на декабрь 2008 (самый худший показатель с момента распада СССР)
4. Снижение объемов железнодорожных перевозок – 36% в начале 2009 года
5. Спад производства в металлургической промышленности – более 50%
6. Более 1 млн. новых безработных
7. Резкое сокращение реальных зарплат, рост уровня бедности и разрушение среднего класса.

Благодаря государственной поддержке, особенно предоставлению кредитов крупному бизнесу на рефинансирование внешнего долга, Россия смогла достаточно быстро устранить последствия кризиса. Это в свою очередь позитивно сказалось на росте торгового оборота Узбекистана и РФ. При этом в период восстановления Россия и ее компании стали все больше ориентироваться на проекты с государственным участием и крупные энергетические проекты, требующие крупного капитала и государственной поддержки. Все это позволило резко нарастить двусторонний товарооборот и вновь увеличить долю РФ в общем объеме внешнеторговых операций Узбекистана.

В 2010 г. товарооборот между Узбекистаном и Россией достиг 6,38 млрд. долларов или на 43,4 % выше, чем в 2009 году. По данным Госкомстата РУ, узбекский экспорт в РФ в 2010 году увеличился на 96,76% по сравнению с 2009 годом и составил 4,441 долларов. В свою очередь объем импорта из России в Узбекистан снизился с 2,19 млрд. долларов в 2009 году до 1,93 млрд. долларов в 2010 году. Доля России во внешней торговле Узбекистана в 2010 г. составила около 29,2%.

Положительная динамика роста товарооборота сохранилась и в последующие годы при росте узбекского экспорта в РФ и положительном сальдо Узбекистана.

В 2011 году товарооборот составил 6,8 млрд. долларов. Узбекистан экспортировал продукции на 4,405 млрд. долларов и импортировал российских товаров на 2,37 млрд. долларов.

В 2012 году произошел дальнейший рост на 12,6% до 7,63 млрд. долларов. Объем экспорта Узбекистана в Россию составил 5,178 млрд., а импорта – 2,452 млрд. долларов. Доля России в товарообороте республики сохранялась на уровне 29%. В 2013 году двусторонний товарооборот вырос еще на 9,4% и превысил 8,34 млрд. долларов.

Однако, этот рост был прерван в 2014–2015 гг. Причиной послужил финансово-экономический и валютный кризис в России, обусловленный падением мировых цен на нефть, введением экономических санкций в связи крымским вопросом и вооруженным конфликтом на востоке Украины. Основными последствиями стали резкое ослабление

российского рубля, рост инфляции, снижение потребительского спроса и реальных доходов населения, а также экономический спад.

По итогам 2014 года товарооборот РУ и РФ упал, по узбекским данным, до 6,1 млрд. долларов, а по российским – до 4 млрд. долларов. Доля РФ во внешнеторговом обороте Узбекистана снизилась до 21,8%. Негативная тенденция продолжилась в 2015 году. По российским данным, товарооборот уменьшился на 29,02% до 2,84 млрд. долларов. Произошло обрушение узбекского экспорта на 31,2% до 601,7 млн. долларов. Российский экспорт в Узбекистан упал на 28,41% до 2,235 млрд. долларов.

Кризис 2014 года негативно сказался на узбекской трудовой миграции в Россию. Если в период 2012–2014гг. число узбекских мигрантов оценивалось до 3 млн. человек, и по состоянию на конец 2013 год они отправили 6,7 млрд долларов США, что составляло почти 10% ВВП Узбекистана, после начала кризиса ситуация кардинально поменялась. К весне 2016 года число узбекских мигрантов в РФ сократилось почти на 25%, а объемы их личных денежных переводов на родину сократились почти на 70%. Снижение объемов трудовой миграции и денежных переводов имело не только экономические, но и социальные последствия. Для отдельных регионов Узбекистана трудовая миграция выступала значимым фактором занятости и социальной мобильности населения. Поэтому изменения миграционных потоков косвенно влияли на общественные настроения и социальную устойчивость.

Опыт кризисов 2008–2009 и 2014–2016 годов показал, что экономические потрясения способны трансформироваться в социальные вызовы. Снижение занятости мигрантов, падение доходов и усиление конкуренции на рынке труда традиционно повышают риски ксенофобских настроений и негативных стереотипов в принимающем обществе. В этом контексте устойчивость торгово-экономического сотрудничества между Узбекистаном и Россией приобретала дополнительное значение как фактор снижения социальных рисков и поддержания межкультурного взаимодействия.

В сравнительной перспективе эти кризисы выявили различие двух внешних опор узбекской устойчивости: российский канал оставался критически важным для рынка труда и денежных переводов, тогда как казахстанский имел большее значение для приграничной торговли, транзита и поддержания регионального баланса в Центральной Азии. Кризисы 2008–2009 и 2014–2016 годов позволяют аналитически развести два внешних контура узбекской устойчивости. Российский вектор был особенно чувствителен к макроэкономическим шокам, поскольку напрямую воздействовал на занятость узбекских мигрантов, объем личных переводов и инвестиционную активность крупных компаний. Казахстанский же вектор в большей степени связан с приграничной торговлей, транспортной связностью, межэтническими контактами и политикой добрососедства. Такая трехзвенная оптика помогает избежать чрезмерного сведения всей социальной устойчивости Узбекистана к состоянию российской экономики.

Для исследователей межэтнических отношений данный кейс представляет особый интерес, поскольку демонстрирует прямую взаимосвязь между экономической конъюнктурой, миграционными процессами и состоянием межгрупповых отношений. Изменение объемов трудовой миграции влияло не только на рынок труда, но и на интенсивность социальных контактов между принимающим обществом и мигрантскими

сообществами, что делает экономические показатели важным косвенным индикатором этносоциальной динамики.

Одновременно российская сторона в разные периоды предпринимала меры по институционализации работы с трудовыми мигрантами и их социальной адаптации. Они включали развитие механизмов миграционного учета, регулирование правового статуса иностранных работников, расширение требований к знанию русского языка, истории и основ законодательства, а также поддержку адаптационных и консультационных практик на региональном уровне. Несмотря на неоднозначность эффективности этих мер, сама их реализация показывает, что трудовая миграция постепенно стала рассматриваться не только как экономический, но и как социально-гуманитарный вопрос, связанный с интеграцией мигрантов, профилактикой ксенофобии и поддержанием межкультурного взаимодействия.

В торгово-экономической сфере также была не лучшая ситуация. В 2016 году двусторонний товарооборот снизился на 3% до 2,8 млрд долларов. Узбекский экспорт в РФ составил всего 800 млн. долларов, а российский экспорт в РУ – 2 млрд. долларов.

Несмотря на сложный период 2008-2016гг. в торгово-экономических отношениях Узбекистана и России, характеризовавшийся сначала преодолением последствий мирового финансово-экономического кризиса 2008-2009гг., затем быстрым ростом двустороннего товарооборота до рекордных показателей 2014 года и снова резким падением до минимальных показателей в 2015-2016гг., инвестиционная активность крупных российских компаний в РУ, прежде всего, Лукойла и Газпрома, сохранялась.

Заключение

В триадной перспективе Россия предстает прежде всего, как рынок труда, источник инвестиций и фактор для социально-экономической устойчивости Узбекистана; Казахстан – как соседний региональный узел торгового, транзитного и этнокультурного взаимодействия; Узбекистан – как актор, балансирующий между суверенизацией, диверсификацией и внутренней стабильностью. Анализ трехстороннего взаимодействия Казахстана, Узбекистана и Российской Федерации показывает, что устойчивость в Центральной Азии формируется не одним типом связей, а их комбинацией.

Россия сохраняет особую роль как рынок труда, инвестиционный партнер и фактор макроэкономической уязвимости через миграцию и переводы; Казахстан выступает ближайшим приграничным и этнополитическим контуром региональной стабильности, связанным с транспортом, культурно-гуманитарным обменом и положением взаимных этнических общин; Узбекистан оказывается центром этой конфигурации, стремясь сочетать экономический прагматизм, политический суверенитет и социальное согласие. Именно поэтому итоговый анализ должен объединять экономику, миграцию и этнополитику, а не рассматривать их как изолированные сюжеты.

Узбекско-российские отношения выходили за рамки торговли и инвестиций. Через трудовую миграцию, денежные переводы, диаспоральные связи и гуманитарные контакты они влияли на социальную устойчивость, межкультурную коммуникацию и адаптационные процессы. Кризисы 2008-2009 и 2014-2016 годов показали, что ухудшение экономической конъюнктуры отражалось не только на товарообороте, но и на занятости, доходах и общественных настроениях.

Таким образом, опыт казахстанского, узбекско-российского сотрудничества представляет интерес не только для экономического анализа, но и для этнополитических исследований. Он показывает, что торговля, инвестиции и миграция формируют социальную среду, влияющую на общественное согласие, межкультурный диалог и межэтническую стабильность.

Список использованных источников

1. Kotz D.M. The “Uzbek Growth Puzzle” and the Washington Consensus. – Amherst: University of Massachusetts, 2004. – P. 5.
2. Spoor M. Transition to Market Economies in Former Soviet Central Asia: Dependency, Cotton and Water // Max Spoor Working Paper Series. – No. 160. – 1993. – P. 8–11. – URL: <https://repub.eur.nl/pub/18862/wp160.pdf> (дата обращения: 12.03.2026).
3. Akramov K. et al. Economic Growth and Trade in Uzbekistan [Электронный ресурс]. – URL: <https://ideas.repec.org/p/pramprapa/64026.html> (дата обращения: 12.03.2026).
4. Парамонов В.В. Взаимоотношения государств Центральной Азии с Россией и Китаем: от теории к практике. – Ташкент, 2023. – С. 174.
5. CASE – Center for Social and Economic Research. Экономическое развитие Узбекистана [Электронный ресурс]. – С. 3–4. – URL: https://case-research.ecms.pl/files/?id_plik=3705 (дата обращения: 12.03.2026).
6. Там же. – С. 8.
7. Причины трансформации единой рублевой зоны и введения в бывших республиках СССР национальных валют // КиберЛенинка [Электронный ресурс]. – С. 97. – URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/prichiny-transformatsii-edinoy-rublevoy-zony-i-vvedeniya-v-byvshih-respublikah-sssr-natsionalnyh-valyut> (дата обращения: 12.03.2026).
8. Tsereteli M. The Economic Modernization of Uzbekistan. – Washington, DC: Central Asia-Caucasus Institute & Silk Road Studies Program, 2018. – URL: <https://www.silkroadstudies.org/resources/pdf/SilkRoadPapers/2018-04-Tsereteli-Uzbekistan.pdf> (дата обращения: 12.03.2026).
9. Там же.
10. Foreign Direct Investment, Net Inflows – Uzbekistan [Электронный ресурс] // IndexMundi. – URL: <https://www.indexmundi.com/facts/uzbekistan/indicator/BX.KLT.DINV.CD.WD> (дата обращения: 12.03.2026).
11. Food and Agriculture Organization of the United Nations (FAO). Agricultural Development in Uzbekistan [Электронный ресурс]. – URL: <https://www.fao.org/4/af098e/af098e00.pdf> (дата обращения: 12.03.2026).
12. Соглашение между Российской Федерацией и Республикой Узбекистан [Электронный ресурс] // Министерство иностранных дел Российской Федерации. – URL: https://www.mid.ru/ru/foreign_policy/international_contracts/international_contracts/2_contract/48777/ (дата обращения: 12.03.2026).
13. Договорно-правовые документы Российской Федерации и Республики Узбекистан [Электронный ресурс] // Министерство иностранных дел Российской Федерации. – URL: https://www.mid.ru/ru/foreign_policy/international_contracts/international_contracts/2_contract/47215/ (дата обращения: 12.03.2026).
14. Соглашение о сотрудничестве между Российской Федерацией и Республикой Узбекистан [Электронный ресурс]. – URL: <https://normativ.kontur.ru/document?moduleId=1&documentId=42741> (дата обращения: 12.03.2026).
15. Russian Federation Trade Summary 2003 [Электронный ресурс] // World Integrated Trade Solution (WITS). – URL: <https://wits.worldbank.org/CountryProfile/en/Country/RUS/Year/2003/Summarytext> (дата обращения: 12.03.2026).

16. Russian Federation Trade Summary 2004 [Электронный ресурс] // World Integrated Trade Solution (WITS). – URL: <https://wits.worldbank.org/CountryProfile/en/Country/RUS/Year/2004/Summarytext> (дата обращения: 12.03.2026).
17. Russian Federation Trade Summary 2005 [Электронный ресурс] // World Integrated Trade Solution (WITS). – URL: <https://wits.worldbank.org/CountryProfile/en/Country/RUS/Year/2005/Summarytext> (дата обращения: 12.03.2026).
18. Russian Federation Trade Summary 2006 [Электронный ресурс] // World Integrated Trade Solution (WITS). – URL: <https://wits.worldbank.org/CountryProfile/en/Country/RUS/Year/2006/Summarytext> (дата обращения: 12.03.2026).
19. Russian Federation Trade Summary 2007 [Электронный ресурс] // World Integrated Trade Solution (WITS). – URL: <https://wits.worldbank.org/CountryProfile/en/Country/RUS/Year/2007/Summarytext> (дата обращения: 12.03.2026).
20. Russian Federation Trade Summary 2008 [Электронный ресурс] // World Integrated Trade Solution (WITS). – URL: <https://wits.worldbank.org/CountryProfile/en/Country/RUS/Year/2008/Summarytext> (дата обращения: 12.03.2026).
21. Проект «Шахпахты» [Электронный ресурс] // Gazprom International. – URL: <https://www.gazprom-international.ru/tekhnologii/uzbekistan/proekt-shakhpakhty/> (дата обращения: 12.03.2026).
22. Указ Президента Республики Узбекистан [Электронный ресурс]. – URL: <https://lex.uz/docs/1296609> (дата обращения: 12.03.2026).
23. ЛУКОЙЛ увеличивает инвестиции в Узбекистан [Электронный ресурс] // Газета.uz. – URL: <https://www.gazeta.uz/ru/2021/08/12/lukoil/> (дата обращения: 12.03.2026).
24. Russian Economic Ties with Uzbekistan Hit Turbulence [Электронный ресурс] // Jamestown Foundation. – URL: <https://jamestown.org/program/russian-economic-ties-with-uzbekistan-hit-turbulence/> (дата обращения: 12.03.2026).
25. Russia-Uzbekistan Trade up 40% to US\$4.2 Billion in 2007 [Электронный ресурс] // UzDaily. – URL: <https://uzdaily.com/en/russia-uzbekistan-trade-up-40-to-us42-billion-in-2007/> (дата обращения: 12.03.2026).
26. Узбекские Daewoo по-прежнему в почёте у россиян [Электронный ресурс] // Колёса.ру. – URL: <https://www.kolesa.ru/news/uzbekskie-daewoo-po-prezhnemu-v-pochete-u-rossiyan-2007-02-07> (дата обращения: 12.03.2026).
27. Russian Economic Ties with Uzbekistan Hit Turbulence [Электронный ресурс] // Jamestown Foundation. – URL: <https://jamestown.org/program/russian-economic-ties-with-uzbekistan-hit-turbulence/> (дата обращения: 12.03.2026).
28. Marat E. Labor Migration in Central Asia: Implications of the Global Economic Crisis. – Washington, DC: Central Asia-Caucasus Institute & Silk Road Studies Program, 2009. – URL: https://www.silkroadstudies.org/resources/pdf/SilkRoadPapers/2009_05_SRP_Marat_Labor-Migration.pdf (дата обращения: 12.03.2026).
29. Соглашение между Правительством Республики Узбекистан и Правительством Российской Федерации о Межправительственной комиссии по экономическому сотрудничеству [Электронный ресурс]. – Москва, 2001. – URL: <https://nrm.uz/contentf?doc=17244> (дата обращения: 12.03.2026).

30. Соглашение между Правительством Республики Узбекистан и Правительством Российской Федерации о принципах взимания косвенных налогов во взаимной торговле [Электронный ресурс]. – Москва, 2001. – URL: <https://nrm.uz/contentf?doc=75027> (дата обращения: 12.03.2026).

31. Постановление Республики Узбекистан [Электронный ресурс]. – URL: <https://lex.uz/docs/1307741> (дата обращения: 12.03.2026).

32. Нормативно-правовой акт Республики Узбекистан [Электронный ресурс]. – URL: <https://lex.uz/docs/1345957> (дата обращения: 12.03.2026).

33. Foreign Trade Turnover of Uzbekistan Grows by 26.3% Year-on-Year in 1H 2007 [Электронный ресурс] // UzDaily. – URL: <https://uzdaily.com/en/foreign-trade-turnover-of-uzbekistan-grows-by-263-year-on-year-in-1h-2007/> (дата обращения: 12.03.2026).

34. Uzbek-Russian Trade Turnover Makes up US\$3.8 bn in 2008 [Электронный ресурс] // UzDaily. – URL: <https://www.uzdaily.uz/en/uzbek-russian-trade-turnover-makes-up-us38bn-in-2008/> (дата обращения: 12.03.2026).

35. Мировой экономический кризис и международная торговля [Электронный ресурс]. – URL: https://www.wehse.ru/cgi-bin/wpg/wpg_show_text_print.pl?term1304421001 (дата обращения: 12.03.2026).

36. Uzbek-Russian Trade Turnover Reaches US\$6.378 bn in 2010 [Электронный ресурс] // UzDaily. – URL: <https://www.uzdaily.uz/en/uzbek-russian-trade-turnover-reaches-us6378bn-in-2010/> (дата обращения: 12.03.2026).

37. Товарооборот Узбекистана и России в 2012 г. составил \$7,63 млрд [Электронный ресурс] // UzDaily. – URL: <https://www.uzdaily.uz/ru/tovarooborot-uzbekistana-i-rossii-v-2012-g-sostavil-763-mlrd/> (дата обращения: 12.03.2026).

38. Там же.

39. Envoy: Trade Turnover Between Uzbekistan and Russia Grows by 9.4% in 2013 [Электронный ресурс] // UzDaily. – URL: <https://www.uzdaily.uz/en/envoy-trade-turnover-between-uzbekistan-and-russia-grows-by-94-in-2013/> (дата обращения: 12.03.2026).

40. Envoy: Trade Turnover Between Uzbekistan and Russia Makes up US\$6.1 bn in 2014 [Электронный ресурс] // UzDaily. – URL: <https://www.uzdaily.uz/en/envoy-trade-turnover-between-uzbekistan-and-russia-makes-up-us61bn-in-2014/> (дата обращения: 12.03.2026).

41. Торговля между Россией и Узбекистаном в 2015 году [Электронный ресурс] // Russian Trade. – URL: <https://russian-trade.com/reports-and-reviews/2016-05/torgovlya-mezhdu-rossiey-i-uzbekistanom-v-2015-g/> (дата обращения: 12.03.2026).

42. Constructing the Uzbek State: Narratives of Post-Soviet Years / ed. by M. Laruelle. – Washington, DC: Central Asia Program, 2017. – P. 99–100. – URL: <https://centralasiaprogram.org/wp-content/uploads/2018/01/Constructing-the-Uzbek-state.pdf> (дата обращения: 12.03.2026).

43. Внешняя торговля Республики Узбекистан [Электронный ресурс] // Русский Экспортёр. – URL: <https://www.rusexporter.ru/research/country/detail/5291/> (дата обращения: 12.03.2026).

44. Uzbekistan Import Export Data 2016 [Электронный ресурс] // TradeData.pro. – URL: <https://tradedata.pro/asia-trade-data/uzbekistan-import-export-data/?year=2016&flow=export&depth=hs6> (дата обращения: 12.03.2026).

РЕГИОНАЛЬНЫЙ Кейс/
REGIONAL CASE/
АЙМАҚТЫҚ Кейс

**ЖАСТАР – БІРЛІК ПЕН ЫНТЫМАҚТАСТЫҚТЫҢ
АЛТЫН КӨПІРІ**

Ж.Б. Нұрасылов

*Маңғыстау облысы «Қоғамдық келісім» КММ
жастармен жұмыс жасау бөлімінің басшысы*

Жастар қазіргі Қазақстан қоғамындағы этносаралық тұрақтылықты сақтаудың маңызды факторларының бірі болып табылады. Бүгінгі таңда жас буын білім беру кеңістігінде, цифрлық ортада, еріктілік қозғалыстарында және қоғамдық бастамаларда белсенді рөл атқара отырып, әртүрлі этностар арасындағы өзара түсіністік пен сенімді нығайтуға ықпал етеді. Полиэтносты қоғам жағдайында жастар мәдениеттер арасындағы диалогты дамытып, толеранттылық пен өзара құрмет құндылықтарын ілгерілетуші күшке айналуға. Сондықтан жастардың қоғамдық келісім мен бірлікті нығайтуға бағытталған қызметі этносаралық қатынастардың тұрақтылығын қамтамасыз етудің маңызды тетігі болып саналады.

Этносаралық келісімді нығайтуда жастар ұйымдары мен диалог алаңдарының маңызы ерекше. Мұндай платформалар әртүрлі этностардың өкілдеріне тәжірибе алмасуға, ортақ жобаларды жүзеге асыруға және өзара ынтымақтастықты дамытуға мүмкіндік береді. Форумдар, мәдени-ағартушылық іс-шаралар, халықаралық кездесулер мен білім беру бағдарламалары жастардың мәдени әртүрлілікті терең түсінуіне жағдай жасап, этностар арасындағы сенімді арттырады. Нәтижесінде жастар ортасында азаматтық жауапкершілік пен ортақ құндылықтарға негізделген қоғамдық бірлік мәдениеті қалыптасады.

Ұзақ мерзімді перспективада жастар этносаралық тұрақтылық пен қоғамдық келісімнің сабақтастығын қамтамасыз ететін стратегиялық ресурс болып табылады. Жас ұрпақтың бойында қазақстандық азаматтық бірегейлікті, мәдени әралуандыққа құрметті және қоғамдық жауапкершілікті қалыптастыру елдегі тұрақтылықтың берік негізін қалайды. Осыған байланысты жастар бастамаларын қолдау, олардың қоғамдық өмірге қатысу мүмкіндіктерін кеңейту және этносаралық өзара іс-қимыл тәжірибесін дамыту Қазақстандағы қоғамдық келісім мен ұлттық бірлікті одан әрі нығайтуға ықпал етеді.

Сонымен қатар, жастардың цифрлық кеңістіктегі белсенділігі этносаралық тұрақтылықты нығайтудың жаңа мүмкіндіктерін қалыптастыруда. Әлеуметтік желілер мен онлайн-платформалар жастардың түрлі мәдениеттермен танысуына, ақпарат алмасуына және халықаралық байланыстар орнатуына жағдай жасайды. Бұл өз кезегінде мәдениеттер арасындағы өзара түсіністікті арттырып, қоғамдық келісімді нығайтуға ықпал етеді. Алайда ақпараттық кеңістікте жалған ақпарат пен арандатушылық сипаттағы контенттің таралу қаупі де сақталуда. Сондықтан жастардың медиасауаттылығын арттыру және жауапты цифрлық мәдениетті қалыптастыру

этносаралық тұрақтылықты қамтамасыз етудің маңызды бағыттарының біріне айналып отыр.

Жастардың қоғамдық және еріктілік қызметке қатысуы да этносаралық келісімді сақтауда маңызды рөл атқарады. Бірлескен әлеуметтік, экологиялық және қайырымдылық жобалары әртүрлі этностардың өкілдерін ортақ мақсаттар төңірегінде біріктіріп, өзара сенім мен ынтымақтастықты күшейтеді. Мұндай бастамалар жастар арасында әлеуметтік жауапкершілік мәдениетін қалыптастырып қана қоймай, қоғамдағы бірлік пен татулық құндылықтарын күнделікті тәжірибе арқылы бекітеді. Нәтижесінде жастар қоғамдық келісімнің белсенді қатысушысы ретінде этносаралық тұрақтылықтың нығаюына нақты үлес қосады.

2025 жылы Маңғыстау өңірінде өткен «Jastar Wave – Aktau 2025» халықаралық жастар форумы – түркі әлемі жастарының басын қосқан, мазмұны терең, тағылымы мол ірі халықаралық алаңдардың бірі болды. Бұл ауқымды шара «Ассамблея жастары» республикалық қоғамдық бірлестігінің «Жаңа толқын» жобасы аясында ұйымдастырылып, өңірдің халықаралық жастар диалогындағы орнын айқындай түсті. Форум өткен жылдың 21–23 наурыз күндері Ақтау қаласында өтті. Оған Әзірбайжан, Түрікменстан, Өзбекстан, Қырғызстан, Түркия елдерінен және Қазақстанның барлық өңірлерінен келген жас көшбасшылар қатысты.

Форум аясында өткен дөңгелек үстел – жастар арасындағы халықаралық ынтымақтастықты нығайтқан маңызды пікір алмасу алаңына айналды. Онда жастар саясаты, этносаралық келісім, қоғамдық келісімді дамыту және бірлескен жобаларды жүзеге асыру мәселелері кеңінен талқыланды. Форум барысында Қазақстан халқы Ассамблеясының қазіргі келбеті мен халықаралық ынтымақтастық перспективалары, жастар ұйымдарының өңірлік жұмысы, сондай-ақ бауырлас мемлекеттермен байланыстарды нығайту мәселелері талқыланды. Қатысушылар өзара тәжірибе алмасып, жаңа жобаларға бастама көтерді.

Сурет - 1. Jastar Wave - Aktau 2025 форум қатысушылары

Іс-шара аясында ұйымдастырылған этно-көрме де ерекше қызығушылық тудырды. Онда қазақ халқының ұлттық киімдері, зергерлік бұйымдары, қолөнер туындылары мен заманауи ұлттық брендтер ұсынылды. Шетелдік қонақтар қазақтың мәдени мұрасына үлкен қызығушылық танытып, ұлттық өнердің байлығына жоғары баға берді. Сонымен қатар, қатысушылар киіз үй тігуді үйреніп, қазақ халқының салт-дәстүрімен терең танысты. Алтыбақан, ұлттық тағамдар, қонақжайлық дәстүрі – мұның бәрі форумның мазмұнын байытып, рухани байланысты күшейтті. Форумның маңызды бағыттарының бірі – табиғат пен мәдени мұраны ұштастыру болды. Жастар Бозжыра шатқалына сапарлап, Маңғыстаудың ерекше табиғи ескерткіштерімен танысты. Форумнан соң қатысушылар түркі әлемі жастарының ынтымақтастығын дамыту, бірлескен жобаларды жүзеге асыру және тұрақты байланыс орнату жөнінде ортақ пікірге келді. Бұл – халықаралық жастар диалогының жаңа кезеңіне жол ашқан маңызды қадам болды.

Осы жылы да Маңғыстау облыстық Ассамблея жастары өз жұмысын жүйелі түрде жалғастырып, бірқатар маңызды бастамаларды жүзеге асырып келеді. Атап айтқанда, жастар арасында қоғамдық келісімді нығайтуға бағытталған кездесулер, этносаралық татулықты дәріптейтін ақпараттық-танымдық шаралар, экологиялық акциялар және еріктілер жобалары кең көлемде ұйымдастырылды. Сонымен қатар, жастар ауылдық және қалалық жерлерде әлеуметтік маңызы бар сенбіліктерге қатысып, «Таза Қазақстан» бастамасын қолдады.

Сурет - 2. Jastar Wave - Aktau 2025 форум отырысы

Одан бөлек, Ассамблея жастары өңірлік университеттермен және колледждермен бірлесіп, студенттерге арналған диалог алаңдарын өткізіп, көшбасшылық қабілеттерді дамытуға бағытталған жобаларды қолға алды. Жастардың халықаралық байланыстарын кеңейту мақсатында түркі елдерінің жастар ұйымдарымен тәжірибе алмасу жұмыстары да жалғасын тапты.

Сурет - 3. Маңғыстау облысының Ассамблея жастары құрылымы

Конституциялық реформаларды қолдау және олардың мәнін қоғамға түсіндіру ісінде жастардың рөлі ерекше маңызға ие. Жастар қоғамдық-саяси үдерістерге белсенді қатыса отырып, заң үстемдігі, әділеттілік, азаматтардың құқықтары мен бостандықтарын қорғау сияқты конституциялық құндылықтарды ілгерілетуге ықпал етеді. 2026 жылғы конституциялық реформалар мемлекеттік басқаруды жаңғыртуға, азаматтық қоғам институттарын дамытуға және халықтың шешім қабылдау үдерістеріне қатысуын кеңейтуге бағытталған жағдайда, жастар бұл өзгерістердің негізгі қолдаушысы әрі қозғаушы күшіне айналуға. Олардың қоғамдық бастамаларға, пікірталас алаңдарына және азаматтық жобаларға қатысуы реформалардың қоғамдық қолдауын күшейтіп, демократиялық мәдениеттің дамуына негіз қалайды. Жастар – қоғамның жаңару күші, ал халықаралық байланыстар мен қоғамдық белсенділік – сол жаңарудың берік негізі.

Қорытындылар мен ұсыныстар:

Жастар қазіргі Қазақстандағы қоғамдық келісім мен этносаралық тұрақтылықты қамтамасыз ететін негізгі әлеуметтік күштердің бірі болып табылады. Олар білім беру, еріктілік, қоғамдық қызмет және цифрлық коммуникациялар арқылы түрлі этностар арасындағы өзара түсіністік пен ынтымақтастықты нығайтуға елеулі үлес қосуда.

«Jastar Wave – Aktau 2025» халықаралық форумы жастар дипломатиясын дамытуға, түркі мемлекеттері жастары арасындағы байланыстарды кеңейтуге және мәдени-гуманитарлық ынтымақтастықты нығайтуға мүмкіндік берген тиімді халықаралық алаң ретінде өз маңызын көрсетті. Форум аясында жүзеге асқан диалогтық, мәдени және танымдық іс-шаралар жастардың ортақ құндылықтар негізінде өзара әрекеттесуіне жағдай жасап, халықаралық әріптестіктің жаңа бағыттарын қалыптастырды.

Ұсыныстар:

1. Жастардың этносаралық келісім мен қоғамдық бірлікті нығайтуға бағытталған бастамаларын мемлекеттік және қоғамдық деңгейде қолдау тетіктерін кеңейту.
 2. «Jastar Wave» сияқты халықаралық жастар форумдарын тұрақты түрде өткізіп, олардың географиясын және қатысушылар санын ұлғайту арқылы халықаралық жастар ынтымақтастығын дамыту.
 3. Түркі мемлекеттері мен басқа да серіктес елдердің жастар ұйымдарымен бірлескен білім беру, мәдени және волонтерлік жобаларды көбейту.
 4. Жастар арасында медиасауаттылықты арттыруға бағытталған арнайы бағдарламаларды іске асырып, ақпараттық қауіпсіздік пен жауапты цифрлық мәдениетті қалыптастыру жұмыстарын күшейту.
 5. Жастардың еріктілік, экологиялық және әлеуметтік жобаларға қатысуын ынталандыру арқылы қоғамдық жауапкершілік пен азаматтық бірегейлікті нығайту.
- Жастарының қоғамдық, экологиялық, еріктілік және ағартушылық жобаларға белсенді қатысуы жастар арасында азаматтық жауапкершілікті арттырып, қоғамдық келісім мен бірлік құндылықтарын нығайтуға ықпал етуде. Сонымен қатар, жастардың конституциялық реформаларды қолдау және түсіндіру жұмыстарына қатысуы демократиялық мәдениеттің дамуына және азаматтық қоғам институттарының нығаюына оң әсер етеді.

ПРЕДУПРЕЖДЕНИЕ И ПРОФИЛАКТИКА МЕЖЭТНИЧЕСКИХ КОНФЛИКТОВ ЧЕРЕЗ ПРИЗМУ ОБЩЕЙ ИСТОРИИ КАЗАХСТАНА И ВЗАИМНОГО КУЛЬТУРНОГО ОБОГАЩЕНИЯ НАРОДА

Б.Б. Сегізбаев

*Главный эксперт отдела анализа и мониторинга в сфере межэтнических
отношений и работы с консультативно-совещательными органами
Управления общественного развития КГУ «Қоғамдық келісім»
Костанайской области*

В современных условиях полиэтничность выступает одной из ключевых характеристик социального пространства Республики Казахстан. Особую значимость данное обстоятельство приобретает для приграничных регионов, где межэтническое взаимодействие характеризуется высокой интенсивностью. Костанайская область, граничащая с Российской Федерацией, представляет собой типичный пример подобной территории. С одной стороны, межкультурные контакты способствуют расширению экономических, социальных и культурных связей, выступая фактором устойчивого развития региона. С другой стороны, в условиях недостаточной институциональной и коммуникативной проработанности данные процессы могут приводить к росту социальной напряжённости и формированию конфликтогенных ситуаций.

В этой связи особую актуальность приобретает разработка и внедрение комплексных механизмов профилактики межэтнических конфликтов, основанных на принципах диалога, взаимного уважения и общей историко-культурной идентичности.

В процессе реализации проекта использовались следующие методы:

- социологические методы (анкетирование, опросы, наблюдение);
- методы качественного анализа (интервью, открытые диалоговые площадки);
- полевые исследования в форме выездных мероприятий и подворовых обходов.

Комплексное применение указанных методов позволило получить эмпирические данные о состоянии межэтнических отношений и уровне социальной напряжённости в регионе. Реализация проекта осуществлялась по нескольким взаимосвязанным направлениям.

Первое направление – выездные информационно-разъяснительные мероприятия в приграничных районах.

Рисунок - 1. Выездное информационно-разъяснительное мероприятие в приграничном районе.

Данный формат обеспечил организацию открытого диалога с населением по вопросам общественного согласия, толерантности и межкультурного взаимодействия. Использование интерактивных методов и анкетирования позволило повысить уровень вовлечённости граждан и получить первичную информацию о социальных настроениях.

Второе направление – работа в общественных местах (торговые объекты, рынки, придорожные зоны). Это обеспечило расширение охвата аудитории, включая группы населения с низким уровнем участия в институциональных формах общественной активности. В рамках данного этапа осуществлялся сбор эмпирических данных и выявление локальных факторов социальной напряжённости.

Рисунок - 2. Профилактическая работа в общественных местах

Третье направление – адресная работа посредством подворовых обходов. Данный подход позволил установить непосредственный контакт с населением, выявить специфические локальные проблемы и провести точечные профилактические мероприятия.

Важным результатом стало повышение уровня доверия к государственным и общественным институтам.

Завершающим этапом проекта стало проведение научно-практической конференции «Қазақстан шекарасын аттап басып...» в формате workshop. Конференция выступила площадкой для обобщения результатов исследования, их экспертной оценки, а также разработки практических рекомендаций по совершенствованию механизмов профилактики межэтнических конфликтов.

*Рисунок - 3. Участники научно-практической конференции
«Қазақстан шекарасын аттап басып...»*

Само название конференции отражает важную идею: гражданин, покидая пределы своей страны, должен соблюдать законы государства пребывания, а также уважать культуру и традиции этносов, проживающих на его территории. В этом контексте особое значение приобретает проведение информационно-разъяснительной работы при организации международных мероприятий, включая спортивные, как среди организаторов, так и среди участников.

Безусловно, каждая страна известна своими достопримечательностями, достижениями и брендами. Однако не менее важным является уважительное отношение к государственному языку и культурным особенностям страны. Это требование актуально как для её граждан, так и для иностранных гостей.

Практические механизмы, реализуемые в рамках проекта (выездные встречи, работа в общественных пространствах, подворовые обходы), способствуют активизации общественного участия и расширению каналов коммуникации. Данные формы работы позволяют не только информировать население, но и создавать условия для включенности граждан в процессы обсуждения и совместного решения актуальных вопросов.

Использование неформальных площадок взаимодействия, таких как рынки и дворовые территории, усиливает доверие между участниками коммуникации и способствует формированию открытой социальной среды, основанной на принципах взаимного уважения.

Выводы

1. Полиэтничность приграничных регионов требует системного подхода к управлению межэтническими процессами.

2. Эффективная профилактика конфликтов возможна при условии сочетания информационно-разъяснительной работы и прямого взаимодействия с населением.

3. Использование интерактивных и адресных форм работы способствует выявлению и снижению локальных рисков социальной напряжённости.

4. Формирование культуры диалога и укрепление общей исторической идентичности являются ключевыми факторами обеспечения общественного согласия.

5. Практическая апробация предложенной модели показала её результативность и возможность тиражирования в других регионах.

Таким образом, реализованный проект продемонстрировал эффективность комплексного подхода к профилактике межэтнических конфликтов в приграничных полиэтничных регионах. Дальнейшее развитие подобных инициатив требует институционализации полученного опыта и его интеграции в региональную политику обеспечения общественного согласия.

Қолданбалы этносаяси зерттеулер институты / Institute of Applied Ethnopolitical Research / Институт прикладных этнополитических исследований.

Институт этносаралық қатынастар саласындағы мемлекеттік саясатты талдамалық, зерттеу және сараптамалық қолдауды жүзеге асырады.

The Institute provides analytical, research and expert support for state policy in the field of interethnic relations.

Институт обеспечивает аналитическое, исследовательское и экспертное сопровождение государственной политики в сфере межэтнических отношений.

Астана қаласы, Қабанбай батыра даңғылы, 11/5

Astana city, Kabanbai Batyr Avenue, 11/5

город Астана, проспект Кabanбай батыра, 11/5

Директор / Director

Узарова Луиза Магомедовна

Uzarova Luiza Magomedovna

Узарова Луиза Магомедовна

Contacts:

+ 7 (7172) 47-28-09

info@iaer.kz

Бағыттар: / directions: / направления:

этникалық топтардың өзара қарым-қатынастарын зерделеу үшін өңірлерге мониторингтік шығуларды жүзеге асыру / implementation of monitoring visits to the regions to study the relationship of ethnic groups / осуществление мониторинговых выездов в регионы для изучения взаимоотношений этнических групп;

этносаралық қатынастар саласында әлеуметтік зерттеулерді ұйымдастыру және жүргізу / organization and conduct of sociological research in the field of interethnic relations / организация и проведение социологических исследований в сфере межэтнических отношений;

этносаралық сала тақырыптары бойынша әдістемелік құралдар мен материалдар әзірлеу және басып шығару; / development and publication of methodological manuals and materials on the topics of the interethnic sphere; / разработка и издание методических пособий и материалов по тематикам межэтнической сферы;

ОМО, ЖАО қызметкерлері және басқа да мүдделі органдар/тұлғалар үшін оқыту семинарлары мен тренингтерін өткізу; / conducting training seminars and trainings for employees of the central state bodies, local executive bodies and other interested bodies/persons; / проведение обучающих семинаров и тренингов для сотрудников ЦГО, МИО и других заинтересованных органов/лиц;

жетекші шетелдік талдау орталықтарымен және сарапшылармен халықаралық ынтымақтастық және пікірталас алаңдарының жұмысын ұйымдастыру. / organization of discussion platforms and international cooperation with leading foreign analytical centers and experts. / организация работы дискуссионных площадок и международное сотрудничество с ведущими зарубежными аналитическими центрами и экспертами.

- *Информация об институте по ссылке:*
- *Или отсканировав QR-код*

<https://clck.ru/rbMns>

